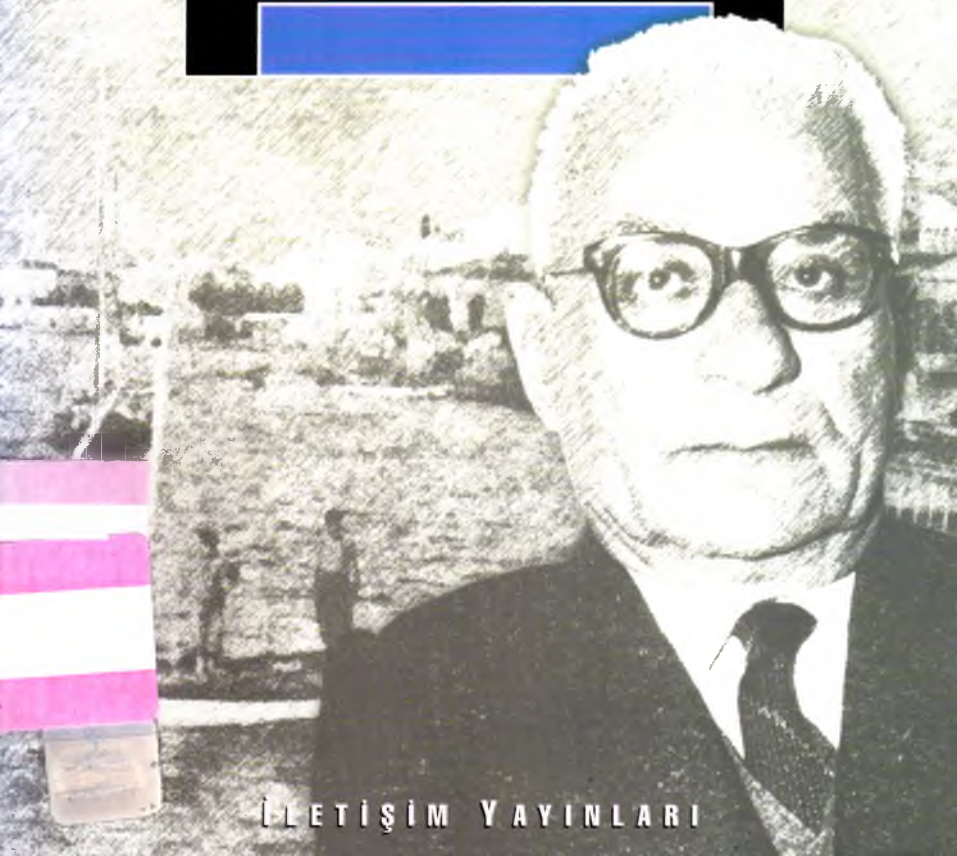
26927

Herkül Millas

Ayvalık ve Venezis

Yunan Edebiyatında Türk İmajı

İLETİŞİM YAYINLARI

HERKÜL MİLLAS 1940'ta Ankara'da doğdu. Yüksek öğrenimini 1965'te Robert Kolej'de tamamladı. 1960'larda fâal bir T.İ.P üyesi oldu. Askerliğini 'sakıncalı çavuş' olarak Muş'ta yaptı. 1971'de Atina'ya yerleşti. Çeşitli ülkelerde mühendis olarak çalıştı. Yunanca'dan Türkçe'ye ve Türkçe'den Yunanca'ya edebiyat çevirileri yaptı. 1990-1995 yıllarında Ankara Üniversitesi D.T.C. Fakültesi'nde Çağdaş Yunan Edebiyatı Bölümü'nün kuruluşunda öğretim üyesiydi. Bu yıllarda siyaset bilimi doktora öğrenimini tamamladı. Türk-Yunan ilişkileri ve karşılıklı algılamalar konusunda kitap ve makaleleri Türkçe, Yunanca ve İngilizce olarak çeşitli ülkelerde yayımlandı.

İletişim Yayınları 481 • Araştırma-İnceleme Dizisi 77
ISBN 975-470-682-4
© 1998 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 1998, İstanbul

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Fatoş Gencosman - Suat Aysu
DİZGİ Remzi Abbas
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Seçkin Oktay
KAPAK BASKISI Sena Ofset
İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HERKÜL MİLLAS

Ayvalık ve Venezis

Yunan Edebiyatında Türk İmajı

iletişim

İçindekiler

BİRİNCİ BÖLÜM 7

I. Önsöz 9

II. İlias Venezis'in Yapıtında Türkler 13

1. Venezis'in Yaşamı 13
2. Yapıtı 15
3. Venezis ve Anadolu 18
4. Venezis ve Türkler 18
5. Romanlar 19
   - 5.1 - *Eolya Toprağı* 19
   - 5.2 - *Numara 31328* 25
   - 5.3 - *Dinginlik* 28
   - 5.4 - *Çıkış ve Okyanus* 30
6. Öyküler 33
   - 6.1 - *Manolis Lekas* 34
   - 6.2 - *Ege* 35
   - 6.3 - *Rüzgârlar* 36
   - 6.4 - *Savaş Saati* 37
   - 6.5 - *Yenilmişler* 39
   - 6.6 - *Takımada* 40
   - 6.7 - *Eftalu* 42
   - 6.8 - *Yunan Denizlerinde* 44
7. Gezi Notları 46
8. Tarih Araştırmaları 48
9. *Selam Sana Anadolu* 48
10. Değerlendirme 53

İKİNCİ BÖLÜM **71**
III. Ekler **73**
1. *Ayvalık'ın Son Günü* (bütün bir öykü) **73**
2. *Numara 31328* (bir romandan bölümler ve özeti) **80**
3. *Lyos Adası* (bütün bir öykü) **133**
4. *Takımada* (gezi/öykü'den bölümler) **154**
5. *Eftalu* (gezi notlarından bölümler) **163**

Birinci Bölüm

I. ÖNSÖZ

Türk-Yunan ilişkilerini konu edinen Yunan edebiyatı Türkiye'de eksik, taraf tutarak ve dolayısıyla çarpıtılarak tanıtılmaktadır. Genellikle "iyi niyet"le, Türk okuyucusunun hoşuna gidecek yazılar seçilmekte ve "bakın Yunanlılar bizi nasıl seviyor" denmekte; yada kimi zaman, karşı ulusa karşı kinle dolu yazılar özenle seçilip "bakın Yunanlılar nasıl kincidirler" karşı propagandası yapılmaktadır.

Kin edebiyatı genellikle artık bütün dünyada yerilmektedir. Ama okuyucular "hoşa giden" yazıların yetersizliğini de anlamaktadırlar. Gerekli olan karşı ulusu olduğu gibi geçek boyutlarıyla anlamamızdır; hayalimizde uydurduğumuz, "muhayyel" bir ulusu değil, var olanı görmeliyiz. Yoksa düş kırıklığı er geç gelecektir. Sevebileceksek bir masal kahramanını, düşler dünyasındaki bir ulusu değil, etten kemikten ve gerçekten var olan komşuyu sevmeliyiz.

Yunan halkının tarihini, geçmişteki acılarını, inançlarını ve duyarlığını -hatta peşin yargılarını ve fobilerini de- anlamadan komşu Yunan halkını anlamak olanaksızdır. Bu inançlar ve duyarlılık "Türk"e haksızlık ediyor bile olsa

gene de bilinmeli ve anlaşılmalıdır; bir halkı tanımanın başka yolu yoktur. Bir komşu halkla dostluk ve barış içinde yaşanacaksa bu "gerçeklikte", var olan komşu ile gerçekleşecektir.

Bu çalışmanın amacı tanınmış Yunanlı yazar İlias Venezis'i tanıtmak ve Yunan edebiyatında "Türk"ün nasıl algılandığını göstermektir. Doğal olarak Venezis bütün Yunan edebiyatının temsilcisi rolünü üstlenemez. Yunan edebiyatı, bütün ülkelerin edebiyatları gibi büyük bir çeşitlilik gösterir. Ama gene de dikkatli bir okuma, tarama ve derleme ile Yunan toplumunda alışılagelmiş olan ama Türkiye'de pek bilinmeyen eğilimler, yorumlar ve anlayışlar genel bir biçimde saptanabilir.

Seçmeci bir yöntem kullanılmamıştır; yani önceden kanıtlanmasına karar verilmiş bir savı haklı çıkaracak bölümler seçilmemiştir. Yazarın bütün yapıtı göz önüne alınmıştır. Kuşkusuz kimi yazılar, (Türkler'i "iyi" gösteren bölümler örneğin) Türk okuyucusunun fazlasıyla hoşuna gidecek, Yunanlılar'ın "Türkler" yüzünden çektiklerini gösteren bölümler ise herhalde rahatsız edici olacaktır. Kimi olayları- ve özellikle bu olayların Yunanistan toplumunda nasıl yorumlandıkları ve algılandıkları- Türk okuyucusu ilk kez okuyacaktır. Bu deney sarsıcı ve sıkıcı olabilir. Ama karşı ulusun edebiyatını, inançlarını ve duygularını öğrenmenin başka yolu da yoktur.

Bu edebiyat metinlerinin hangi dereceye kadar "gerçek"i yansıttığı ayrı bir konudur. Burada söz konusu olan, bir edebiyat türü, bir inanç ve Türk imajıdır. Yazıların tarihsel gerçek açısından geçerliliği konumuz dışında kalmaktadır.

Türk okuyucusunun en zor anlayacağı bölümler Türkokratia ile (Yunanistan'daki Osmanlı Egemenliği) ilgili olanlardır. Türk ulusu kesin ve bütün olan bir "esaret" süresi tanımamıştır, böyle bir süre ulus belleğinde yoktur. Batı Ana-

dolu'daki kısa süreli ve sınırlı Yunan egemenliği, Yunan ulusunun yüzyıllar boyu sürmüş olan "Türk egemenliği" ile kıyaslanamaz. Yunanistan'da, "Türk'ten kurtulmak", hem bağımsızlık kazanmak, hem devlet kurmak, hem de yok olmak tehlikesinden kurtulmak anlamına yakın bir anlayış içinde algılanmaktadır. "Türk" sözü ise, esaretten başka, geri kalmışlığı, yoksulluğu, mutsuzluğu ve acıyı anımsatmaktadır. Yunan edebiyatında "Türk" imajı, hem çağdaş Türk'le hem de tarihsel (Osmanlı) Türk'le ilgilidir.

* * *

Kitap iki temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İ. Venezis'in yaşamı, yapıtındaki "Türkler" ve genel bir değerlendirme vardır, İkinci bölümde yazarın sözü edilen yazılarının kimi çevirileri ve özetleri, ek olarak, verilmektedir. Bu kitap, birinci bölüm okunurken sözü edilen yazıların ikinci bölümde bulunup okunması düşüncesiyle kaleme alınmıştır. Ancak ikinci bölüm, bütünden bağımsız olarak, bir roman ve öykülerden oluşan bir kitap olarak da okunabilir.

II. İLİAS VENEZİS'İN YAPITINDA TÜRKLER

1. Venezis'in Yaşamı

İlias Venezis (1904-1973) Ayvalık'ta doğdu. Gerçek soyadı Mellos'tu. Çocukluğunda ailesi onu "Lelos" diye çağırırmış. İlk yazılarından kimilerini "Lelos Mellos" diye imzalamıştır. Ayvalık'ın ileri gelenlerinden olan babası Mihail, Kefalonya adasındandı ve eski soyadı Venezis idi. Kültürlü ve zengin bir soydan gelen annesi Bimbela soyundandı.

Ailenin yedi çocuğu vardı: beş kız, Anthipi, Sofia, Artemis, Agapi ve Eleni, ve iki erkek çocuğu, İlias ve Thanos. Birinci Dünya Savaşı sırasında (1914-1918) anne ile çocukların altısı Midilli adasına geçmişler ama baba ile Agapi Ayvalık'ta kalmışlardı. Baba kız yüz binlerce başka Hristiyan ahali ile birlikte sürgüne gönderildiler. İlias liseyi Midilli'de bitirdi. Artemis Midilli'de öldü. 1919'da bütün aile yeniden Ayvalık'ta bir araya geldi ama Yunan ordusunun Anadolu bozgunundan sonra, bu kez İlias'ın kendisi tutuklandı ve sürgüne gönderildi. Ailesi ise Midilli'ye göçtü.

İlias lisede iyi bir öğrenciydi. On altı yaşında şiirler yaz-

mış ve bu şiirleri İzmir'in *Nea Zoi* (*Yeni Yaşam*) dergisinde yayınlanmıştı. Yazar ilk yazılarından başlayarak her zaman "dimotiki" yani halk dilini kullanmıştır. 1919 yılında Fotis Kondoğlu, Stratis ve Alekos Dhumas, P. Valsamakis gibi aydınlarla arkadaşlık etmiş ve etkilerinde kalmıştır. Bir ara bu grup "Nei Anthropi" (Yeni İnsanlar) adlı bir edebiyat birliği kurmuşlardı.

Venezis 1922-1923 yıllarında on dört ay boyunca Türkiye'de amele taburlarında zor günler yaşadı. Türkiye-Yunanistan arasında gerçekleşen Nüfus Mübadelesi'nden sonra Midilli'ye yerleşen genç Venezis bir bankada çalışmaya başladı ve tutuklu kaldığı günlerin romanını *Kambana* gazetesinde tefrika etti. Bu romanın adı *Numara 31328*'dir; esirlere numaraları dağıtılırken Venezis'e bu sayı rastgelmişti. *Numara* (Yunanistan'da bu roman genellikle bu biçimde kısaltılarak anılır) 1931'de kitap olarak yayınlandı ve İlias Venezis yazar olarak tanındı ve ün kazandı.

Daha önce, 1928'de *Manolis Lekas* adını taşıyan bir öykü kitabı da yayınladı. 1932 yılında Atina'ya yerleşti ve bankada (Ethniki Trapeza) çalışmaya devam etti. 1939'da *Dinginlik* (*Galini*) adlı ikinci romanını yayınladı. Konusu Türkiye'den göç edenlerin yerleşme ve yeni yaşama alışma zorluklarıdır. Bu da beğenilen romanlarmdandır.

Alman işgali sırasında düşmana karşı mukavemet eylemine katıldı, tutuklandı ve bir süre Haydari Kampı'nda, kurşuna dizilme tehlikesi altında yaşadı. 1943'de üçüncü romanını *Eolya Toprakları*'nı yayınladı. Bu romanında Ayvalık'ta geçen çocukluk günlerini anlatmaktadır. *Numara 31328, Dinginlik* ve *Eolya Toprakları* İlias Venezis'in en tanınmış romanları ve kuşkusuz yazdıklarının içinde en üstün olanlarıdır.

İlias Venezis'in politik eğilimi "liberal" olarak nitelenebilir. Hristiyan Ortodoks inancı taşırdı. Bir ara "Tanrı'ya bana böyle

bir yaşam bağışladığı için teşekkür ederim, çünkü bu acıları yaşamamış olsaydım yapıtım da başka türlü olacaktı" demişti.

Yazar yakınlarının ama kamuoyunun da sevgisini ve saygısını kazanmış bir insandı. Eski evi, (hiç omazsa 1972 yılına kadar) Ayvalık'ın eski Agia Triada yöresindeymiş; "tütün deposuna dönüştürülmüş kiliseden yukarıya doğru çıkınca" bulunabilirmiş. Yerli halk biliyormuş evi. Kızkardeşi Agapi "elli yıl sonra gitmiş, fotoğrafını da çekmiş". (Bkz. Ek 1 - *Ayvalık'ın Son Günü*).

Yazar birçok kez Devlet Tiyatrosu müdürü görevini üstlendi ve 1957'de Atina Akademisi üyesi oldu. Yaşamının son yıllarını Lesvos (Midilli) adasının Eftalu denen yöresinde yaşadı. Eftalu adanın kuzeydoğusundadır ve Anadolu'ya bakar; Ayvalık hemen karşıdadır ve Eftalu'dan çıplak gözle görülür. Venezis 1973 yılında Eftalu'da öldü.

2. Yapıtı

İlias Venezis romanlar, öyküler, gezi notları, anılar, bir tiyatro eseri ve tarihi araştırmalar yayınlamıştır.

- Romanları: 1- *Numara 31328* (1931), 2- *Dinginlik* (1939), 3- *Eolya Toprakları* (1943), 4- *Çıkış* (1950) ve 5- *Okyanus*'tur (1956).

- Öykü kitapları (ve anılara çok yakın öyküler) şu başlıklarla yayınlanmışlardır: 6- *Manolis Lekas* (1928), 7- *Ege* (1941), 8- *Rüzgârlar* (1944), 9- *Savaş Saati* (1946), 10- *Yenilmişler* (1954), 11- *Takımadalar* (1969), 12- *Eftalu* (1972) ve 13- *Yunan Denizlerinde* (1973). Bunlar yüz yirmi kadar öykü/anıdırlar.

- Tiyatro oyunu 14- *Blok C* (1946) adını taşımaktadır.

- Gezi notları şunlardır: 15- *İtalya'da Güz* (1950), 16- *Amerika Toprağı* (1955), 17- *Argonaftlar* (1962), 18- *Geziler* (1973).

- Tarihle ilgili kitapları/araştırmaları ise üç tanedir: 19- *Başpiskopos Damaskinos* (1952), 20- *Yunan Ulusal Bankası Tarihi* (1955) ve 21- *Emanuil Tsudheros* (1965).

- Ölümünden sonra (1974) anılarını/yazılarını içeren en son kitabı, *Selam Sana, Anadolu* adı altında çıkmıştır.

İlias Venezis'in romanları ve öyküleri Batı dillerine de çevrilmiştir. *Eolya Toprakları* Fransa'da, İsveç'te, Almanya'da, İngiltere'de, İtalya'da, Hollanda'da, Amerika'da, Yugoslayva'da, Norveç'te, Finlandiya'da, Romanya'da yayınlanmıştır. *Numara 31328* Fransa'da, İtalya'da, Portekiz'de ve Almanya'da; *Çıkış* Yugoslavya'da (ve ayrıca Karadağ'da); *Dinginlik* Almanya ve Fransa'da; öykülerinden derlemeler ise Almanya'da (iki ayrı baskıda) yayınlanmışlardır.

Venezis, Yunan edebiyatının en güzel örneklerinden birçoğunu vermiş olan ünlü "1930 Kuşağı" yazarlarındandır.[1] Belki de Anadolu'daki Yunan bozgunu, toplumu ve yazarlarını yaşamın ve toplumun gerçeklerine daha yakın kılmış olduğundan, bu süredeki edebiyat da gerçekçi, toplumla yakından ilişkili ve taptaze halk dilinde güzel örnekler vermiştir. "1930 Kuşağı" bir mini Rönesans kuşağıdır; yapıtları Avrupa'da okunan yapıtlarla yarışabilecek düzeydedir. İlias Venezis de bu kuşağın en tanınmış romancılarındandır.

Venezis'in dili akıcı ve yalındır. Seçtiği sözcükler günlük konuşmalardandır. Cümleleri kısadır. Bu genel basitlik öykülerinin ve romanlarının konularında da görülür. Ayrıntı önemini kaybetmekte, öz, genel gelişmelerin içinde öne çıkmaktadır.

Yazarın yapıtında kahramanlar bir "basitlik" içinde res-

---

1 Yunanistan'da ünlü 1930 kuşağı romancıları ve öykü yazarları, Stratis Mirivilis, Kosmas Politis, Pandelis Prevelakis, Yorgos Theotokas, Angelos Terzakis, I. Panayotopulos, Tasos Athanasiadis, A. Karagatsis ve Yanis Skaribas gibi yazarlardır. Ozanlar arasında Yorgos Seferis, Odiseas Elitis, Andreas Embirikos, Nikos Engonopulos, Yanis Ritsos, Nikiforos Vretakos anılabilir.

medilmektedirler; ama bu, roman ve öykülerinde çelişkiler içinde bulunan insanlar yoktur demek değildir. Tam aksine yazarın yazdıklarında sık sık "kötülük"le "iyilik" arasında bocalayan, bu iki uç arasında gidip gelen insanlarla karşılaşmaktayız. Ama basitlik işte bu iki aşırı uç arasında bocalamaktan doğmaktadır. İnsanlar kompleks değil, siyah-beyaz gibi bir seçenek önündedirler. Genellikle de "iyilik", insanları "kötü" kılan savaşa rağmen sonunda üstün gelmektedir.

Bütün yapıtlarında kimi zaman bir masal havası (özellikle *Eolya Toprakları*'nda bu tipiktir), kimi zaman çok uzaklarda kalmış anıların sisli belirsizliği -ve dolayısıyla ayrıntının silinişi- egemendir. İnsanlar, epik bir görünüm içinde, prototip gibi çıkar karşımıza. Sık sık kahramanların adı bile belirtilmez: "kız", "yaşlı kadın", "adam" gibi nitelemelerle evrensellik edinirler günlük yaşamda karşılaştığımız kimseler. Sık sık "Türk'ü" ve "Yunan'ı" görürüz; bu iki ulusta temelde var olan ayrılığı yada benzerliği araştırıp bulmaya çalıştıkça yazar.

İnsanlar çelişkili, kararsız, duraksamalı gösterilseler bile sonunda basit ve sıradan bir "öz"e indirgenirler. Önemli olan "ruh"ları imiş gibi. Ve egemen olan güç ve gerçek -yazarın "gerçeği"- iyilik, insanlık ve umuttur. Özellikle bu iyimser temel, en acı serüvenlerin ve mutsuzlukların üzerinde yükseldiğinde daha da çarpıcı olmaktadır. Bu kontrast (karşıtlık) yazarın bütün yapıtında görülür.

Venezis'in genellikle öz yaşamsal bir anlatımı vardır. Özellikle en ünlü ve en iyi üç romanı -*Numara 31328, Eolya Toprakları* ve *Dinginlik*- hemen hemen öz yaşamıdır. Çocukluk ve gençlik yılları bütün yapıtında tekrar tekrar karşımıza çıkmaktadır; kimi zaman bir anı gibi, kimi zaman unutulmuş bir öykü gibi sunularak.

3. Venezis ve Anadolu

Türk okuyucusu için ayrıca ilginç olan İlias Venezis'in bir "Anadolu yazarı" olmasıdır. En ünlü iki romanı Anadolu'da geçer. Kahramanlar Yunanlılar'la Türkler'dir. Bu iki ünlü romanından sonra bütün yazdıkları aynı üstün düzeye erişememişlerdir. Yabancı dillere çevrilen yapıtına da baktığımızda bu hemen belli olmaktadır: Anadolu ile ilgili iki romanı on beş dile çevrilmiştir; oysa toplam bütün öteki eserleri ancak altı kez çevrilmişlerdir. Konu, doğduğu topraklardan uzaklaşır uzaklaşmaz yazarlığı da güçsüzleşmektedir sanki.

Öyküleri arasında da bir seçme yaptığımızda, o eski yılların, çocukluk anılarının ağırlıklı olduğunu, Anadolu insanı ile -ister Yunan ister Türk olsun- ilişkili olan öyküler daha güçlü, daha inandırıcı, çok daha duygulu ve canlı olduklarını görmekteyiz. Anadolu'nun ve Ayvalık'ın yaşamı onu her zaman etkilemiş ve üzerinde silinmez izler bırakmıştır. Venezis'in Türkler'le ilgili öyküleri yazarın herhalde genelde en çarpıcı öyküleridir. Ölmek için seçtiği köy bile Ayvalık'a bakan Eftalu değil miydi?

4. Venezis ve Türkler

Türkler yazarın bütün yazılarında kimi zaman kısacık değinmeler biçiminde kimi zaman ise uzun uzun ve temel kahramanlar olarak belirir. Burada önce yazarın romanları ele alınacak sonra öykülerine ve sırasıyla öteki tür yazılarına geçilecektir.

Romanları da yazılış sırasına göre değil, ele aldıkları konuların sırasına göre incelenecektir. *Eolya Toprağı* yazarın çocukluk yıllarıdır; *Numara 31328* gençlik yılları, *Dinginlik* ise hemen sonraki yıllardır. *Çıkış* ve *Okyanus* en son ele alı-

nacak romanlarıdır. *Çıkış* (Exodus anlamındadır "Çıkış"), Alman işgali yıllarını, *Okyanus* ise 1940'lardaki bir deniz yolculuğunu canlandırmaktadırlar.

Gerektiğinde yazarın söyledikleri özetlenmekte, ilginç olan yada Türkler'den yoğun biçimde söz ettiği bölümler, yazarın üslubunu da belirtmek için aynen çevrilmektedir. Çok uzun bölümler yazının ekinde ayrıca verilmektedir. Örneğin *Numara 31328* hem özetlenmiş hem de büyük bir bölümü (dörtte biri kadarı) çevrilip ekte verilmiştir. Romanlardan söz ederken *Numara*'nın daha iyi anlaşılmasını sağlayacak olan "Ayvalık'ın Son Günü" adlı öykü/anı da gene ekte verilmiştir.

Aynı yöntem öyküler ve öteki türler için de uygulanmaktadır. Venezis'in bütün yapıtında beliren "Türk"leri belirttikten sonra sınıflamalar ve genel değerlendirmeler verilmektedir.

5. Romanlar

5.1 - *Eolya Toprağı*

Eolya Ayvalık yöresidir. Roman, yazarın on yaşına henüz basmamış olduğu yıllarla ilgili anımsadıklarına dayanır. Bir küçük çocuğun bakış açısından ve algılamasına dayanarak anlatılır olaylar. Bütün aile, geniş bir soy, bir arada yada yakın bir ilişki ve birlik içinde yaşar. Büyükbaba, Homer yıllarından kalma bir soy başıdır sanki. Babaerkil bir aile yapısı vardır. Bir tarım bölgesi konağında yaşayan bu insanlar, ikide birde oradan geçen gezginleri misafir ederler. Bu Tanrı misafirlerini bize anlattıkça Venezis, biz de o zamanın yaşamını ve toplumsal ilişkilerini anlıyoruz.

Bir gün büyükbaba öylesine hızla geçmiş olan yaşamını düşünür. Büyükanne ile ikinci çocuklarının, ikinci kızları-

nın doğduğu günü anımsarlar. O gün birden o korkunç Laz çıkagelmişti:

"Laz korkunç bir Türk hayduttu; o yıllarda Bergama'dan hatta Kırkağaç'tan Edremit'e kadar olan yörede yaşayanlar adını duyduklarında ödleri kopardı. Çok sert ve kan döken bir insan olarak bilinirdi. Ne kendi ırkına ne de Hristiyanlar'a acırdı. Böyle bir insanda Tanrı sevgisi olamayacağına inandıklarından herkes ona 'kâfir' derdi."

Laz'ın gelmekte olduğu haber alınınca önce bir panik olur. Ama genç kadının doğum sancıları başlamıştı. Büyükbaba haber salar Laz'a, istediği beş yüz altını veremeyeceğini -yok çünkü- bildirir, yüz altın gönderir. Gece avanesiyle Laz çıkagelir. "Sözüm sözdür" der, beş yüz altını ister. Büyükbaba da aynı biçimde cevap verir -yapacak başka şey de zaten yoktu- "benim de sözüm sözdür" der "yok ki başka param". Doğurmakta olan karısından söz etmeyi gururuna yediremez. Haydutlar ikram edilenleri yerler, içerler; "Birazdan görürüz!" diye tehdit eder Laz. Saatler geçer. Bir an bir bebek ağlaması duyulur.

"Ses önce sarışın delikanlıya vardı, Laz efeye.. Önce daha iyi anlamaya çalışır gibi gözlerini kıstı, sonra arkadaşlarına döndü soru sorar gibi baktı, en sonunda büyükbabaya döndü.

- Nedir bu? diye sorar şaşkın.

- Dün doğdu, der gözlerinin içine bakarak. Kızımdır. Annesi ağır hastadır.

İnce ağlama sesi duvarları delip ısrarla geliyordu, yalvararak. Bir an bir ölüm sessizliği kaplar haydutları. Sonunda Laz ayağa fırlar, büyükbabanın üzerine atılır, yakasına yapışır, sarsar onu.

- Bunu neden söylemedin bana ulan? Neden söylemedin? diye bar bar bağırır.

Birden öfkeli bir biçimde ayaklarını yerlere vurmaya, dövünmeye başlar. Fişekliklerindeki kurşunlar biribirine çarpı-

yor gürültü çıkarıyorlardı.

- Neden söylemedin, ulan? inliyordu durmadan; zorla mert olmayan bir davranışa mecbur etmişlerdi sanki.

Bir süre sonra sakinleşti. Sofaya kuruldu ve sessiz düşündü. Çetesi de onu rahatsız etmemek için hiç konuşmuyordu.

Sonunda kalktı. Kararını vermişti.

- Hizmetçiyi çağır! diye emretti büyükbabaya.

Genç anneye bakan yaşlı kadın içeriye girer. Laz kuşağından büyükbabanın göndermiş olduğu kara keseyi çeker, yüz altını kadına verir.

- Hanımına ver, der. Laz gönderdi de, kızının çeyizi için de ona.

İlk önce kendisi kalktı ve onu öteki haydutlar izledi. Hava dışarıda çok soğuktu. Kapıda, atların yanına vardıklarında durdu.

- Allahaısmarladık, Yanako Bimbela, der haydut başı.

- Uğur ola, Laz efe, der büyükbaba.

Atına bindi, adamları da bindiler atlarına, gece karanlığının içinde kayboldular."

Bu epik hava egemendir kitapta. Yunanca'da kullanılmayan bir sürü Türkçe sözcük kullanılır romanda. Bu kısa bölümde "kâfir, Allahaısmarladık, uğur ola, ulan" Türkçe'dir. Türk diye algılanan Laz ise belki romanın en mert insanlarındandır. Rum ile Türk karşı karşıya geldiklerinde mertlik ve insan gururu kazanır. Haydut'un parayı büyükbabaya vermemesi, ama hizmetçiye teslim etmesi gerçek bir soylunun inceliğini gösterir. Aralarındaki ilişki maddeyi aşmıştır artık; onlar iki eşit yiğit olmuşlardı. Teşekkür söz konusu değildir. Her ikisi de yazılı olmayan bir yasaya uymuş gibi davranıyorlardı: Doğulu aristokratlar gibi. Fazla da konuşmaları da gerekmedi, öylesine iyi anlaşıyorlardı artık.[2]

---

2 3/31-43. Bu çalışmada alıntılar iki temel sayı ile verilecektir. Birinci sayı yukarıda 1'den 22'ye kadar numaralanmış olan kitapları belirtmektedir. İkinci sayı (yada sayılar) sayfayı (yada sayfaları) vermektedir. Kullanılmış olan romanların

Romanın temel ama çocuk kahramanı Petros'un dört kız kardeşi vardır. Agapi'yi ileride de yazarın öykülerinde ve *Numara 31328*'de yeniden göreceğiz. Lena, en büyükleri, öteki çocuklara da bakmaktadır. En küçükleri, Petros ile Artemis, Kimintenya dedikleri dağlardan gelen gizli fısıltıları dinlerler. (Yaşar Kemal'de karşılaştığımız çocuklar gibidirler; Anadolu'nun yada bu Dünya'nın çocukları gibi yani.) Büyülü bir dünyada yaşarlar. Roman ilerledikçe ve savaşın kokusu etrafa yayıldıkça güzel büyü çözülmekte ve bozulmaktadır - haksızlık ve kötülük ortaya çıkmaktadır.

Artemis herşeyi öğrenmek ve dolu dolu yaşamak isteyen afacan bir kızdır. Yaygın bir inanca göre ceviz ağacı dikenin, ağaç meyve vermeden ölmesi gerekirdi. Artemis, bu inancın geçerliliğini merak eder ve pek inanmaz bu yazgıya; gider gizliden bir ceviz ağacı diker. Midilli'de ölecektir çok genç yaşta, yazgıyı doğrulayarak. Artemis yabandomuzu, ayı ve çavuşkuşu avlayan bir genci de sever, çocuk yaşına bakmadan. Ama o İskoçyadan gelen, bir Yunanlıyla evli bir peri kızını andıran bir kadını -Doris'i- umutsuz bir aşkla sever. Artemis Doris'i kıskanır çünkü avcı delikanlı genç yabancı kadını yaşlı ayıların ölmek üzere gittikleri ve yalnız Artemis ile avcının bildiği gizli mağaraya götürmüştür. Aşkın verdiği acının her yerde ve her zaman dayanılmaz olduğunu yeniden duyumsuyoruz.

"Efsanevi kahraman Çakıcı Efe'nin başarılarının öyküleri", azizlerin öyküleriyle bir arada ağızdan ağıza geçer. Konaktan Tanrı misafiri olarak "Yahudiler, Ermeniler, Türkler, Hristiyanlar, yoksullar, soylular, satıcılar, hastalar" gelip geçer. Bir gün Ali de misafir edilir.

"Yüzü nur içindeydi. Adı Ali idi. Memleketi üç günlük bir

Yunanca adları ve baskıları şunlardır: 1- *Aioliki Yi*, Estia, 1969. 2- *To Numero 31328*, Alfa, 1952. 3- *Galini*, Estia, 1971. 4- *Eksodos*, Estia, 1968. 5- *Okeanos*, Estia, 1985.

uzaklıkta Kimintenya dağlarının ötesindeydi. İyi, kimseye dokunmayan insanlar yaşardı orada. Müslüman'dılar, Muhammed'e inanırlardı ama Hristiyanlar'ın azizlerine de inanırlardı."

Bu insanlar deveciymişler. (Deve'yi Türkçe yazar Venezis, ama bundan sonraki tekerlemeleri de.) Develerin zilleri "evlendirelim... evlendirelim" diye duyulurmuş. Başka bir deve "nerden bulalım, nerden bulalım" diye cevap verirmiş zili ile. Üçüncüsü "şurdan... burdan, şurdan.... burdan" diye yürürmüş. İşte bu deveci Ali'nin lirik bir öyküsü vardır. Uzundur öyküsü. Burada yalnız kaybettiği ve çok sevmiş olduğu ak başlı bir deveciği bulmak için memleketini bıraktığını ve dünyayı dolaşmaya çıktığını söylemekle yetineceğiz.[3]

Kötü günler yaşanacaktır. Kuraklık. Aç kurtların sürekli saldırıları. Avcının ölümü: Doris için bir ayı yavrusu çalmaya gittiği ayı ininde, ana ayı öldürecektir onu. Daha önce ayıların aralarında konuştuklarını düşünmüştü küçük Petros. İnsanlara "canavar" demektedirler. Ana ayı yavrusuna insanların neden kendilerini öldürmek istediklerini anlatır: "Kendisine benzeyeni öldürür insanlar" der. *"Yollarının önüne gene insan çıkıvermişti. Büyük ayıları öldürüp yavrularının burnuna bir zincir geçirip onları meydanlarda oynatan Çerkezler ve Yörükler'di bunlar."*[4] Bir Yunan trajedisinin kaçınılmazlığını duyumsuyoruz. Başka türlü olamazdı bu olanlar. Savaş kaçınılmazdı. Ve savaşla birlikte gelen bütün öteki felaketler de.

Kitabın son bölümlerinde Birinci Dünya Savaşı'nın korku salan yankıları erişir küçük Petros'un kulaklarına. İlk kez silahlı çeteler yalnız çapulculuk için değil, anlaşılmayan nedenlerle insanlara ateş edip onları öldürmektedirler. *"Yörükler neden silahlanmıştı, neden Hristiyanlar'a ateş ediyor-*

3 3/74, 75 ve 76-84.

4 3/221.

lardı?" Oysa o güne dek böyle şeyler olmazmış. Hristiyan olsun Müslüman olsun yazılı olmayan bir davranış kuralına göre bir arada yaşamışlardı. Örneğin, *"Hiçbir zaman çalmazlardı, hırsızlığı da affetmezlerdi. Hırsız olan o yerde barınamazdı... Ama öldürenle durum başkaydı; demek ki artık başka çıkış yolu kalmamıştı... İster Hristiyan, ister Türk olsun birini öldürmüş olan Ayvalık'a sığınınca o kentin koruması altına giriyordu, kocabaşılar onu devlete karşı koruyacaktı".*[5] Ama bu toplu ve nedensiz cinayetler ilk kez oluyordu. Yeni bir (bugün ulusçu diyebileceğimiz) havanın esmeye başladığım anlıyoruz.

Bir ananın küçük oğluna -Payidas'dı adı ve gene karşımıza çıkacak bu isim- anlattığı eski bir öyküden geçmiş yılların ne denli farklı olduğunu anlıyoruz. Papaz İkonomu, Çeşme deniz savaşının sonunda ölecek durumda karaya çıkan bir Osmanlı subayını kurtarır: *"Korkma, Tanrım bana, zayıflar ve kendilerini savunamayacak durumda olanlara ne yapmam gerektiğini söylüyorsa onu yapacağım. Türk olman bir şey değiştirmez"*. Ona günlerce bakar ve sonunda yolcu eder. Yıllarca sonra bu adam, Hasan'mış adı, vezir olur. Papaz gider onu görür. Vezirin herkesin şaşkın bakışları altında *"kâfir keşişe"* sarıldığını görürler. Bir ferman verir keşişe, o yöre ayrıcalıklar kazanır, mutlu yaşar. *"O yöre bir Türk'ün yönetimi altında Hristiyan yaşlılar heyetince idare edildi."* Ve bütün bunlar yazgı sonucu imiş, yaşlı kadına göre; trajedilerde olduğu gibi. *"Keşişin göğsünde bir yılan balığının resmi çiziliydi"*. Ölünce anlaşılmışmış bu.[6]

Kitap "Kıyım" ve "Bir Senfoninin Sonu" başlıklı iki bölümle bitiyor. *"Arap Selim Bergama köylerine saldırdı, Ayazmat'taki insanları kıydı. Hristiyanlar ve Türkler, yaşlılar ve*

---

5 3/242, 250

6 3/257/263.

çocuklar kaçıyor kurtulabilmek için. Hırsız Selim buralara geldi! Korkunç isim herkese korku salmıştı". O zaman -büyümüş olan Payidas- Selim'e haber salar teke tek dövüşmelerini önerir. Çakıcı Efe ile olanlar sanki yeniden tekrarlanır. Selim buluşma yerine adamlarıyla gider; Payidas tek başına. *"Yalnız geldim çünkü seni erkek bilirim"* der. Selim takdir eder bunu. Kaçakçı Payidas ve haydut Selim, iki yiğit, dost ayrılırlar gene aynı selamlama ile: *"Allahaısmarladık!" - "Uğurola Selim!".*

Sonra Boşnaklar'ın baskısını okuyoruz. *"Boşnaklar Bosna'dan gelen Türk göçmenlerdi. Halkın evlerini, varlıklarını alıyorlardı ellerinden. Boşnaklar, silahlı zeybeklerle birlikte kesip yıkıyordu ortalığı".* Rumlar da silahlanıyordu. Payidas silah satıyordu Hristiyan halka. Hristiyan halk kaçmaktadır: *"Yollar kesildi! Neredeyse Türkler gelecek! Deniz yoluyla kaçmalıyız! Kesip, yakıp gelmektedirler!"*... Büyükbaba evini, topraklarını bırakmak istemez. Ama ona tehlikeyi anlatmaya çalışırlar: *"Türkler geliyor! Kimseyi sağ koymuyorlar!"*[7]

Tarihi bir dönem bitiyor kitapla birlikte. Petros'un ailesi bir geminin güvertesinde yolculuk etmektedirler. Büyükanne başını büyükbabanın omuzuna dayar. Koynundaki küçük torbada biraz toprak vardır; kocasına nedenini anlatır: *"Toprağımızdır bu, fesleğen dikeceğim anımsamak için".* Açarlar bakarlar toprağa, biraz toprak işte, Eolya toprağı.

5.2 - *Numara 31328*

Bu roman *Eolya Toprağı*'nın devamı sayılabilir. Petros büyümüştür, Türkler'in elinde esirdir - yalnız ismi değişmiştir: Ilias'tır, yani yazarın kendi ismi.. Ailenin öteki kişileri de arada karşımıza çıkarlar.

---

7 3/279-281, 286, 303, 305.

Türkler ve Yunanlılar (yada Rumlar) öylesine iç içedirler ki bu romanda, belli bölümleri ayırıp göstermenin olanağı yoktur. Ekte bütün roman verilmektedir; bir bölümü özet olarak, büyük bir bölümü ise çevrilerek. Ayrıca "Ayvalık'ın Son Günü" adlı öykü/anı da, romanın bir önsözü sayılabileceğinden gene ekte verilmiştir. Bu öykü, yazarın en son yayınladığı kitabından alınmıştır (1974), *Numara 31328* romanı ise ilk yaymladıklarmdandır (1931). Bu iki yapıt Venezis'in Türk/Yunan vahşeti üzerindeki değerlendirmelerinin nasıl bir süreklilik ve tutarlılık göstermesi açısından da ilginçtir.

Burada kısaca konumuz açısından önemli olan birkaç noktaya değinmek gerekmektedir. Bu romanda vahşet ve barbarlık naturalist bir çarpıcılıkla verilmektedir. Birbirini izleyen öldürme, acı çektirme, aşağılama, ırza geçme olayları ve soykırımlar korkutucudur. Romandaki olayları izlediğimizde genellikle bu vahşet savaşta üstün gelen Türkler tarafından gerçekleştirilmektedir. Ama fazla dikkat da sarfedilmeden, savaş süresinde, Türk ile Yunan arasında fazla bir fark olmadığı hemen görülebilir. Yunan'ın da, daha önce ve fırsat verildiğinde, Türk'ten pek farklı davranmadığını sık sık görüyoruz. Okuyucuya bir yolunu bulup anımsatıyor Venezis bunu.

Örneğin "Ayvalık'ın Son Günü" öyküsünde öldürülmekte olan suçsuz Yunanlılar'a acıdığımız bir anda, bir darbe gibi, iyi kapli Türk doktorun çocuk yaşta kızkardeşlerinin de Yunanlılar tarafından öldürüldüklerini anlıyoruz. Türk doktor yüceltiliyor; çünkü en büyük haksızlığa uğramış olan bir Yunanlı kadar kendisi de haksızlığa uğramış olması bir yana, doktor, inanılmaz, şaşırtıcı ve insanı duygulandıran bir alicenaplık da gösteriyor: affediyor ve ulusal görevin ötesinde insanlaşıyor.

Numara romanı da aynı anlayışla işlenmiştir. Örnekler

çoktur; bir ikisini anımsayalım. En olumsuz, acımasız, görünüşü gibi davranışları da kaba olan ve esirleri götüren posta komutanı, genç kız öldüğünde yemeğini yiyemez, ekmeğini öteki kızlara dağıtır. Hatta belki de kızlara yeniden tecavüz edilmemesi için yürüyüşe de ara vermez o gün. Yürüyemeyen yaşlı papaz öldürülür ama, daha önce, yardım etmeye pek de istekli olmayan Rumlar'a taşıttırmaya çalışır onu posta komutanı. Rumlar'm insanlık duyguları da körleşmiştir: ölenlere hiç kimse acımaz, herkes savaşın bu cehennemi içinde can derdindedir.

Türk yiğitlikte Yunan'dan geri kalmaz: Bergama'da *"Yunan egemenliğine boyun eğmemiş, dağlara çıkmış ve onun içinde yaşamış olan yiğit"* bir Türk görüyoruz. Karısını gene Yunan öldürmüş. Gene de öylesine dengelidir davranışları.

Yolda halk esirleri linçe kalkışır, kinlerini gösterirler. Ama buna bir neden olduğunu hemen anlıyoruz. Savaşın -ve bununla ilişkili olan barbarlığın- sonucudur bunlar. Gene de, bir ulusun içinde her türlü insanın var olabileceğini unutturmamaya çalışırcasına Venezis bize ikide birde yürekleri iyilikle dolu Türkler'i gösterir. İlias'a yardım eden genç doktor var örneğin. Bunun da bütün ailesi Yunanlılar tarafından öldürülmesine rağmen yardım elini uzatır düşman esire. Yalnız, içindeki sevgi ve insanlık duygularına karşı bir kuşku ile ve ötekinin "zenginliğine" bir imrenmeyle sormadan da edemez: *"Annen var mı senin?"* diye.

İlias hasta düştüğünde yaşlı bir Türk kadını gelir, ona *"oğlum"* der, İlias da ona *"ana"* der. Venezis Türkçe yazar bu sözcükleri; belki unutamadığı iki kelime olduklarından. Kadın oğlu gibi bakar İlias'a. Sakin ve sevgi dolu bir sesle konuşur Türk kadını. Ve böyle kadınların dünyanın her yerinde doğal olarak var olduklarını, olabileceklerini çok iyi bilen yazar, doğabilecek saçma bir soruyu dolaylı bir biçimde yanıtlar gibi peşin yargılı orta Yunanlı okuyucunun rolü-

nü üstlenerek *"Türkçe'de böyle bir ses tonu olabilir miymiş?"* dedirtecektir genç kahramanına.

Romanın en olumsuz kimsesi de kuşkusuz Mihal Çavuş'tur, bir Rum'dur. Kendi arkadaşlarının ölümünden zengin olmaktadır. Türk ortağından kat kat kötüdür. En tatlı insanlardan biri de dinine, Allah'ına düşkün Türk/Arap çavuştur. Sonunda da, nöbetçi Türk erlerle esir Yunanlılar arasında ayırıcı hiçbir özellik kalmaz; Venezis'in insanlığı onları kardeş kılar. Ayrılışları gurbete çıkan kardeşlerin vedalaşmasını andırır. *"İster Hristiyan olsun ister Türk, ne fark ederdi?"*

Numara 31328'in ekte verilen özet ve çevirisi iki yüz sayfalık romanın bütününü okuyucuya etraflı bir biçimde tanıtmaktadır.

5.3 - *Dinginlik*

Bu roman bir bakıma bundan önceki iki romanın devamı sayılabilir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen insanların yaşamıdır. Foça'dan gelen göçmenler Atik'in denize bakan bir yamacına yerleşmeye ve yeni bir yaşam kurmaya çalışırlar. Aralarında çocukları hâlâ Türkler'in elinde esir olan anneler, yoksullaşmış eski soylu aileler, dullar vardır. Verimli olmayan toprakla, pek dost davranmayan başka komşu göçmenlerle, sellerle debelleşirler. Gençlerin duygusal sorunları vardır; savaşın daha da problemli kıldığı aşklar yani...

Bütün bu insanlar "dinginliği" arar gibidirler. Yıllarca, son zamanların savaşları içinde sürgünden sürgüne, sefaletten sefalete sürüklenmişlerdir. Hepsinin Anadolu ile bağları hâlâ belirgindir. Kimisi evini, kimisi Çanakkale Savaşı'nda ölen kocasını, kimisi çocuğunu gömüp gelmiştir bu yeni yere. Kimileri de hâlâ sevgililerini yada çocuklarının dönüşünü gözlemektedir.

Kitaptaki kahramanlar Anadolu'da olanları sık sık anımsarlar. Örneğin Yunan ordusuna Rum kaçakçılarla gizlice askeri bilgiler gönderen Rum toplumun ileri gelenlerinin yakalandıklarında nasıl asıldıklarını; kimilerin nasıl Birinci Dünya Savaşı sırasındaki kıyımlar yüzünden adalara sığındıklarını, savaştan sonra nasıl gene evlerine döndüklerini ama 1922 bozgunu ile nasıl gene adalara yerleştiklerini; nasıl Rum bir kaçakçının dostu başka bir Rum kaçakçıyı kolculara teslim ettiği için ölenin küçük oğluna bıçaklattıklarını; ve nihayet *"kadınların yeniden gebe kaldıklarını ve barışın artık kesin olduğunu ve buradaki göçmenlerin artık hiçbir zaman eski vatanlarına dönmeyeceklerini"* okuyoruz.[8]

Bir ananın çocuğu, Andreas, esaretten döner; öteki komşu kadının oğlu, Angelos, esarette ölmüştür. Andreas anneye gerçeği söyleyemez, Angelos'un da yakında geleceğini söyler ve arkadaşının esaret günlerini bambaşka bir biçimde anlatır:

"Yolda büyük ormanların içinden, çağlayanların, geniş gölgeli yarların yanından geçerdik. Etrafımızda türlü kuşlar uçardı... Temiz pınarların yanında mola verirdik... Köylüler bizlere buğday ekmeği, süt sunarlardı, sonra eşikte durup bizlere iyi yolculuklar dilerlerdi. İnsanlar savaşın adını bile duymamıştı. Yalnız insanların ekmek istediğini anlıyorlardı... Sonra trenlerde çalıştık. Kolay bir işti... Kamil bey isminde bir doktor bizi (iki arkadaşı) *misafir etmişti, üçümüz kardeş gibiydik..."*

Uzun bir masaldı bu. Ölenin annesi mutlu dinler bu bütünüyle yalan olmayan güzel masalı. Umutla beklemeye devam eder. Okuyucu da yaşamın başka türlü de olabileceğini bir an kavrar gibi olur.

---

8 2/40-42, 174, 180 ve 204.

5.4 - *Çıkış ve Okyanus*

Yazarın en son yazdığı bu iki romanında Türkler'e pek rastlanmaz. *Okyanus*, dünya limanlarını dolaşan bir gemide yolculuk edenlerin romanıdır. Yalnız, İkinci Dünya Savaşı başlarken "Türkler"in İzmir'den kovmuş olduğu bir Yahudi çocuğunu görüyoruz. Elya denen çocuk *"orada, memleket iyiydi"* der ve bir daha bu konuya değinmez.

Çıkış (yada *Exodus*) adlı romanın konusu da 1940-1945 yıllarında Alman ve İtalyan işgali altındaki Yunanistan'dır. Gene de, dolaylı olarak Türkler birkaç kez romanda yer alır. Çünkü konunun ulusal bir içeriği vardır; ve Yunanistan tarihi ve Yunan ulusal bilinci yüzyıllar sürmüş olan "Türk Yönetimi"nden ("Turkokratia"dan) pek ayrı algılanamadığından, Yunan edebiyatında ulusallık söz konusu olduğunda "Türk", ve Türklerle ilgili olaylar genellikle belirirler.

Kitap üç temel bölümden oluşur. Birinci bölümde İtalyan, Bulgar ve Alman işgali altındaki Yunanistan'daki düşman vahşetini ve kaçmaya zorlanan bir insan grubunun serüvenlerini izliyoruz. Bulgar'ın kıyımları *Numara 31328* havasını yeniden yaşatır; hatta aşar bile: *"Drama'ya giren Bulgarlar yollarda korkunç bağrışmalarla silahsız halka saldırıyor, onları öldürüyor, kesiyor ve etrafı yakıyordu... Sokaklar kanla dolmuştu. Öbür gün kadınlara yolları temizlettiler - kendi kocalarının, çocuklarının kanlarını temizlediler... Sonra komiteciler gene saldırdı yeniden kestiler halkı gün boyunca. Kocalarının önünde kadınların ırzına geçtiler, kimileri çıldırdı... Sokaklar ceset doldu, gece köpekler cesetleri yemeğe başladı. Sabah olunca sağ kalan kadınlar sokakları temizlediler. Yeniden soykırıma devam ettiler... Bir kadın devamlı ağladığından bebeğini kanla dolmuş olan bir çukurun içinde boğdular"*. Temelde uzaktan gelenler anlatıyor bu olayları daha güneylerde yaşayanlarda. Küçük bir kız çocuğu da babasını

gözlerinin önünde nasıl *"bir ördek gibi"* bıçak ile kestiklerini anlatır bir küçük arkadaşına.[9] Savaşla ilgili vahşet, Venezis'e göre, hiçbir ulusun tekelinde değildir!

İkinci bölüm kaçak iki erkeğin, bir Yeni Zelandalı havacının, yerli bir ailenin ve yollara düşen insanların bir kuytu dağ yöresindeki çatışmalarını ve ilişkilerini konu edinir. Üçüncü bölümde bütün bu insanların, birçok serüvenden sonra artık Atina'ya yaklaştıklarını görüyoruz. Yazar sık sık geçmiş yıllara dönüşlerle zaman içindeki benzerliklere ve bir yerde insanlık tarihinin tekrarına işaret etmek ister gibidir.

Gregos (denizcilerin dilinde kuzeydoğu rüzgârı demektir) takma isimli Yunanlı delikanlı bir genç kızla bir mağaraya sığınırlar. Bu mağarada Pers kralının ordusu ile Yunanistan'a gelmiş olan ama Termopiller'de yaralanan bir er ölmüştür. Sonra *"çapulculuk yapan, öldürüp etrafı yakan Frenkler'in"* bir atlısı ölecektir. Sonra 1821 Yunan Devrimi sırasında bir "Arnavut/Türk" can verecektir. Her üçü de son anlarında duvara bir resim çizmeye çalışırlar. Yan yana durur bu insanca gereksinme belirtisi; yada "sanat yapıtı". Gregos ile kız insan soyunun yazgısını -ortak olan ölümü ve bir işaret bırakma dürtüsü- duyumsarlar. Bu olaylar kırk sayfa boyunca anlatılır.

Gregos bir adanın ıssız bir kıyısında doğmuştur, bir deniz kuşu gibi. Takma adı da bundan Gregos'tur. *"Türkler coşup, etrafı ateşe verip, yıkıp, Yunan ordusunu yendikten sonra 1922'de, Eolya yöresinin hemen karşısında bulunan küçük adanın karşı kıyılarına varmışlardı. Adanın bütün Hristiyan halkını topladılar; yalnız balığa çıkmış olanlar kurtulmuştu."* Venezis sonra bu insanların Anadolu'nun içlerine sürüldüklerini, ve bir yıl sonra başka bir sürgün kafilesince *"iskeletlerden oluşan bir tarla"* biçiminde bulunduklarını anlatır. Bu

9 4/21, 22 ve 48.

aynı olayı *Numara 31328*'de buluyoruz. Gregos'un babası Sakarya Savaşı'nda ölmüştür. Annesi bir balıkçı sandalı içinde kaçar, Gregos'u kuytu bir kıyıda doğurur ve ölür.

Mağarada can veren "Türk"ün serüveni ise şöyle: *"Türkler büyük bir güçle dövüşüyorlardı, ama Hristiyanlar'ın hınzı da dayanılmaz idi. Arnavut ölü taklidi yaparak yere düştü. Üzerine başka bedenler düşüyordu - yaralı yada ölü Hristiyanlar ve Türkler. Yaralıların başları arasından açılan bir ağız gördü, sonra ağız inleyen bir yaralıya doğru süründü. Birden parlayan ve yaralının gırtlağına batırılan dişleri gördü. Dişleri ve gırtlağı seçemedi - Hristiyan olan kimdi, Türk olan kimdi?"*

Sonra *"Arnavut savaşçı Hristiyan savaşçıların Arnavut cesetleri içinde bir şeyler yaptıklarını"* görecektir uzaktan. Sonunda anlar: *"Öldürülmüş olan Türk savaşçıların kafalarını kesip bir piramit oluşturmaktadırlar, Arahova'da bir zafer abidesi dikmekteydiler"*. Kaçar Arnavut/Türk. (Nasıl kaçmasın!) Mağaraya varır ve orada almış olduğu yara yüzünden ölür, o da duvara bir at resmi çizerek.

Ama ölmeden önce mağaraya yaklaşan *"bir Yunanlı'yı"* vurur. Gün boyu inler Yunanlı ölürken. Arnavut da inlemektedir. *"Yavaş yavaş her iki inilti birbirine bağlanıyor, birbirine karşı çıkmak ister gibidirler bir an için. Ama sonra her ikisinin de aynı ses olduğunu anlıyorlar - acının sesidir bu"*. Türk, Yunanlı düşmanına son anda su verir. Her ikisi de ölür, ölümle anlaşmazlık da çözülür gibidir. Bir ara da yardıma gelen ikinci bir Yunanlıyı vurma fırsatını bulur Arnavut, ama *"artık öldürmenin gereğini görmez"*. İkinci Yunanlı da Arnavut'u bırakıp gitmeye, kardeşinin öcünü almamaya karar verir; su verdiğini gördüğünden belki.[10]

Burada da Venezis'in vahşeti ve yiğitliği çok dikkatli ve

10 4/154, 277-310.

eşit bir biçimde bütün uluslara dağıtmaya çalıştığını görüyoruz. İleride daha ayrıntılı olarak yorumlanacak olan ve "Türk"ün nasıl algılandığını göstermesi açısından ilginç olan bir yaklaşıma ve eğilime işaret edelim. Venezis "Türkler"den söz ederken, Arnavut'ları, Laz'ları, Boşnak'ları, Çerkez'leri, ve başkalarını da bu genel "Türk" kategorisine kattığını görüyoruz. "Arnavut" ile "Türk" sözcükleri -ama "Hristiyan" ve "Yunan" sözcükleri de- eş anlamlı gibidirler.

6. Öyküler

Yukarıda, Venezis'in sekiz öykü kitabı işaret edilmiştir (ve 6-13 olarak da numaralanmışlardır). Bunlardan son üçü, *Takımadalar, Eftalu* ve *Yunan Denizlerinde* gerçekten öykü havası taşıyan gezi notları, anılar ya da yazılardır. Yazar genellikle adalarda bulunduğu sürede izlenimlerini, duyduklarını ve okumuş olduklarını bir öykü anlatır gibi kaleme almıştır. Konumuz açısından bu yazılar da "öykü" sayılabilirler.

Venezis'in romanları ile öyküleri arasında, Türkler konusunda kesin bir çizgi, tamamen başka bir yaklaşım doğal olarak söz konusu olamaz. Ayırım daha çok eldeki malzemeyi sınıflandırma açısından gerekli görülmüştür. Farklı bir yaklaşım Venezis'in tarihsel dönemler ve kişisel deneyleriyle mitler arasındaki yaklaşımında sezilebilir. Ama bu konu "değerlendirme" bölümünde ele alınacaktır; şimdilik yazarın yazdıklarına bakmakla yetinilecektir.[11]

---

11 Kullanılmış olan öykü kitapları şunlardır: 6 - *Manolis Lekas*, Atina, 1928. 7- *Egeon*, 1988. 8- *Anemi*, 1986. 9- *Ora Polemu*, 1988. 10- *I. Nikimeni*, 1968. 11- *Arhipelagos*, 1988. 12- *Eftalu*, 1988. 13- *Stis Elikines Thalases*, 1980. *Manolis Lekas* dışında bütün öteki kitaplar Atina "Estia" yayınevinindir. İkinci baskısında ufak tefek değişiklikler gösteren "Lyos Adası" adlı öykü *Rüzgârlar* (*Anemi*) adlı kitaptan çevrilmiştir.

6.1 - *Manolis Lekas*

Manolis Lekas adlı öykü kitabı yazarın ilk yayımladığı kitaptır. Beş öyküden ancak ikisini yeni baskılarda görebiliyoruz. Öteki üç öykü *Numara 31328* adlı romanın bölümlerini oluşturmuşlardır. Taptaze Anadolu serüvenlerini ve göçün anılarını konu edinen "kalıcı" öyküler "Manolis Lekas" ve "Lyos Adası"dır. "Lyos Adası" ilginç bir öykü olduğundan bütünü çevrilmiş ve ekte verilmiştir.

Bu öyküde Balkanlar'da yer almış edebiyat yapıtlarında eşine pek rastlanmayan bir yaklaşım ve anlayış görüyoruz. Öykünün kahramanı Yunanlı balıkçı masum bir Türk'ü, kafasını bir taşla ezerek öldürür. Bu linç olayına bütün Yunan halkı da katılmıştır. Ama bu balıkçı kaçak olarak balık avlarken yakalandığında "Türkler" ona acır ve serbest bırakırlar. Yunanlı balıkçı bu insancıl davranışı bir türlü değerlendiremez; çünkü Türkler için peşin yargısı buna engel olmaktadır. Öykünün sonunda balıkçının iç dünyasında "Türk mitinin" sarsılmaya başladığını görüyoruz.

Bu öyküde Venezis'te genellikle karşılaştığımız "bütün uluslar iyi ve kötü insanlardan oluşur" formülünün de aşıldığını ve bu kez "Türk"ün, her beklentiyi de aşarak çok üstün, insancıl ve bağışlayıcı özelliklerle gösterildiğini görüyoruz. Ama önemli ve ilginç olan Türk'ün yüceltilmesi değildir; çarpıcı ve alışılmamış olan Yunanlı'nın "Türk'e kıyasla" kötü, yabanıl ve eli kanlı gösterilmesidir. Dikkatli bir okuyucu temel "suçlunun" savaş ortamının olduğunu ve öyküdeki bütün kahramanların temelde "iyi" olduklarını sezebilecektir. Gene de bu öykü karşı ulusu -"bizim" ulusumuza kıyasla- üstün göstermesi açısından eşine pek rastlanmayan bir özellik gösterdiği gözden kaçmamalıdır.

6.2 - *Ege*

Bu kitap on dört öykü içermekte ve bunlardan üçü Türkler'le ilgilidir. Bu kitaba da alınmış olan "Lyos Adası"na yukarıda değinilmiştir. Öteki iki öyküye "anı" yada "efsane" demek dalia doğru olacaktır.

Birincisi, "Eolya Toprağı"nda gördüğümüz ve başka bir yöre ile ilgili olarak gene karşımıza çıkacak olan halk arasında dolaşan bir söylencedir. Venezis "Ege'nin Deniz Ruhu" adlı bu yazısına, yurdu Ayvalık'ın nasıl olup da *"Türkiye'nin arasında yüksek bir yaşam düzeyi bulunan bir gemiciler, yiğitler ve ev bark sahibi kimselerin bir kenti"* olduğunu anlatmaktadır. Yaygın bir inanca göre Hristiyan bir keşiş Çeşme Deniz Savaşı'nda yaralanmış olan bir Türk "zabit"ini kurtarmış, zamanla bu Türk vezir olmuş ve bir fermanla keşişin yurdu Ayvalık'a ayrıcalıklar tanımış. Halk bir bedel karşılığı *"kendi kendilerini idare ederlerdi"*. Aynı efsane *Argonatlar* (17) adlı kitabında da vardır; yalnız bu kez ayrıcalıkların, gelişmenin ve zenginleşmenin kazancını edinen Metsovo (Epir) kasabasıdır.

"Din Değiştirenin Torunu" adlı bir anısında Venezis Atina'da karşılaşmış olduğu bir iş adamı Türk'ün anlattıklarını aktarmaktadır. Bu Türk *"ailesinin içinde Yunanlılar'ı her zaman sevmiş olduklarını"* söylemiş yazara. *"Babam Yanya'dandı, dedem Girit'ten. Ben İstanbul'da doğdum. Annem çok iyi Yunanca konuşurdu... Özellikle Rum dükkanlara giderdi, Yunanca konuşabilmek için... Anne tarafım Hristiyan'dılar, Yunan'dılar. Annem Gazi Evrenoz'dan gelmedir, Girit'li Evrenozakis'ten"*. Sonra dokuz sayfa boyu anlatımında yazar on beşinci yüzyıllara uzanan eski bir öykü aktarır; öylesine eskidir Evrenoz'un kölelikten Gazi'liye geçişi - hep misafirin anlattıklarına göre. Venezis'in duyduklarını ve bu olayı ve Türk'ü nasıl yorumladığını ve algıladığını görelim:

"Türk misafir eski Yunan tapınağının önünde (Akropol'deki Partenon, H.M.) *-eski düşmanının tapınağı önünde- durmuştu; kuşkusuz kanında yenilmişliğin duygusunu duymuştu. Muzaffer olanların torunuydu. Ama yenen de yenik düşmüştü: Tanrısına, ulusuna ihanet etmişti. Yüzyıllar geçmiş, ama anı kalmıştı, ve kandaki ses... Bunca kuşak sonra beni ziyarete gelen bu adamın içindeki duyguları anlamaya çalışmam çok insanca bir gereksinimdi. Gerilerde kalmış olan kökenlerini Akropol'e bakarak bana söylerken gözlerinde oynaşan neydi? Duruşunu, yüz hatlarını anımsamaya çalışıyorum. Yenik mi sayıyordu kendini? Eşit mi? Bir yanda Yunan Evrenoz'un Türk torunu; öte yanda ben, antik yurdundan kovalanmış Anadolu'lu bir Yunanlı. O beni vatanıma bir yabancıymışım gibi davet etti; ben onu ecdadının yurdunda bir yabancı gibi karşıladım. Ah! Nasıl zor, karışık durumlar yarattı insanlar için bu Ege'nin yazgısı! Acaba bu Evrenoz'lar kaç kişidir, kaç kişi dayanamayıp egemen olana dinlerini değiştirdi? Ötekiler, binlerce olanlar, bütün ulus, babalarımız, analarımız, nasıl acılara katlandılar bu esaret yıllarında ve nasıl devam ettirebildiler Hristiyanlık'ı ve Yunanhlık'ı! Turkokratia'nın bu sıradan ecdadımı düşünüyordum..."*

Bu kitapta, "Vapur Yok" adlı ve Türkler'in söz konusu olmadığı başka bir öyküde de, bir ara bir sandala binmiş ve Anadolu kıyılarına yaklaşmış olan iki kadından birisinin, *"Deli misin Maria? Oraya gidilir mi? Orada kesecekler bizi! Kesecekler bizi!"* diye paniğe kapıldığını görüyoruz.

6.3 - *Rüzgârlar*

Bu öykü kitabında, on beş öyküden ikisinde Türkler temel kahramanlardandır. Birinin başlığı Türkçe bir isimdir: Akif. Yüzyıllarca önce Anadolu'dan Midilli'ye gelip yerleşmiş Türkler'den olan Akif korucudur. Nüfus Mübadelesi'nde Akif, tarlaların sınırlarını bilen tek kişi olduğundan Anado-

lu'ya gönderilmez. Yunanlı bir kadınla yaşamaya başlar. Oğlu bir Hristiyan kız sever. Kaçar ve kızı alabilmek için Hristiyan olur.

İkinci bir öykü -"Zeytin Dağı"- "Akif"in devamıdır. Yaşlanmıştır artık Akif. *"Hristiyanlar da denizde ve karada çalışan yoksul kimselerdi; Anadolu'dan göçmen gelmiş olan insanlar Akif'in acısını anlıyorlardı. Dertleşir, ağlarlardı"*. Akif başka bir yaşlı adamla, Vasilis Varkas ile dost olurlar. Her ikisi de geçmişi düşünüp, *"neden böyle oldu, yanlışımız neydi?"* diye kara kara düşünürler. İkisi yan yana Tanrı'ya dua ederler; biribirine yaslanarak biter öykü.

Uzun bir süre bu zeytin ağacı ile dolu dağda, insanlardan yana bakmayan o uzak Tanrı'larla konuşanların sesinden başka bir şey duyulmaz. Gecenin geç saatleriydi. Sabah serinliği çöküyordu. "Üşüyorum" dedi Akif. "Birazdan güneş doğacak" dedi yaşlı Hristiyan. "Uyumalıyız". Akif ayağa kalkar, dizleri güçsüzdür, "Bana yaslan" der Hristiyan Türk'e.

Başka öykülerde de, ama kısa kısa Türkler'den söz edilmektedir: Askere gitmemek için saklanan Ayvalık'lı gençleri, mübadeleden önceki kerpiç, toprak damlı, incir ağaçlı Türk evlerini, amele taburlarına alınmış olan ve Anadolu'nun içlerine sürülmüş olan oğlunu bir daha görmeyen Maria Vasi'yi, kızını Murat Paşa'ya veren, ama sonra "ilahi ceza gibi" Paşa tarafından öldürülen Dimitri Paleologos'u okuyoruz.[12]

6.4 - *Savaş Saati*

1940 yıllarını ve Almanlar'la İtalyanlar'ın Yunanistan işgalini konu edinen bu öykülerde Türkler'e yalnız bir iki yerde ve kısaca değinilmektedir. Bir anne kızına işgal ile ilgili bir ma-

12 8/29, 39, 94, 185.

sal anlatır: *"Bir zamanlar bu topraklarımıza Doğu'dan Araplar gelmişti, Türkler, çok kalabalıktılar. Esaret altında yıllarca inledi Yunanlılar; sonunda haç çıkarıp 'Meryem Ana, dayanamıyoruz artık, ayaklanalım' dediler... O zaman Araplar köyleri yıkıp yaktılar, yaşlıları, kadınları, çocukları öldürdüler. Kadınlar teslim olmamak için çocuklarını kucaklayıp kendilerini uçurumlara attılar... Sonunda barbarlar topraklarımızdan kovalandılar, yeniden bitti otlar, çocuklar yeniden doğdu".*

Bu öykülerde daha başka kimlerin "barbar" olarak nitelendiklerini görüyoruz: *"Doğu'dan gelen barbar"* Persleri, *"bir günde Yunanistan'a girebileceklerini söyleyen barbar"* İtalyanları ve Almanları okuyoruz.[13] "Barbar" Yunan topraklarına saldırandır Venezis'in bu öykülerine göre.

Gene de Venezis insancıl yaklaşımı ile, kızı İtalyanlar tarafından öldürülmüş bir babaya ölmüş ve ceseti açıkta kalmış olan genç İtalyan askerini gömdürür. Gözleri yaşlı, "yavrum" der, her ikisi için herhalde - "Saronikos'taki İnsanlar" adlı en güzel öykülerinden birinde.

Barbarlıkların temel nedeni uluslar yada insanlar değildir; yazara göre savaşın kendisidir: *"Budur savaş. Arada bu felaket gelir alır gençleri; kimse görmez artık onları bir daha... Anna* (bir kızın adıdır) *insanların biribirini öldürdüğü yabanıl savaş yıllarında büyümekte olduğu için annesi ve babası kızlarının insan soyunun ne denli aşırılıklara varabileceğini anlamaması için çaba sarfediyorlardı... Yunanlılar çok savaştılar, birkaç kez ayaklandılar, sonunda yoruldular. Bu yüzden Asya'dan ve başka yerlerden bütün kendi Hristiyanlar'ını sınırları içinde toplayıp: 'Artık dinlenelim', dediler... Yöneticiler ve halk barış istediler, yazı yazabilenler ise barışın iyiliğini övdüler".*[14]

---

13 9/54, 119, 173.

14 9/98, 173, 117.

6.5 - *Yenilmişler*

Yirmi öyküden ikisi Türk kahramanlara ayrılmış. "Asklipiion Gecesi" adlı öyküde, Kos adasında antik bir yıkıntıda bekçilik yapan Ahmet ile karısı Mahmude'yi görüyoruz. *"Yıkıntılar Yunan'dır, kendisi Türk. Olsun. Onlarla kaynaşmış bir kere, ecdadından kalmışlar gibi"*. Ahmet bozuk Yunanca'sıyla turistlere şöyle der: *"Ruh buradadır der, toprağı göstererek. Ruh burada, der elindeki damarlara dokunarak. Türk Hristiyan birdir; insanın ya vardır ruhu ya yoktur"*.

Karıkocanın çocukları ve akrabaları Bodrum'a göç etmişler. Kendisi burada kalmış, beş vakit namazını kılar her gün. *"Kur'an ve İncil birdir"* der. Ahmet'e göre adadan gelip geçmiş olanlardan -Türkler, İtalyanlar, Almanlar, Yunanlılar- hiç kötülük görmemiş. Karısı Mahmude el falına bakar. Birkaç kişinin ölümünü inanılmaz bir kesinlikle öngörmüştü. Ama kocasının bütün ısrarlarına karşı onun el falına bakmak istemez.

"Ak Kartal" adlı öyküde Kapadokya'da Rum ve Türk köylülerin bir köyde yoksul olduklarından bir binayı ortak inşa ettiklerini ve bir yarısını cami öteki yarısını kilise olarak kullandıklarını anlatır. *"Hristiyanlar sağda İsa'ya dua ederlerken, sol tarafta secde eden Türkler Muhammet'e şükrederlerdi"*. Önceleri biraz kuşkuyla izlemiş biri ötekini ama sonra *"kiremitlere varana kadar sözlerimiz başka başkadır ama damı aşınca, gökyüzüne doğru yükseldiklerinde hepsi bir olur, çünkü Tanrı'ya varırlar"* derler. Sonra 1922 mübadelesi gelir. Türkler ağlayarak yolcu eder Rumlar'ı: *"Sizden kötülük görmedik. İyi yaşadık bir arada. Ne zaman geri geleceksiniz?"*.

Ama Rumlar da yurtlarını unutmamışlar yirmi beş yıl sonra. Adalı olmaya çalışan adam dükkanına bir ak martı resmi çizer. Ama dikkatle baktığımızda bunun bir ak kartal olduğunu anlıyoruz; Kapadokya'da görmüş olduğu ve artık göremediği kartal...

"İki Kadın Ve Kale" adlı öyküde de kısaca Turkokratia zamanındaki olayları okuyoruz: *"heyecan ve korku: Frenkler'in, Türkler'in yılları. Korsanlar, Berberiler, Asyalılar, Türkler, Hristiyanlar, Venedikliler, Cenevizliler"*. Ama bu öykülerde konunun ağırlığı en son düşman olan Almanlar'a kaymıştır. Vahşet korkunçtur: *"Alman, arabasını taşlayan çocuğu... arabasına kadar sürükledi, çocuğun elini yarı açık kapının aralığına yerleştirdi, ve gene sakin bir biçimde kapıyı hızla kapattı; aynı anda da eli bütün gücüyle öteki yana büktü"*. Bunları gören Anna ismindeki küçük kız kini öğrenecektir: *"budur savaşı yaşamış olan çocukların yazgısı; budur kalıcı yara."*[15]

6.6 - *Takımada*

Yunanistan'ın Ege adalarına "Takımada" da (Archipelagos) denir. Venezis'in bu kitabı Türkler'e hiç değinmediği altı öyküden başka, Girit'le ilgili gezi notlarını da içermektedir. Bu gezi sırasında uğradığı her yörenin tarihine de değindiğiden sık sık Turkokratia'ya (Osmanlı Yönetimi yıllarına) ve Türkler'e de değinmiştir. Bu gezinin ilginç kimi bölümlerinin çevirileri ekte verilmektedir. Ayrıca bu kitapta Türkler'le ilgili iki radyo oyunu da bulunmaktadır. Yani Türkler bu kitapta yoğun olarak vardır.

Venezis Türkler'den iki temel farklı kapsamda söz eder. Birincisi 1914-1922 yıllarındaki Anadolu ve bu yıllarla ilgili göçler ve anılarla ilgili olarak. Bu olaylar ya yazarın yaşamış olduğu yada yakınlarından duyduğu gelişmelerdir. Genellikle daha sonraki yıllarda yazar Yunan tarihiyle ilgili öykülerinde ve/yada gezi notlarında, Turkokratia kapsamında da, Türkler'den söz etmektedir. Yunanca sözlükler Turkokratia için *"Yunanistan'da Türk egemenliği 1453-1821"* biçi-

15 10/51-52, "Kırık Dal" adlı öykü.

minde açıklamalar içerirler. Venezis Turkokratia'dan söz ederken genellikle halk şiirlerinde, masallarda ve efsanelerde yaşayan öykülere dayanır. "Takımada" adlı kitabında yazar genellikle bu eski dönem Türkler'inden söz eder.

Ekteki çevirilerde de görüleceği gibi bu kitaptaki "anılar" ikinci ve üçüncü elden aktarılmaktadırlar. Turkokratia olaylarının temel ve genel özelliği "esaret" yıllarını anımsatmalarıdır. Yunanlılar (ve Hristiyanlar) özgür değillerdir ve çok acı çekmektedirler. Özgürlük için insanlar ölmekte ve öldürmektedirler. Bu mücadelede halkla birlikte Hristiyanlık'ın belkemiği kilisenin kendisi de yer almaktadır. Türkler ise bu isyanları en sert bir biçimde bastırmaktadırlar. Ama arada "insancıl" Türkler'i de görüyoruz: kimi zaman bir çocuğu ve babasını kurtarmakta, kimi zaman ise Hristiyanlar'ın kutsal emanetlerini.

Genelde Yunan toplumunca bilinen bu efsaneleri, Venezis yeniden daha çekici bir biçimde ve yorumlayarak kaleme almıştır. Ekteki bölümler bu öykü kitabının genel havasını vermektedir. Ama bu bölümlerden başka Türk kızlarından söz eden şarkılara, kutsal Hristiyan emanetlerin Türkler'e karşı Yunanlılar'ı nasıl koruduğunu ve başka birçok değinmelere de rastlıyoruz. İşaret edilmesi gereken bir bölüm, Giritli'nin esaret yıllarındaki Türk'e karşı savaş günlerini, klasik romantik bir yaklaşımla, "Özgürlük" olarak algıladığı cümlelerdir.

Kitabın sonunda iki radyo oyunu görüyoruz. Birincisi daha önce görmüş olduğumuz "Akif" adlı öykünün radyoya uygulanmasıdır. Birkaç değişiklik görüyoruz. Akif'in oğlunun (Ahmet'in) sevmiş olduğu Yunan kız, komşu ve dostları olan Stathis'in kızıdır. Ahmet'in annesi Hristiyan'dı. Sonunda birbirini seven iki genç kaçarlar; Ahmet Hristiyan olur. İki yaşlı adam birbirine destek olur. Oyun şu sözlerle biter: *"Böylece, bir gece, hiç kimseye kötülük etmemiş Türk ile*

Hristiyan iki yaşlı adam yan yana yürürler. Her biri kendi Tanrısına yalvarır, insanlara yardımcı olmasını ve onları dünyayı kaplamış olan kandan korumasını isterler".

İkinci radyo oyunu Turkokratia havası içindedir. Tripolis Savaşı'nda (Mora 1821) Türkler tarafından rehin tutulan papazların çilesini dile getirmektedir. Açlık, kesilen kafalar, İstanbul'da asılan patrik'in haberi, Yunanlılar'a *"pis millet"* diye bağıran "Türk", akıtılan Yunan kanı ve sonunda Tripolis'in Yunanlılar tarafından fethi ve Özgürlük'ün sevinci. Son tümceler şöyle: *"Çoğu acı içinde öldüler. Hristiyan ve Yunanlı gibi öldüler. Özgürlük için akıtılan kan ve gözyaşı ulusun tarihinde şerefli bir sayfadır."* (Bu olaylar keşiş İ. Zafiropulos'un anılarından aktarılmıştır.)

6.7 - *Eftalu*

1972 yılında yayınlanmış olan bu kitabın konusu Midilli'nin Eftalu denen yöresidir; ama yazar okuduklarını ve anımsadıklarını da kaleme almış ve çok geniş bir tarihi süreyi ve coğrafi alanı kapsamıştır. Sık sık Türkler'den söz edildiğinden ilginç olan bölümler çevrilmiş ve ekte verilmiştir.

Turkokratia ve Anadolu'daki Yunanlıların serüvenleri Eftalu'nun ağırlık merkezidir. Ekte verilen bölümlerle ilgili vurgulanması gereken noktalar herhalde şunlardır: Türk Yunan ilişkilerinde son gelişmeler -Kıbrıs, 6/7 Eylül 1955 olayları- yazarın ilgisini çekmektedir. İki ülke arasında bir savaş olasılığından söz etmektedir. Gene de halklar arasındaki dostluk umudu ve isteği sık sık dile getirilmektedir. Örneğin, iki yakada "insana yardım eden" fenerleri, ulusal ayırım gözetmeden denize düşeni kurtarmaya çalışan balıkçıları, eskinin aşılmasını (unutulmasını değil) isteyen Alman'ı, yazarın İskeçeli Türk'ün yurdundan ayrılmasını ken-

di "sürgününe" yakın görmesini, Rumlar'a yardım etmek isteyen Vehit Paşa'yı okuyoruz.

Kimi Türk okuyucuları yadırgatacak bölümler ise şunlar olabilir: Türkiye'de Osmanlı yurttaşı olarak algılanan Hristiyan halk, Venezis'e göre Yunan ulusunun ayrılmaz bir parçası olarak gösterilmektedir. Bu farklı anlayışın kaçınılmaz sonucu olarak bu Yunanca konuşan ve/yada Hristiyan Ortodoks olan bu topluluk Türkiye açısından "vatan haini", Yunanistan açısından "ulusal martir/şehit" olarak algılanmaktadır. Papazların rolü de ilginçtir. Türkiye tarafı bu zümrenin dini olan görevlerini fersah fersah aştıklarını, Yunan tarafı da herhalde, ulusçuluğun temel inanç olduğu ve sözü edilen tarihi dönemde, uluslarına ve yurtlarına karşı görevlerini yaptıklarını söyleyeceklerdir. Farklı bakış açısı çarpıcıdır: Osmanlı anlayışına göre kilise kendisine tanınmış olan ayrıcalıkları kötüye kullanmıştır (suiistimal etmiştir); oysa Venezis'e göre çete savaşına fiilen katılmış olan papazın kent dışına çıkmasına sınırlamalar konmasını "Türkler kilisenin ayrıcalıklarına saygı göstermez oldular" biçiminde görebilmektedir.

Soykırım ve vahşet sahneleri de herhalde çarpıcıdır. Bu olaylar, Türkiye'de genellikle "tehcir" ve "tenkil" gibi sözcüklerle anılıp ayrıntılardan kaçınılırken, Yunanistan'da en renkli bir biçimde ve kimi zaman da abartılarak sık sık anılmaktadırlar.

Ekte verilmemiş ve uzun uzun anlatılan dört olay var bu kitapta. Birincisi, 1922 göçüyle ilgilidir. Anadolu'da kalmış olan bir kızın, orada hâlâ yaşıyor olduğu öğrenilir. Gider bulurlar. Artık yaşlı bir büyükannedir. Bir Türk'le evlenmiş, torunları şimdi Almanya'da çalışıyorlar. *"Gelinlerinden söz ediyor. Başka hiç bir şey, ne pişmanlık, ne başka bir istek, ne coşku; hiç bir yalnızlık duygusu"*.

İkinci olay, *Eolya Toprağı* ve *Ege* adlı yapıtlarda benzerini okuduğumuz bir öyküdür: papazın kurtardığı Türk, vezir

olunca yöreye büyük iyiliklerde bulunur. Üçüncü bir öykü tarihi bir araştırma ile ilgilidir. On yedinci yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti bayrağı ile ticaret yapan bir Rum'un gemisi Batı'nın Katolik korsanları tarafından soyulur. Rum, gemisinin Türk gemisi olmadığını ve Papa'nın girişimde bulunup malının geri verilmesi için uğraşır yıllarca. Venedik arşivlerine dayanan bir araştırmadan esinlenerek kaleme alınmıştır. Dördüncü bir öykü Kasım 1912'de yer almış bir Türk Yunan deniz savaşıdır. Ayvalık'ın koyunda bir Türk gemisi düşman eline geçmemesi için batırılır. "*Yirmi dakika sonra Yunan torpidoları Türk gemisini havaya uçurdu. Talihsiz ama görevine bağlı kaptan gemisinin yazgısını paylaşmayı seçti.*"[16]

6.8 - *Yunan Denizlerinde*

Venezis 1973 yılında yayınlamış olduğu bu kitabında Yunan adalarını anlatmakta ve tarihine de uzun uzun değinmektedir. Turkokratia'ya ve Türkler'e göndermeler öylesine çok ki bütün ilgili bölümlerin gösterilmesi başlı başına bir kitap oluşturacaktır. Burada en önemli ve "karakteristik" bölümler özetlenecektir.

Kerkira (Korfu) adasının tarihiyle ilgili olarak "1479 yılında Türkler'in adayı ele geçirdiklerini, büyük sayıda aileyi İstanbul'a sürdüklerini ve erkeklerin zorla Habeş kadınlarla evlendirildiklerini" okuyoruz. 1821-1823 yılları arasında Yunanlılar'la Türkler (Osmanlılar değil) arasında gerçekleşmiş birçok deniz savaşı uzun uzun anlatılmaktadır. Bu olaylar Yunanlılar'ca ulusal bağımsızlık tarihlerinin çok iyi bilinen bölümleridir; ama Venezis bu öyküleri yeni baştan ve güzel bir anlatımla kaleme almıştır.

16 12/42-48, 57-61, 89-92 ve 94-107.

Sakız adası ile ilgili olarak bir manastırı anlatırken *"Türkler 2 Nisan 1822'de burada kadın, çocuk, yaşlı demeden üç bin Hristiyan'ı kestiler. Hristiyanlar manastıra sığınmakla kurtulacaklarını sanmışlardı. Hiç kimse kurtulmadı"*. Rahibeler martirlerin kemiklerini ziyaretçilere göstermektedirler: *"Kafatasları öteki kemiklere kıyasla azdır çünkü Türkler kesilmiş kafaları kırk hayvana yükleyip Vezire göndermişlerdi"*.

Sakız adasındaki sakız üretimi ile ilgili olarak da şunları okuyoruz: *"Her yıl adaya Sultan'ın bir temsilcisi gelirdi. Ve vergi yerine sakız alırdı: 300 sandık dolusu, yirmi bin okka. Sultan Mahmut zamanına kadar sakız, Valide Sultanın malıydı"*.

Sakızlı Argentis'in evine gittiğinde bu kimseyle ilgili olayı anlatır yazar: *"Ioanis Argentis 10 Nisan 1821'de İstanbul'da asılıp denize atılan Patrik 5. Grigorios'la birlikte asılan papazdır... Rigas Fereos'un arkadaşı Efstratios Argentis ise 1798'de Türkler tarafından Belgrad'ta öldürülmüştür"*.

Sifnos adasının bir kilisesini anlatır yazar. Duvarlarda çeşitli yıllarda keşişlerce yazılar kazılmıştır; şunlar var Türkler'le ilgili olarak: *"1704, Türkler kesiyorlar"*, *"1537, Barbaros adamızı mahvetti"*, *"Meryem Ana yardım et kurtulalım, 1613"*, (yazarın anlattığına göre bu son yazı Frenkler döneminde yazılmıştır; birkaç yıl sonra ada Türkler'in eline geçince tarihin sondaki "3" sayısı "8" olarak değiştirilmiş, bu kez Türkler'den kurtuluş dilenmiştir) *"Kahrolsun Frenkler ve Türkler"*, *"Türkler'e inanmayın, Frenkler'den de kötüdürler"*.

Hrisostomos Manastırı'nda Türkler'in adayı ele geçirmesinden otuz altı yıl sonra, şu yazı kazılmış: *"Kurtarıcı İsa'nın Şubat 1653 yılında kilisenin taktisi ile vatanın hürriyeti için yemin ettik"*. Yazar bu bölümün sonunda yargısını dile getirir: *"Ulusun Turkokratia yılları süresinde ulusal belleğini kaybettiğini kim söyleyebilir?"*.

Başka adalarla ilgili olarak çeşitli dönemlerde yer almış deniz savaşları anlatılmaktadır: Mikonos adası 1868; Girit

1878; Hidra adası 1821 vb. Kısaca, çok açık bir biçimde görüleceği gibi yeni Yunanistan tarihi doğrudan doğruya "Türkler"le ilişkilidir. Ve bu ilişki Yunanistan'da bir baskı, kıyım ve sömürü olarak anlaşılmaktadır.

Arada, Hristiyan halkın ayrıcalıklarından ve avantajlarından da söz edilmektedir: cemaatin iç işlerinde serbest olması, 1774'den sonra, Küçük Kaynarca anlaşmasıyla elde edilen ticaret kolaylıkları, ayaklananlara fermanla verilen aflar... Ancak bunlar genel "esaret" havasının yanında "cılız" kalmaktadırlar.

Bir de Türk'ten yana ve "övücü" bir bölüm: *"Sakız adasında denizcilik sanatının en ünlü hocası Hristiyan değil Türk'tü: Mehmet Ali Çelebi, Hristiyanlar'ın dostu olan bu adam 1845'den 1875'e kadar denizcilik dersleri verirdi. Sakızın en iyi kaptanları sanatı ondan öğrenmişlerdi. Ders doğal olarak Yunanca olurdu; Türk öğretmenin verdiği "tastiknameler" de gene Yunanca idi."*[17]

7. Gezi Notları

Venezis'in dört kitabı çeşitli ülkelere ve bölgelere yaptığı gezilerin izlenimlerinden oluşur. Bunlardan *İtalya'da Güz, Amerika Toprağı* ve *Geziler - Rusya, Dalmaçya* kitapların başlıklarından da anlaşılacağı gibi konumuz olan "Türk" konumuna önemli bir derecede değinmemektedirler. İtalya izlenimlerinde 15. yüzyılda "Asya'nın canavarı Bizans'a yaklaştığından Vezüv'e sığınmış olan ve dua ve azizin kitaplarını okuyarak yaşamış olan bir Yunan keşiş" görüyoruz.[18]

---

17 Yukarıdaki bölümler şu sayfalardan alınmışlardır: 13/42, 86, 125-129, 142-145, 146, 148, 152-158,177-180, 241-250, 278-279, 282-286.

18 Kullanılmış olan gezi kitapları şunlardır: 15- *"Fthinoporo Stin Italia"*, s. 113-115; 16- *"Amerikaniki Yi"*, Estia, 1955; 17- *"Argonaftes"*, Estia, 1962; 18- *"Periiyisis Stin Rosia ke Dhalmatia"*, Estia, 1973.

Argonaftlar (*Argo'nun Yolcuları*) kitabı Yunanistan içindeki gezilere ayrıldığından, doğal olarak, özellikle Turkokratia süresindeki tarihi anıların anlatımı ile bambaşka bir görünümdedir. Türkler çoktur: Ziyaret edilen kiliselerin tasvirlerinde gözler oyulmuştur Türkler tarafından; aynı kilise önce 1828'de Türkler, bir de 1940'larda Almanlar tarafından havaya uçurulmuştur, aynı nedenle, bir ayaklanmayı bastırmak için; daha önce üç kez gördüğümüz bir efsaneyi yeniden okuyoruz, bu kez Metsovo (Epirus) için: azledilen bir vezir bir keşiş tarafından yardım görür, yeniden vezir olunca yöreye ayrıcalıklar sağlar;[19] Türkler'in eline düşmemek için çocuklarını kucağına alır uçuruma atlar Suli'li kadınlar; 1803 savaşlarında kadınlar bile silaha sarılıp "Türkarnavutlar"a karşı savaşırlar; yeniden Yunan kökenli Evrenoz Paşa'nın öyküsü; tarihçi Amantos'a göre "Türklerin verdiği ayrıcalıklar ulusun yaşamasına ve kurtulmasına yardımcı oldu"; papaz Skilofos'un (1541-1611) kıyımlarla sonuçlanan ayaklanmaları ("kimileri öldürüldü, kimileri ateşte kızartıldı, kimileri çengellere asıldı yada kazığa oturtuldular, papazın derisi soyuldu ve otla dolduruldu"); Kaçandonis'in kemikleri Ali Paşa'nın emriyle kırdırılır...[20]

---

19 17/ s. 13, 55, 82-85. Venezis, Panayotis Aravantinos'un (1809-1870) *Epirus Tarihi* adlı araştırmasına (1856) dayanarak bu vezirin Fazıl Ahmet Köprülü olduğunu ve bu yörede 3 yıl kalmış olduğunu yazar. Herhalde Köprülü Fazıl Mustafa (1637-1691) söylentiye daha fazla uymaktadır. Aravantinos'a (ve Venezis'e) göre ayrıcalıklar arasında şunlar var: halkın otlaklarda mülkiyet hakkı, yöre içinde hiçbir Hristiyan kovalanmayacak, yöreye girenin dokunulmazlığı olacak, yöre kutsal sayılacağından buradan hiçbir vergi (vb.) alınmayacak ve hatta Müslümanlar yöreden ayrılırlarken atlarının nallarındaki toprağı da temizleyecekler ve beraberlerinde toprak bile almayacaklar.

20 17/ s. 13, 55, 82-85, 117, 120, 143, 144, 153, 155 ve 168.

8. Tarih Araştırmaları

Venezis'in üç tarih araştırması vardır. *Başpiskopos Damaskinos,* temelde Alman işgali (1940-1946) yıllarındaki Yunanistan'ın tarihidir. *Yunan Ulusal Bankası Tarihi,* başlığın da belirttiği gibi, bankanın tarihidir. Bu kitaplarda "Türkler"e göndermeler yoktur.

Emanuil Tsudheros adlı araştırması Ulusal Banka'nın ve 1941 yılında başbakan olan Tsudheros'un yaşamını konu edinmiştir. Bu kitabın birinci ve ikinci bölümünde 1925 nüfus mübadelesinin perde arkası ve ekonomik yanı incelenmekte ve başka bir bölümde ise İkinci Dünya Savaşı süresinde Türkiye'nin Ege adalarına asker çıkarmaları önerisi ele alınmaktadır. Bunun dışında Türkler'e başka göndermeler yoktur.[21]

9. *Selam Sana, Anadolu*

Venezis'in ölümünden sonra yayınlanmış olan son kitabının başlığıdır bu: *Selam Sana, Anadolu.* Yazar yazı hayatına Anadolu ile ilgili öykülerle başlamış ve Anadolu ile esenleşerek son vermiştir. Yapıtının bütünü doğmuş olduğu, ilk gençlik yıllarını geçirdiği topraklarla ilgilidir. Romanlarında, öykülerinde, gezi notlarıyla anılarında Türkler her zaman belirgindirler.

Selam Sana, Anadolu[22] sekiz bölümden ve iki ek yazıdan oluşur; hemen hemen bütünü Türkler'le ilgili olduğundan burada genel bir özet verilecektir. Bir bölüm, "Ayvalık'ın Son Günleri", ekte bütün olarak çevrilip verilmektedir. Ayrı-

---

21 Yazarın burada sözü edilen tarihi araştırmaları şunlardır: 19- *Arhicpiskopos Dhamaskinos,* Alfa, Atina, 1952; 20- *Hroniko Tis Trapezas Tis Eladhos,* Atina, 1955; 21- *Emanuil Tsudheros,* Atina, 1966.

22 *Mikrasia, Ilere,* Estia, Atina, 1979.

ca kitabın son paragraflarında Türk aydınları için kaleme aldığı bir mesajı da bütün olarak aşağıda verilmektedir.

Birinci ve ikinci bölümde 27 Ağustos 1922'de İzmir'de linç edilmiş olan metropolit Hrisostomos'un bu ulusal savaştaki öyküsünü ve serüvenlerini okuyoruz. Hrisostomos İzmir'e 1910'da atanmış Nurettin Paşa'nın İzmir'e girişinde kaçmamış ve martir olmuştur.[23] Bu yazılarda Rumlar'ın acıları ve kilisenin çabaları anlatılmaktadır. İttihat ve Terakki'nin rolüne göndermeler çoktur.

Üçüncü bölüm "Ayvalık'ın Son Günü" başlığı ile ekte verilmektedir. Dördüncü bölüm Anadolu savaşı yıllarında, ülkeler arasındaki ilişkilere ayrılmıştır. Yaklaşmakta olan bir felaketi sezen bir Yunanlı komutanın yazılarını okuyoruz. Beşinci bölüm İzmir'deki Yunanlı Yüksek Komiser'i (High Commisioner) Aristidis Steryadis'e ayrılmıştır. Yazar Steryadis'in Yunan düşmanı gibi davrandığını ve Türkler'i kayırdığını yazmakta ve kötülemektedir.

Altıncı, yedinci ve sekizinci bölüm, iki ülke arasında gerçekleşen "nüfus mübadelesi"ni konu edinmektedir. Böyle bir uygulamanın dünya tarihinde ilk kez uygulandığını söyleyen yazar, bu kararın perde arkasındaki gelişmelerine değinmekte ve uygulamayı insanların "hayvan sürüleri gibi" algılanmış olduğunu söylemektedir. İlginç bir gözlemi, Yunanistan'dan gelen göçmenlerin Anadolu'lu Rumlar'a kötü ve düşmanlıkla davrandıkları ama yerli Türkler'in "çok dostane" bir tutum içinde oldukları idi.

Venezis'in kitabındaki iki ek bölümün biri Anadolu efsanelerine (Türk, Yunan yada ortak kökeni olan efsanelere) ayrılmıştır. Son bölümde -ve yazı hayatının son paragrafla-

23 Metropolit Hrisostomos'un bir ulusal anlayışa dayanan davranışlarının, dürtülerinin ve fedakârlığının değerlendirilmesi, ilginçtir, Venezis'de ve Bilge Umar'da (*İzmir'de Yunanlılar'ın Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974) hemen hemen aynıdır: tutarlılık ve içtenlikle "ulusal görevini" yerine getirmiştir.

rıdır aynı zamanda bu sözler- Türk okuyucuya seslenir gibidir. Sanki şimdiye kadar Türkler ile ilgili yazdıklarını yorumlayan ve noktalayan sözlerdir bunlar. Birkaç paragrafı okuyalım:

"Elli yıl geçti Anadolu bozgunundan bugüne. İki dünya savaşı oldu. Bu arada insan hem aya gitmeyi hem de toplama kamplarında insanları fırınlarda yakmayı öğrendi. Maddede gizli olan enerjiyi ele geçirmeyi öğrendi, o Tanrısal olan gücü. Aynı zamanda da hiçbir hayvanın göstermediği bir canavarlığı da sergiledi...

"Bu konuda önce bir insan gibi, sonra da bir yazar gibi görüşümü söylemek isterim; ama en başta bir Yunanlı gibi de. Geçmişimizin üzerine eğilmek istiyoruz, atalarımızla konuşmak, zamanlarının sesini duymak, onlara sorular sormak ve görüşlerini almak istiyoruz. Bunca acılar çekmiş olan halkımızın özle ilgili nesi varsa, umuduna, beklentisine, ona dokunmak istiyoruz...

"1972 yılı. Anadolu bozgunundan bugüne elli yıl geçmiş. Eski yurtlarından sökülmüşler artık Anadolu'lu Yunanlılar. Geçen bu zamandan sonra kişi ve ulus olarak 1922'nin büyük önemini duyumsuyoruz... Bu serüvenin eski Yunan trajedisine benzer bir yanı vardır... *Numara 31328*'i yeniden elime alıp sayfaları karıştırıyorum. Yıllarca o eski yaraya dokunamamıştım... Edebiyatımızda bu kitap bir "köle" tarafından yazılmış tek kitap olarak kalacak herhalde. Gerçek bir anı kitabıdır. Bu yüzden de hayal gücüyle yazmış olduğum öteki romanlarım gibi bunu kendi yapıtım sayamıyorum... Bu roman bir çocuğun savaşa karşı bir protestosu olarak doğdu; şimdi olgun bir insanın savaşa karşı bir protestosu olarak vardır. Bugün bu romanı ne biçimde değiştirebilirdim acaba? Değiştirecek bir bölüm bulamıyorum. İnsan bedeninin acısını dile getiren bir romandır ve acı çeken

bir insan bedeninden daha anlamlı ve daha kutsal bir şey olamaz."

"Bütün yabancı eleştirmenler bu kitapta kinin izine bile rastlamadıklarını şaşırarak da söylemişlerdir. Düşmana karşı kinin izi bile yok! Böyle bir şey olabilir mi? Oldu işte. Yabancı eleştirmenler umutsuzluk içinde vardıkları sonuçları şöyle dile getirdiler: *"Neden gerçeği kabullenecek gücü bulamıyoruz? İnsanoğlu eksiksiz olamayacaktır... İnsan yabanıldır, ama korkaktır da. Yalnız polisin ve Cehennem'in korkusu onu doğal eğilimi olan kötülükten alıkoymaktadır. Bir insan bir kez yaşamaya karar vermişse, açlıktan iki gün sonra hırsız olur, dört gün sonra katil olur ve altı gün sonra yamyam. İnsanın gerçek ölçüleri işte bunlardır".*

"1922 yılının esirliğini yaşamış olan insan, o eskilerde kaybolmuş olayları yeniden düşündükçe mutludur, çünkü acı çektiği o zamanlar yapmış olduğu gibi bugün de insandan umudunu kaybetmemiştir, kaybetmemeye çalışmaktadır; bu arada olanlara, bunca rezilliğe ve alçaklıklara rağmen..."

"Bir Türk yazara açık bir mektup yazıp şu cevabı vermiştim: Halklarımız arasında kin süresi artık son bulmalıdır. Olan oldu! Antik yıllarda ülkemiz oradaydı, Anadolu'da... Gene Anadolu'daydı Bizans... Sonunda ulusumuzun dirilme zamanı geldi. Düşler kurmaya başladık. Babalarımız buna "Megali İdea" demişlerdi... Birinci Dünya Savaşı yıllarında bu düş gerçekleşmeye başladı. Tarihin zamanı içinde birkaç saniye sürdü bu süre. Ve sonra bütün düşlere ne oluyorsa o oldu: ateş ve kana dönüştü. Sürüler halinde yola koyulduk, bir bohça giysi ve ikonalarımızı alıp Anadolu'yu terkettik, Kara Yunanistan'a ve adalarımıza gelip kök salmaya çalıştık. Aramızda Girit dağlarından gelmiş olan bir peygamber vardı. O bize "Artık bitti" dedi. Yapacak başka bir şey kalmamıştı, "peygamberi" izledik. Sonra mübadele denen Türk ve Yunan halkının o vahşi nüfus değişimi oldu.

"Türkler'e şöyle konuştuk: 'Artık aramızda sorun kalmadı. Gelin dost olalım'. Onlar bize şöyle dediler: 'Ama önce siz herşeyi silmelisiniz. Fener'de bir kapıyı kapalı tutuyorsunuz, Neden?' Yunan halkına tarih içinde çektiklerini anlatan kitapların satımını engellediler. Yunanlı yazarların doğum yerleri olan Anadolu'nun topraklarını ziyaret etmelerini yasak ettiler. Türk okullarında okutulan tarih kitapları olmadık şeyler yazdı. Bizden de kendi tarihimizi değiştirmemizi, gerçeği ve çektiklerimizi anlatmamamızı istediler.

"Şöyle dedik: İçtenlikle dost olmayı istediğimiz için bu konuda kesin ve son olarak birkaç şey söyleyip aramızda anlaşmazlık kalmasın istiyoruz. Ülkemizin yazgısı tarihin gidişini acılar ve kanla ödemekti. Çok eski yıllardan gelen anılarımız, masallarımız ve gözyaşlarımız var. Analarımızın çocuklarını uyutabilmek için kuşlu ve ormanlı mutlu ninnileri yoktur. Söyledikleri Araplar, korsanlar, kıyımlar ve açlıkla ilgilidir. Türkülerimiz acı yazgımızın havasını taşırlar. Belleğe dayanan bir ulustur bizimki. Üzüntümüzün ama kıvancımızın da kökeni budur...

"Yani Ege'nin doğu kıyılarında yaşayanlara şunu söylemek istiyoruz; bizden tarihimizi ve martirlerimizi unutmamızı istiyorsanız biz bunu yapamayız. Ama dürüst ve önemli olan başka bir şeyi yapabiliriz: hınç beslemeyeceğiz. Halkların kardeşliğini tarihimizi silip atmadan sağlayacağız. Bir yana çektiklerimizi, yüzyılların kinlerini, acılarımızı ve topraklarımızdan sökülmemizi yerleştireceğiz; öteki yanımıza ise barışa duyduğumuz isteği ve sevgiyi ve bir daha savaşmamaya ve kıyımlarda bulunmama gereğinin bilincini yerleştireceğiz".

Venezis'in son kitabının son paragrafları, kendi yapıtındaki Türkler'le ilgili bölümlerinin bir değerlendirmesini ve derinlemesine ruhbilimsel bir yorumunu anımsatan bu söz-

lerle tamamlanmıştır. Bunları 1972 yılında yazılmıştı; yazar bir yıl sonra ve Kıbrıs savaşını görmeden ölmüştür.

10. Değerlendirme

Bu çalışmanın temel amacı Venezis'i tanıtmak ve yazdıklarını -her zaman konumuz ışığında- derleyip toparlamaktı. Burada yazarın bütün yapıtları tanıtılmıştır; önemli sayılanları çevrilmiş ekte verilmiştir. Türkler'le ilgili bütün bölümler, genellikle ayrıntılı bir biçimde, okuyucunun yargısına sunulmuştur. Okuyucu, kendi sentezini ve değerlendirmesini yapabilecek malzemeye sahiptir. Gene de, kısa bile olsa burada bir değerlendirme denemesi yapılacaktır.

Venezis'in yapıtı ve özellikle konumuz olan "Venezis'te Türkler ve Türk'ün imajı" konusu çeşitli açılardan ele alınabilir ve gene bu çeşitli açıların ve/yada ayrı bilim dallarının ışığında değerlendirilebilir. Konuya şu açılardan bakılabilir:

1- Yazı sanatı, yani edebiyat açısından değeri ve önemi.

2- Felsefe, dilbilim ışığında "Türk" ve genelde yazarın yaşam ve insan ilişkileri anlayışı.

3- Ruhbilim açısından yazarın (ve seslendiği okuyucularının da) Türk'e karşı tutumu ve algılamaları; buna toplumsal psikoloji de diyebiliriz.

4- Yunanistan'da tarih, tarih bilimi ve bilinci, ulusal ve kimlik bilinci açısından.

5- Iki ulus ilişkilerinin siyaset bilimi değerlendirilmesi, kişilerin siyasal eğilimleri açısından.

6- Halkın bilgi edinme ve yargı sahibi olma yani genel olarak eğitim açısından.

Bir edebiyatçı tarafından yazılanların böylesine farklı bilim dalları tarafından incelenebilmesi, edebiyatın yaşamın bütün yanlarını ele alabilmek olanağı ve araştırmacının da

bu farklı alanların izlerini bu yapıtlarda arama hakkı olduğundan olağan sayılmalıdır.

Yazarın edebiyat değerini zaman onaylayacaktır. Venezis'in ne denli kalıcı bir yapıt yaratmış olduğunu bugünden söylemek biraz acele etmek anlamını taşıyabilir. Bugün kesin bir biçimde Venezis'in Yunanistan'da en sevilen, sayılan ve tanınmış yazarlardan biri olduğunu söyleyebiliriz. "1930 Kuşağı" diye bilinen edebiyatçılardan olan yazarın kitapları hâlâ satılmakta ve okunmaktadırlar. Yazarın yabancı dillere çevrilmiş olan kitaplarının da ortaya koyduğu bir olgu da, yazarın en başarılı kitaplarının özyaşamsal olan ilk kitapları olduğudur: *Numara 31328* ve *Eolya Toprağı*, Anadolu'da yaşanmış olaylarla ilgili bu romanlar herhalde en renkli, en canlı, en inandırıcı ve sürükleyici olanlarıdır. Herhalde gene bu ilk kitaplarında duygular, görüşler ve inançlar da en yalın, en az süslü ve az çelişkili olanlarıdır. Sonraki yazılarında biraz tekrar, biraz da konformizm (uymacılık) havası sezilmektedir; sanki iç dünyası ikincil, okuyucunun beklentisi ise daha önemliymiş gibi.

Yazarın yapıtında, dilbilim açısından "Türk" sözcüğü büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Bu anlam genişliği ilginçtir. Yunan dilinde de bugün "Türk" sözcüğünün farklı anlamları vardır. Genelde sözlükler "Türk"ün anlamını şöyle vermektedirler: a) Türkiye'den olan kimse; Türk uyruklu yada soyundan olan; b) Müslüman; c) sert, yabanıl kimse; d) çok öfkeli, kızgın; e) (içki için) sert.[24] Venezis de "Türk" sözcüğüne çeşitli anlamlar vermektedir.

Yazar genellikle "Yunan/Türk" karşıtlığından değil "Hristiyan/Türk" karşıtlığından söz etmektedir. Yani bir yerde

24 Örneğin bak: *"To Megalo Leksiko Tis Dhimotikis"*, Adhelfi Busnaki, Selanik.

"Hristiyan" "Yunan" ile özdeş kılınmakta, ama aynı zamanda "Türk" de "Müslüman" anlamını edinmektedir. Ayrı dinden olanlar, eğer bunlar Batı'nın Katolik ve Protestanları değilse, "Türk" sayılmaktadırlar. *Eolya Toprağı* ile ilgili olarak verdiğimiz örneklerde *"ister Hristiyan ister Türk, Ayvalık'ta herkes emniyette idi", "Türk idaresi altında Hristiyanlar", "Arap Selim saldırıyor, Hristiyan ve Türk halkı kaçıyor"* gibi cümleler görüyoruz. Bu gibi örnekler çoktur.

Kimi zaman bir yere kadar anlaşılır bir nedenden kimi zaman ise alışılmamış bir serbestlik ve keyfilik içinde Türk soyundan olanlar ama olmayanlar da "Türk" sayılmaktadırlar. Bütün Osmanlı Devleti vatandaşları Müslüman iseler Türk sayılmaktadırlar. (Oysa bütün Hristiyanlar- Ortodoks da olsalar "Yunan" sayılmamaktadırlar.) Örneğin *Eolya Toprağı*'nda Boşnaklar, Yörükler, Lazlar ve Çerkezler "Türk" olarak sergilenmektedirler.

Numara 31328'de sık sık *"ister Hristiyan ister Türk"* gibi sözlerden başka, *"Mısırlı Arap"* Türkler de görüyoruz. *Çıkış* adlı romanda şu biçimde şaşırtıcı cümlelerin varlığını görmüştük: *"Türkler güçle savaşıyorlardı, ama Hristiyanlar da öyle. Arnavut ölü taklidi yaptı, üzerine Hristiyanlar ve Türkler yığıldı. Cesetleri ayırmak zordu, Hristiyan kimdi, Türk kimdi? Arnavut savaşçı, Hristiyanlar'ın Arnavutlar'ın cesetlerine doğru gittiklerini ve Türkler'in kafalarını kestiklerini görür"!* Arnavut burada tam anlamıyla ve bir paragraf içinde "Türk" olmaktadır; Arnavut ve Türk bu kez eş anlamlıdır.

Yunanlılar'ın geçmişlerinin tarihsel algılanmasını sergileyen ve Turkokratia ile ilişkili olan, yüzyıllar sürmüş olan "Müslüman eşittir Türk" denklemi ve bilinci, bu yapıtlarda da ortaya çıkmaktadır. Özellikle Turkokratia ile ilgili tarihi olaylar yada mitoslar dile getirildiklerinde bütün Müslümanlar, Türkler, Araplar, Arnavutlar vb. "Türk" olarak nite-

lenmektedirler.[25] Yunan dilinde Müslüman ve Hristiyan Arnavutlar ayırımını belirtmek için, Müslüman Arnavutlar'a "Türkarnavut" (Turkalvanitis) denir.

Turkokratia yıllarında (Osmanlı yönetimi ve düzeni içinde) toplumun temel hiyerarşi ayırımı olan Müslüman/Hristiyan ayırımı ve "egemen Müslüman unsur/Rum millet" ayırımı anlayışı, Yunan dilinde, "Osmanlı", "Müslüman" yada "Müslüman Arnavut", "Türk" vb. gibi çeşitli kavramlar ile değil, sık sık tek bir sözcükle ifade edilmektedir: "Türk". "Türk" egemen millet, baskıyı uygulamış olandır. Dilin bu biçimde kullanımı her halde "karşı tarafı" ve "ulusal düşmanı" algılama açısından belli yönde etkileri olmalıdır.

İnsanın kendi iç dünyasını öğrenemeyeceğini, bu gizli kalan bilinç altına yardımsız varamayacağını ileriye süren ruhbilimsel görüşler vardır. Toplumlar (ister Yunan ister Türk yada başka bir ulusal toplum olsun) iç dünyalarına (kimliklerine) nasıl bakabileceklerdir? Ve baktıklarında orada var olanı görebilecekler midir? Gördüklerini kabul edecekler midir? Kabul edeceklerini -hoş değilse- değiştirmek isteyecekler midir? Değiştirmek istediklerinde bunu başarabilecekler midir? Yerine ne koyacaklardır? "Yeni" daha mı "iyi" olacaktır? Ruhbilimi bilen bilirkişiler ulusal peşin yargılardan arınmış ve iç dünyalarına bakabilen kimseler midir? Her ulusun, bir böbürlenme ve iç tatmin ile, karşı ulusun bilinç altını anladığını ileriye sürdüğünü, ama bunun -doğru bile olduğu durumlarda- önemsiz olduğu, temel olanın her yanın kendi iç dünyasını sezebilmesi olduğu neden öylesine zor kabul edilmektedir? Bu konular konu-

25 Bu özellik Doğu, Orta ve Batı Avrupa'da da görülür. Haçlı Seferleri döneminden beri Selçuklular'a ve sonra Osmanlılar'a "Türk", Anadolu'ya "Turkia" denmesinin, yüzyıllar sonrasında bir Türk ulusal kimliğinin doğmasında en denli etkili olduğu incelenmeye değerdir.

muzla dolaylı olarak ilgili olmakla birlikte burada ele alınmayacaktır.

Tarihçilik açısından ele alındığında Venezis çok öğreticidir. Okuyucu Yunan tarihçiliğin genel hatlarını izleyebilir: Antik Yunan'dan bugüne süregelen bir ulusal varlık ve bunun inancı. Eski Yunan, Bizans, Turkokratia ve Yeni Yunanistan. "Türk", devamlılığı kösteklemiş güç olarak belirmektedir. Türk'ün olumsuz kelime anlamı da -baş belası, yabanıl gibi- bu tarihsel yorum ve algılama ile açıklanabilir.

Venezis aynı zamanda Anadolu tarihiyle ilgili önemli ve birinci kaynak olarak bilgiler sunmaktadır. Türk İstiklal Savaşı sonrasında, kıyımlar, mübadele, sürgünler gibi Türk (ulusçu) tarihçiliğin pek rağbet etmediği kimi olaylar yazarın kaleminden bir tür anılar gibi bize varmaktadır.

Yunanistan'da, her ülkede olduğu gibi, siyasal yaklaşım çeşitlilik gösterir. Venezis'in bilinçli siyasal yaklaşımı barışçıdır, kini, öç almayı, yayılmacılığı yadsıyan bir tutumun sözcüsüdür. İnsancıldır. Ulusların artık barış içinde yaşamalarının gerektiğini durmadan haykırmaktadır. Hiçbir ulusu -ırkçı bir yaklaşımla yada buna benzer tarih içinde değişiklik göstermeyen kötü özellikler yakıştırarak- kötülememekte, bütün "suçu" savaşlarda, tarihte ve "yazgı"da görmektedir. Yaşamının en son yazdığı yazıda, *Selam Sana Anadolu*'da, yapıtını *"bir çocuğun savaşa karşı bir protestosu"* olarak belirlediğini görüyoruz. Edebiyatın öğretici işlevi açısından da Venezis'in bu yaklaşımı, barış ve huzur açısından yapıcı sayılmalıdır. *Eftalu* adlı kitabında çocuğuna ve genel olarak çocuklara ne öğretmek istediğini okumuştuk: *"Hiç olmazsa bir tek şey öğrensin istiyorum:... hiç taklit etmesinler (ana babalarının) yaptıklarını. İki dünya savaşı, memleketlerinden sökülüp atılmış insanların mezarlığı - bunlar bir daha olmasın tarih içinde, bu kapkara sayfalar"*.

* * *

Bu genel değerlendirmelerden sonra Venezis'in Türk imajına baktığımızda, ilk göze çarpan Türkler'in genel olarak olumlu sergilendikleridir. *Eolya Toprağı*'nda, aldığı parayı doğan bebeğe hediye diye geri veren haydut, Çakırcı Efe, teke tek yiğitçe dövüşen Selim, sert görünümlerinin ardında mertlik ve insanlık sergileyen kimselerdir. Nur yüzlü Ali de bu romanda olumlu bir kimsedir. *Numara 31328* Yunan'a karşı savaşmış olan Türk subay *"onur içinde yaşamış yiğit"* olarak tanımlanır; Bakırlı Efe adındaki kimse de Yunan'a boyun eğmediği için *"gerçek bir yiğit gibi hareket etmişti"* denmektedir. Bu romanda teğmen doktor düşman Yunan'a insanca davranan çok üstün bir kimsedir. Dindar Arap yüzbaşı da sevimli ve iyi kalplidir; tutukluların mektup yazabileceklerini öğrendiğinde o da onlar kadar sevinçlidir. Rumlar'a eziyet edildiğinde onlara acıyan Türk erlerini de görüyoruz. *Dinginlik* adlı romanda Rumlar'la *"kardeş gibi olan"* doktor Kamil'le karşılaşıyoruz.

Olumlu Türkler'in Yunanlılar'a göre olan konumları ilginçtir. Herhalde dünya edebiyatında pek seyrek rastlanan bir biçimde, sık sık Türkler Yunanlılar'a göre daha üstündür. Bir önceki paragrafta Yunan'a yardım eden teğmen doktorun ailesinin Yunanlılar tarafından öldürülmüş olduğunu, ama onun buna rağmen görevini insanca yaptığını görüyoruz. "Lyos Adası" adlı öyküde de aynı durumla karşılaşıyoruz. Masum bir Türk'ü linç edenlere katılan Yunanlı, Türkler tarafından, başka bir fırsatta, affediliyor. Bu Yunanlı ile öyküdeki Türkler karşılaştırıldıkları zaman ikinciler kuşkusuz daha üstündür. "Ayvalık'ın Son Günü" adlı öyküde de kız kardeşi Yunanlılar'ca öldürülmüş olan Türk subay Venezis'in bütün yapıtında en "insan" kimsedir herhalde. Üç kez "affeden"in, olgun ve alicenap olanın Türkler

olduğunu görüyoruz; bu yücelikte Yunanlılar Venezis'in yapıtında karşımıza pek çıkmıyor.

Türk kadınlar da bu yapıtta olumludur. Yazar'a *"oğlum"* diyen, ekmek ve meyve getiren *"yaşlı tatlı"* Türk kadınını, Yunanlılar'ca öldürülen *"uysal, bir küçük çocuk kadar iyi kalpli"* Naciye'yi *Numara 31328*'de görüyoruz. Bu kadınlar, Yunan okuyucusunun karşı ulus için olumsuz bir peşin yargı da taşıdığını anımsatmak istercesine gündeme geliyorlar. Kadınların olumlu yanları sergilendikten sonra, Yunanlı kahramanlar şaşırmakta ve (okuyucuyla birlikte) bir peşin yargı sorunu gündeme getirmektedirler. Yaşlı Türk kadınının sesi için İlias *"Türkçe'de böyle bir ses tonu olabilir miymiş?"* diye sorar; Yunanlılar *"gerçekten bir Türk kadını mıydı?"* diye şaşarlar. Naciye için *"Tanrım, Hristiyan olmayanı nasıl böyle (iyi kalpli) yaratabildin?"* diye sorar Yunanlılar. Yazar, *"Evet, peşin yargınıza karşın, böyle Türkler vardır gerçekten"* demek ister, soruları yanıtlamak ister gibidir.

Peşin yargılara karşı tutum *Ege* adlı öykü kitabında da görülür. İki kadını *"Türkiye'de bizi keserler"* diye bağırtır yazar ve gülünç kılar onları. "Lyos Adası"nda da "Yarasa" Türkler'in neden ona yardımcı olduklarını anlamaz önce, bu iyi davranış onu şaşırtır; sonra yavaş yavaş bazı şeyleri anlar gibi olur ve öykünün sonunda, koluna bir martı dövdürür, Türk'ün, kendisi yerine öldürmüş olduğu günah keçisi ve bir barışmanın simgesi olan martıdır bu.

Dikkatli bir okuyuşun sonucunda, yazarın bilinçli bir biçimde, ulusların ve ulusal özellikler taşıyan kimselerin (Yunanlılar'ın, Türkler'in vb.) son tahlilde "insan" olduklarını, dolayısıyla koşullara göre "iyi" yada "kötü" olabilecekleri tezini savunduğu sonucuna varabiliriz. Türkler'in "iyiliği" yada "kötülüğü" ulusal bir özellikten değil, insan doğasından ve koşullardan oluşmaktadır: insanlar ulus kavramından uzak, kardeştirler. *Savaş Saati* adlı öykü kitabında ör-

neğin, kızı İtalyanlar tarafından öldürülen bir baba, ölen bir İtalyan genç için, gözleri yaşlı, "oğlum" der, onu sevgiyle gömer. *Rüzgârlar*'da "Zeytin Dağı" adlı öyküde yaşlı Akif, Hristiyan dostu ile *"yan yana Tanrı'ya dua ederler"*. *Çıkış* romanında da bir vuruşmanın sonunda ölmekte olan Arnavut-Türk ile Yunanlı arasında fark kalmaz, *"acının sesi"* onları bir kılar. Türk, Yunanlı'ya son anda su verir; öldürebileceği bir Yunanlı'yı da, son anda gerçek değerleri anlamış gibi vurmaz. *Numara*'da kampta Yunanlılar ve Türk erler aynı biçimde yurtlarının özlemini duyarlar: *"ister Hristiyan olsun ister Türk, ne fark ederdi?"*. Aynı romanda 20. bölümde, Süleyman'la Yanis'in yapmacıksız gerçek dostluğunu okuyoruz. "Ayvalık'ın Son Günü"nde de Türk subay Yunanlı kızda kendi ölmüş kız kardeşini, Zehra'yı, Yunanlı kız da Türk subayda en içten sevgiyi ve desteği, bir ağabeyi bulur.

Kötü Türkler arada karşımıza çıktıklarında ise bunlar olumsuz Yunanlılar gibidir yada onlardan da kötüdürler. Savaşın vahşeti içinde Yunanlılar da -yukarıda gördüğümüz gibi- masum insanları öldürürler sık sık. Hatta kimi durumda Yunanlılar "en kötü" insanlardır. Örnek olarak *Numara*'da kendi soydaşlarını soymak için ölüme gönderen, kendi milletine sadist bir zevkle işkence eden Rum çavuştur. Kötü Türkler'in ise "kötülükleri" mutlak değildir. Aynı romanda en vahşi jandarmalardan olan ve kadınlara cinsel tecavüzlerde bulunan Türk bile, bir an kızın ölümünden sonra yemek yiyemez, durgunlaşır, sıkılır, üzülür gibidir. Yunanlılar'ı öldüren subayın davranışı ise "neden" gösterilerek bir yerde davranışı "açıklanmak" istenmiştir; acısı büyüktür, karısını Yunanlılar öldürmüştür.

Ayrıca kötü Türkler kimi zaman "ulus" açısından kötü olarak değil, "insan" olarak kötüdürler. Kötülükleri de, dolayısıyla Yunan'a yönelmiyor, Yunan, Türk vb. ayırımı yapmadan bütün insanlara yönelmektedir. Kötü Yunanlılar

"herkese" dert oldukları gibi, kötü Türkler de öyle, "ulusötesi" olumsuzdurlar. Yunan'ın ulusal düşmanı olarak sergilenmiyorlar. *Numara*'da örneğin Türk haydut *"ne kendi ırkına ne de Hristiyanlar'a acırdı"*.

Kötülüğün nedeni -bu, temel tez gibidir- savaştır. *Numara*'da, 16. Bölümde, barışın doğayı bile değiştirdiğini okuyoruz: *"Savaş uzaklaştıkça insanları yavaş yavaş sarıp sarmalayan Anadolu güneşi nasıl da keskindir. Böylesi bir güneş yoktur başka bir yerde... Düşüyor insanlar karşı koymadan, akıllarına bir kurnazlık getirmeden, kin duymadan"*. Savaş sürekli lanetlenir Venezis'in bütün yapıtlarında. Yazar olarak misyonunu da belirlediği bir paragrafta, "Savaş Sanatı"nde, şunları okuyoruz: *"Budur savaş. Arada bu felaket gelir alır gençleri; kimse görmez artık onları bir daha... Yunanlılar çok savaştılar, birkaç kez ayaklandılar, sonunda yoruldular... Yöneticiler ve halk barış istediler, yazı yazabilenler ise barışın iyiliğini övdüler"*.

* * *

Yukarıda özetlenmiş olan Türk imajı, yazarın bilinçli bir biçimde yada bilinç düzeyinde oluşturmuş olduğu Türk'le ilgili görüşüdür. Muhtemelen "Türk tarafı" bu tür bir imajı (Türk'ün "kendi" imajıdır bu) "kabul edecektir", bu imaj onu rahatsız etmeyecektir, bu "Türk" onca anlaşılır sayılacaktır. Ancak yazar "başka" bir ulusun üyesi olarak, "Türk"e, bilinç altı diyebileceğimiz dürtülerle Türk'ün kendini gördüğünden farklı bir biçimde görmesi de doğaldır. Bu ikinci düzeydeki imaj, "karşı" tarafça kolaylıkla ve otomatik bir biçimde kabul edilmemesi de olağandır. Temelde bu ikinci düzeydeki imajın varlığı Yunan ve Türk ulusal kimliklerinin varlığıyla doğrudan ilişkilidir. Ulus kimliğinin (yada toplumsal bir bütünlüğü sağlayan herhangi başka

bir kimliğin) var olması ile, "öteki"ne bakış açısının farklı olması aynı şeydir.[26] İki tarafın "Türk"ü farklı görmemesi ise (arada iki ülkede bu eğilimi sergileyen kişiler görülmektedir) ulusal kimliklerin silinmiş olduğunun, bu farklı kimliklerin hiç olmazsa keskinliğini kaybetmiş olduğunun bir kanıtı sayılabilir.[27]

Bu çerçevede Venezis'in yapıtına bir bütün olarak baktığımızda yazarın arada Türk'ün, "Yunan'dan farklı" bir imajını ortaya koyduğunu da görmekteyiz. ("Bilinç düzeyi"ndeki Türk ise Yunan'a çok benzemektedir, bu Türk'ün Yunan'la ortak eğilimler sergilemiş olduğunu görmüştük.) Söz konusu "fark" Türkler'in farklı bir dine bağlı olmaları, farklı bir dil konuşmaları değildir. Bunun da bir önemi olmakla birlikte, son analizde bu farklar hem değişmeye, hem de bir yerde kişilerin seçmelerine bağlı farklılıklardır. Zaten yazar arada ayrı "ırktan" olanların yakınlığını vurgulamaktadır: *"Bir yanda Yunan Evrenoz'un Türk torunu, öte yanda ben, antik yurdundan kovalanmış Anadolulu bir Yunanlı... Acaba bu Evrenoz'lar kaç kişidir, kaç kişi dayanamayıp egemen olana, dinlerini değiştirdi?"* diye yazacaktır *Ege* adlı kitabında. Sonra başka bir öyküde, iki gencin birbirini sevmesi sonucunda Ahmet'in Hristiyan olup "sorun"u hallettiklerini de görüyoruz (*Takımada* adlı kitapta).

Kimlik ile ilgili önemli farklar, bir başka düzeydeki farklardır. Bu farklar Türkler'in "karakteri", "özü", değişmez

26 "Bilinç düzeyi" ve "bilinç altı" gibi deyimler kuramsal bir açıklama gerektiren deyimlerdir. Burada kısaca söylenebilecek olan, (metinlerde yer alan) bilinç düzeyine ait olay ve yorumların yazar tarafından da "resmen" kabullenebileceği, ancak bilinç altı düzeyi ile ilgili olan ve okuyucu yada araştırmacı tarafından algılanan olayların ve ileriye sürülen yorumların ise, yazar tarafından (muhayyel olarak bu olanak sağlandığı durumlarda) büyük bir olasılıkla kabul edilmeyeceği yada "bunu kastetmediğini" ileriye süreceği durumlar olacağıdır.

27 Giderek ortak bir "Türk" (yada "Yunan") yorumunun ve tanımının ancak ulusötesi bir düzeyde (daha genel bir kimlik çerçevesi içinde) sağlanabileceği de söylenebilir.

yada hiç olmazsa süreklilik sergileyen, pek kolaylıkla değişmeyen (yada hiç değişmeyen) yanları ile ilgilidir. Örneğin *Numara*'da (bölüm 17'de) Türkler'in Yunanlılar'dan önemli bir farkını görüyoruz. Cahil, hak aramasını bilmeyen, ezilen Türk köylü çocukları subaylarından yasal haklarını nasıl isteyeceklerini Yunanlılar'dan öğrenirler. Ama Türk subayları onları kötü bir biçimde döver, Türkler'in demokratik olmayan düzeni yeniden kurulur. Bölüm 15'de de dindar yüzbaşının İngilizler'i (Batılılar'ı) komik ve mekanik bir biçimde taklit ettiğini görüyoruz. Yapay ve eğretidir Türk'ün Batı yöntemlerini uygulaması. "Basit", hafif cahil köylü Türk imajı ise erler söz konusu olduğunda sık sık gündeme gelir.

Bu özellikler bir yerde tarihsel ve toplumsal da (yani değişebilir de) sayılabilirler. Ancak bu tür bir Türk imajının bugün bile Yunanlılar arasında yaygın olması rastlantı sayılmamalıdır. Toplumda yerleşmiş bir "öteki" imajı, kuramsal bağlamda değişebilir sayılsa bile, pratikte bir imaj olarak, kalıcı imajdan farklı sayılmamalıdır. Değişebilirlik savı, ancak insanların düşünce ve algılama biçimlerinde bir işlevi olduğu durumlarda bir anlam da kazanabilir. Kimi durumlarda "kuramsal bağlamdaki değişebilirlik", karşı taraf için beslenen kimi olumsuz imajı desteklemek için sofistike bir bahaneye de dönüşebilir; karşı tarafın imajı değişmez özelliklerle değil, "yavaş değişen" "uzak gelecekte değişebilecek" vb. özelliklerle belirtilir.

Yenilmişler kitabındaki "Asklipiion Gecesi" adlı öyküde Ahmet ve karısı Mahmude de "farklı"dır. Ahmet çağdaş insanlardan, Batı dünyasında alıştığımız anlayışlardan başka türlü bir söylem içinden kimliğini ortaya koyar: *"Ruh buradadır der, toprağı göstererek. Ruh burada, der elindeki damarlara dokunarak. Türk Hristiyan birdir; ya vardır ruhu ya yoktur"*. Doğu'nun "ruh"uyla Batı'nın "madde"si

reddedilir gibidir Ahmet'in kişiliğinde. Ahmet ulus düzeyine çıkmamıştır henüz; Türk'ün karşısında "Hristiyan"ı görür. Karısı ise daha da gizemli ve "Doğu"ludur: el falına bakan ve doğaüstü yeteneklere sahip bir kimsedir. İnsanların ölümünü öngörebilen "farklı" bir yetenek vardır Mahmude'de. Esrar dolu Doğu'nun, oryantal dünyanın bir özelliğidir bu güç.

"Lyos Adası" adlı öyküde de *"sıradan, iyi kalpli bir köylü, tam bir Anadolulu"* olan Türk askerini görüyoruz. Bu er şöyle tanımlanır: *"Hayatta onun tek bildiği, basit zararsız yük hayvanına benzer biçimde, güneşin her sabah doğduğu, La İlahe İllallah, ve su dolu olan bu yerlerden çok uzaklarda, Diyarbakır taraflarında, bir küçük evde bir kadının ve iki çocuğun onu beklediği idi"*. Olumlu, sevimli bir kimsedir er. Ancak basitliğiyle "tam bir Anadolulu" sayılması, yazardaki Anadolu Türk'ünün imajının ne yönde oluştuğunu açıklar gibidir. Bu bakımdan er, Ahmet ve Mahmude'ye ve *Numara*'da gördüğümüz öteki "basit" Türkler'e benzemektedir.

* * *

Ulusal imajlar konusu edebiyat metinleri içinde ele alındığında, somut kişilerden daha soyut "ötekiler"e doğru giderken imajların da "olumsuz" olmaya doğru bir eğilim sergiledikleri gözlenmiştir. Edebiyat yazarlarının metinlerinde, yaşamları boyunca göreli olarak yakından yada uzaktan tanıdığı kişilerle, hiç tanımadıkları ve soyut bir biçimde ele aldıkları "kişiler" arasında değerlendirmeleri açısından bir yaklaşım farkı görülür. Tarihsellik ise en soyut alanlardan biri olarak belirir ulusal edebiyatlarda. Özellikle çağdaş tarihçilik disiplini bir yerde ulusçu ideoloji ile çağdaş olduğundan, tarihçilik ağırlıklı olarak ulusçu anlayış gibi soyut bir boyut sergiler. "Muhayyel öteki" edebiyat metinleri için-

de tarih bağlamında en keskin imajını edinir.[28]

Venezis'e göre Yunan'ın ve Türk'ün en farklı yanları herhalde -ve en soyut bir alanda algılanan- tarihleridir. Bu "Tarih" vazgeçilemez bir kimlik sorunu gibi ele alınmaktadır. Tarihlerin çarpışması ve ulusların çarpışması özdeşleşir gibidir. *Selam Sana Anadolu* kitabında, yazarın Türkler'e seslenerek söylediklerini anımsayalım: *"Çok eski yıllardan gelen anılarımız, masallarımız ve gözyaşlarımız var. Analarımızın çocuklarını uyutabilmek için kuşlu ve ormanlı mutlu ninnileri yoktur. Söyledikleri Araplar, korsanlar, kıyımlar va açlıkla ilgilidir. Türkülerimiz acı yazgımızın havasını taşırlar. Belleğe dayanan bir ulustur bizimki. Üzüntümüzün ama kıvancımızın da kökeni budur... Bizden tarihimizi ve martirlerimizi unutmamızı istiyorsanız biz bunu yapamayız. Ama dürüst ve önemli olan başka bir şeyi yapabiliriz: hınç beslemeyeceğiz. Halkların kardeşliğini tarihimizi silip atmadan sağlayacağız. Bir yana çektiklerimizi, yüzyılların kinlerini, acılarımızı ve topraklarımızdan sökülmemizi yerleştireceğiz; öteki yanımıza ise barışa duyduğumuz isteği ve sevgiyi ve bir daha savaşmamaya ve kıyımlara bulunmama gereğinin bilincini yerleştireceğiz".*

Bu uzun paragrafın burada tekrarlanmasına gerek görülmüştür. Ulusal düşüncenin egemen olduğu dönemimizde yazarın varmaya çalıştığı sentez çok ilginçtir. Söylediklerinden çok ortaya koyduğu kimi anlayışlara daha yakından bakıldığında şu anlayış(lar) önemli görülmekteir: 1- "Biz" diye bir bütünlük, bir birlik ve üyeleri arasında benzerlik içeren bir "ulus" vardır: Yunanlılar; 2- Bizim "eskilerden" ge-

28 Bu konuda etraflı açıklamalar ve örnekler, hazırlanmakta olan ve Türk edebiyatında Yunan'ın imajıyla ilgili bir çalışmada sunulacaktır. Şimdilik şu iki çalışmamda somut/ soyut (yada edebiyat metni/anı) farkı ile ilgili bilgi bulunabilir: 1) "Türk Edebiyatında Yunan İmajı, Y.K. Karaosmanoğlu", *Toplum ve Bilim*, İstabul, Güz 1990-Kış 1991, sayı 51/52 ve 2) "Türk Edebiyatında Yunan/Rum İmajı, Ömer Seyfettin', *Kebikeç*, Ankara, 1996, sayı 3.

len anılarımız vardır (yani anı, bu anlamıyla bildiğimiz kişisel anı değildir, tarih içinde bulunan ve kişilere aktarılan ulusal (ve tarihsel) bir anıdır bu); 3- Acıların bizi besleyen, bize güç veren, hiç olmazsa vazgeçemeyeceğimiz bir yanı vardır; 4- Bu bizim "kıvancımızdır" ve yapamadığımız şeyler vardır: bu "kıvançlı" geçmişi unutmak; 5- Ama bir yana kinlerimizi öte yana "öteki"ne beslememiz gereken sevgiyi, sevginin "bilincini" koyabiliriz.

Yazarın söyledikleri yeniden düzenlenerek inancının temelleri saptanabilir. Bu yapıldığında Venezis'in tarihi nasıl algılayacağı da artık belirlenmiş olmaktadır. Acılar, kıyımlar vb., bir kıvanç kaynağı olarak "bir yanımızda" bulunacaklardır. Yani Turkokratia ve acının nedeni Türkler "unutulamayacaktır". Türkler'in acılarla ilişkilerinin yok olması demek, geçmişin acılarının yok olmasına, giderek "kıvancımızın" da sekteye uğramasına neden olabilecektir. Acılar (kıyımlar, kinler vb.) *"kökenimizdir"*; Türkler ise artık bu kimliğin (bir) aracı. Kıvancımız, kökenimiz yok edildiğinde ise ulusumuzun dayanağı da sarsılacaktır...

"Öte yanımıza" da sevginin *"bilincini"* (kelime Venezis'indir) yerleştirilecektir, demektedir yazar. Bu anlayışın ışığında Venezis'in tarihle ilgili Türk imajı da anlaşılır olmaktadır. Çifte imaj söz konusu olmaktadır: tarihsel yaklaşım ve "bilinçle" yapılması gereken...

Bilinç düzeyinde ve az yada çok, yakından tanımış olduğu ve göreli olarak somut kimseler için olumlu bir Türk imajı yaratmış olan Venezis'in tarih alanına kaydığında farklı bir Türk imajı yaratmasa da anlaşılır olmaktadır. "Öteki yanda" unutulması olanaksız olan *"yüzyılların kinleri"* vardır sanki. İki yanın sentezinin yapılması da pek gerekli sayılmamaktadır. Bu ikilem ulusçu ideolojinin içinde barındırdığı çelişkilerden biri olarak var olabilmektedir.

Bütünüyle soyut ve genellikle yüzyıllar öncesi tarihsel bir

"anı" olarak belirgin öykü ve gezi notlarındaki Türkler ve Türkler'le ilgili söylem, Venezis'in yakın dönemi konu edinen roman ve öykülerinden oldukça farklıdır. Yukarıda yazarın olumlu Türk imajını etraflı bir biçimde ele almıştık. Tarihsel olaylara yönelik gezi/anı kitaplarında da sık sık olumlu ve insancıl Türkler'den söz etmekle birlikte, olayların kendileri Türkler'i oldukça olumsuz bir çerçeve ve konumda sergiler.

Savaş Saati'nde bir anne kızına masal diye "barbar Türkler'in" nasıl Yunanistan'ı işgal ettiklerini, kadınların ise teslim olmamaları için nasıl bebekleriyle birlikte kendilerini uçuruma attıklarını anlatır. Bu öyküde Yunanistan'ı işgale kalkan antik Persler ve yakın tarihin İtalyanlar'ı ve Almanlar'ı da "barbar"dır.

Takımada adlı gezi/öykü kitabı 16.-19 yüzyılla ilgili öykülerden oluşmakta ve Türkler'in tahrip ettiği manastırlar, katlettiği Hristiyanlar, kesik kafalar vb. ayrıntılı bir biçimde verilerek anlatılmaktadır. Bu öyküler arasında İstanbul'da asılan Patrik Grigoryos'u, kafaları kesilen yaşlı keşişleri, şişe geçirilenleri, ayakta kazığa oturtulanları da okuyoruz. Bir 19. yüzyıl Yunanlı aydınının bu olayları öğrenerek büyüdüğü anlatılır ve yorumsuz olarak bu kimse ile ilgili olarak *"Türk'e kin duymayı öğrenecektir"* diye yazacaktır yazar.

Eftalu adlı kitapta yakın tarih de gündeme gelmektedir. Genel tarih havası içinde yada olayların soyut sergilenmesi içinden Rumlar'a karşı 1914 kıyımları, dere yataklarında toplu öldürmeler, korkunç işkencelerle öldürülen papazlar, linç olayları anlatılır. Tarihsel Türkler konusu güncellik de kazanmaktadır; yazar 1955 yılının 6/7 Eylül olaylarını anımsar, *"Türkler gene bir şeyler planlıyor Kıbrıs için"* diye yazar.

Yunan Denizlerinde adlı kitabında Turkokratia dönemine değinir. Korfu adasının "Türkler" tarafından nasıl ele geçirildiği, erkeklerin nasıl zorla Habeş kadınlarla evlendiril-

dikleri, Türkler'le Yunanlılar'ın nasıl savaştıkları, Sakız'da 1822'de Türkler'in *"kadın, çocuk, yaşlı demeden üç bin Hristiyan'ı nasıl kestikleri"* uzun uzun anlatılır. Kitapta milli kahraman sayılan Rigas'ın da Türkler tarafından öldürülmesi anlatılır.

Yazar *Gezi Notları*'nda yeniden Turkokratia'ya ve tahrip edilen kiliseler, Türkler'e karşı döğüşen kadınlar, kıyımlarla sonuçlanan ayaklanmalar, ateşte kızartılan, çengellere asılan, kazıklanan, derileri soyulan, kemikleri kırılan kahraman Yunanlılar ve bunları yapan Türkler'i -tarih olarak- okuyoruz.

"Tarih"te karşı karşıya gelenler, yazarın romanlarında olduğu gibi durumlar karşısında değişen, gelişen, düşünen, pişman olan, şaşıran, kuşkular duyan, acıyan Türk ile Yunanlı kişiler değildir. "Tarih"te sergilenen, soyut bir biçimde ve bir antik trajedyada olduğu gibi belli bir yazgıyı izleyen ve bütünsellik sergileyen biri Yunan "ötekisi" Türk, değişmez, ve artık tarihin geride kalmışlığı içinde hiç değişemeyecek iki karşıt güçtür.

* * *

Özet olarak, yazarda görülen Türk imajının bir ikilem sergilediği söylenebilir. İnsancıl bir yaklaşımla yazdığı belli başlı roman ve öykülerinde Türkler yalnız olumlu değil, sık sık Yunan'dan da olumludur; Yunanlılar kimi zaman "en kötü" kişilerdir. Bu yaklaşım ve böyle bir yorum, yazara göre barışım sağlanması ve yararlı sayılan dostluğun gelişmesi için gereklidir.

Ancak ulusal kimlikle ilişkili olarak algılanan "tarih" içindeki Türkler olumsuzdur: Yunan ülkesi Türkler tarafından fethedilmiş ve Yunanlılar Türkler yüzünden acı çekmiştir. Bu tarihsel acıların kabul edilmemesi, yani "tarihimiz"in unutulması, yazara göre, bir yerde Yunan ulusal

kimliğinin yaralanması, "biz"i oluşturan "kökenin" sekteye uğraması anlamını taşır gibidir.

Ulusal kimlikle ilgili olumsuz "öteki" kavramı Yunan edebiyatına özgü bir şey olmadığı, benzer bir olayın Türk edebiyatında da var olduğu ve Türk ulusal edebiyat metinlerinde de Yunan'ın benzer biçimde "olumsuz" sergilendiği hazırlanmakta olan başka bir çalışmada gösterilecektir. Burada dikkati çekilmesi gereken noktanın, şimdiye kadar söylenenlerin ışığında, bir Türk tezi olarak ileriye sürülen "Osmanlı döneminde iki ulus ne güzel, barış içinde bir arada yaşadı" söyleminin Yunan yanını neden rahatsız ettiğine bu çalışmada bir yere kadar ışık tutulmuş olduğudur. "Olumlu Osmanlı dönemi" Yunan dilinde acılarla özdeşleştirilen "Turkokratia" olarak algılanmaktadır; ve böyle bir dönemin olumlu sayılması, olası bir "1919-1922 yıllarında Yunanlılar ve Türkler İzmir'de ne güzel barış içinde yan yana yaşadılar" Yunan söylemi sıradan bir Türk'e nasıl rahatsız edici ve anlamsız gelecekse, sıradan bir Yunanlı'ya da benzer biçimde saçma ve "hakaretâmiz" görünecektir.

Nihayet bütün ulusal edebiyatlarda görülen bir özelliğe de değinmek gerekmektedir. "Öteki", ister olumlu ister olumsuz olarak sergilensin, "öteki"nin içinde belirdiği ortam, "sahne", ve koşullar genel olarak "olumsuz"dur. Venezis'te Türkler, en olumlu olanları bile, savaş, kıyım, acı vb. ile ilişkili bir çerçevede gündeme gelmektedirler. Dolayısıyla okuyucunun son tahlilde aklında kalan, "Türk"ün, bu sorun yaratan, acıya neden olan olaylarla ilişkili olduğudur.[29]

Bu çalışmada ulusal imaj sorununun ne denli çetrefil ve çok yanlı olduğu ortaya konmaya çalışıldı. Olumlu bir "öte-

29 Burada Türk (ve Yunan) edebiyatı içinde farklı bir ses gibi beliren, belki de tek başına kalan Sait Faik'i anmak gerekmektedir. Onda Yunan/Rum ve Türk, savaş, ulusal mücadele vb. ile ilişkili değildir; mahallede, balıkçı sandalında, aşkın yaşandığı yatakta bir arada görülür Yunan'la Türk.

ki" imajını yaratma konusunda başarılı örnekler veren Venezis gibi bir yazarın bile, giderek ulusal kimlik sınırlamaları içinde sıkışarak olumsuz "tarihsel bir öteki" yarattığını da gördük. Ortak bir tarihi paylaşan komşu ulusların geçmişlerini yorumlamaları konusunda zorluklar iki yanlıdır. Bu çalışmada Yunan edebiyatı ele alınmıştır. Bu tür sınırlamaların Türk tarafında da (ve edebiyatında da) bulunduğu göz önüne alındığında karşılıklı imaj sorunları daha da belirgin olmaktadır. Farklı iki ulusal kimlik, kaçınılmaz olarak geçmişle ilgili farklı iki tarihsel yorumla birlikte var olacaktır. Bütünüyle olumlu bir ulusal "öteki" kavramının ise herhalde ulusçu ideolojinin terkedildiği durumlarda sağlanabileceği söylenebilir; yani ulusal kimliği yaratmış olan "biz-onlar" anlayışının zayıflaması ve geçmişin yeniden yorumlanmasıyla. Ulusal kimlik, farklı ve dolayısıyla her farklı gibi bilinmezliği ve yabancılığı ile korkutucu yanıyla bir "öteki" kavramını besleme ve yeniden üretme gereksinmesini yaşatır gibidir. Yabancı düşmanlığı ile ulusçuluğun (ırkçılığın, şövenizmin v.b.) özdeş sayılması da bundan kaynaklanıyor olmalıdır.

İkinci Bölüm

III. EKLER

1 - "*Ayvalık'ın Son Günü*" (öykü)

(Bu öykü yazarın 1974'de ve en son yayınladığı kitabı olan *Mikrasiya, Here* yani *Selam Sana Anadolu*'nun ikinci baskısından çevrilmiştir. (Estia, Atina, 1979.) İlk kez Türkiye'de Haziran 1988'de *Bilim ve Sanat* dergisinde yayınlanmıştır. Türkçe metinde Rum olarak çevrilen kelimeler özgün metinde Yunan (Helen) olarak geçmektedir; Yunanca'da Yunan/Rum sözcükleri var olmakla birlikte eşanlamlı gibidir. Metinde geçen "çorbacılar" ve "milis kuvvetleri", Rum ileri gelenleri ve Rumlar'ın örgütlediği güçlerdi. 1922'deki Yunan ordusunun bozgunu Yunanistan'da "yıkım" diye anılır.)

Eylül 1922. Ayvalık'ın tüm Hristiyan halkı, 30,000 Rum, Küçükasya cephesinin çöküşünden sonra kentten çıkamamıştı. Çorbacılar ve milis kuvvetleri, halkın hemen karşıda bulunan Midilli adasına geçmesini ve böylece kurtulmasını yasak etmişti. Türkler gelince, örfi idare ilan ettiler. 18-45 yaşları arasındaki bütün erkekleri tutukladılar ve tepelerin

arkasında öldürdüler. Çocuklar, kadınlar ve yaşlılar, Amerikan bayrağı çekerek gelen Yunan gemilerine binmeye ve Midilli'ye geçmeye başladılar. Taşıyabileceklerini yanlarında götürüyorlardı, birkaç giysi, ikon gibi. Gemiye binmeden önce kontrolden geçiriliyor ve Türkler mücevherlerini ve paralarını alıyordu.

Bu yazıyı yazan ben o zaman on sekiz yaşlarındaydım; babam beni gizlice kaçırtmaya çalışmıştı. Tutuklayıp hapse attılar beni. Az daha ben de ötekileri izleyecektim: tepelerin ötesinde... Ailem gemilere binmeyi geciktiriyor, beni kurtarmak için umutsuz çabalar gösteriyordu.

Bundan sonrasını kızkardeşim Agapi Molivyati anlatacak. Yıkımdan elli yıl sonra, Ankara'da Yunan Büyükelçiliği'nde müsteşar olan oğluyla birlikte Ayvalık'a gitmiş, baba evini bulmuş ve Ayvalık'ın son günlerini, yaşamış olduğu gibi yazmıştı. Bunu yapan tek kimse odur, ve *Numara 31328*'le de ilişkili anılardır bunlar. Anlattığı olayların içinden, bir genç Türk subayının kişiliğinde, insanın güzelliği yükselmektedir. 1922 yılının yabaniliği ve kanı içinde bir ışık gibi.

"O gün akşama doğru bitkin durumda evimize dönüyordum. Bütün evlerin kapıları açıktı, bomboştu; kent yabanıldı ve ıssız. Bütün hayvanlar çıldırmış gibi koşuşuyordu, kendilerini paralayacak yırtıcı kuştan korkmuş gibi tavuklar kanatlarını çırpıyordu, köpekler uluyordu ve inekler -nasıl da çoktular- böğürüyordu, tehlikeli bir biçimde saldırıyorlardı ve insanları bulamadıklarından korkunç bir gürültüyle boynuzlarını duvarlara vuruyorlardı.

Yalnızdım, bütünüyle saf bir genç kız, biraz önce tanımış olduğum genç bir Türk subayının yanında yürüyordum, cesaret ve umutla doluydum, o kadar ki bütün o cehennem, aşıladığı bir acıdan başka bana ne korku ne de dehşet veriyordu. Ama zaten olan biteni de bilmiyordum. Türkler

erkek kardeşimi alıp götürünce ben de evimizi terketmiştim. Annemin kara bir baş örtüsünü başıma geçirip, umutsuz ve ağlayarak yollara düşmüştüm; subayları, kumandanı, sorumluyu -ben de bilmiyordum kimi- bulmalıydım. Aklımda yalnızca kardeşim vardı, ruhum onu kurtarmak isteğiyle doluydu. Kaç kişinin önünde diz üstü düştüğümü, kaç kişinin dizini öpmüş olduğumu yada döktüğüm gözyaşlarımı anımsamıyorum. Kimileri kovdu beni, kimileri itiverdi, kimileri bana acıyarak ve sevgiyle baktı; deli de sanmış olabilirler. Ama ben ne korkuyordum, ne de çekiniyordum. Durmadan yalvarıp ağlıyordum. Üç gün durmadan dolaştım, nerelere gittiğimi anımsamıyorum ve üç gece, ıssız kalmış evlerin içinde yattım, karanlığın ve terk edilmişliğin içinde.

Üçüncü gün -herhalde çok hastaydım- birden bir elin başıma dokunduğunu ve sonra nabzımı yokladığını duydum. Bir Türk doktordu. Bana çok hasta olduğumu, ateşimin kırk dereceye vardığını söyledi. Yanıbaşımda bir melek duruyordu, çok genç bir subay, çocuk hemen hemen. Bir ruh coşkusu içinde önünde diz çöktüm, dizlerine sarıldım ve bildiğim biraz Fransızca ve biraz Türkçe ile, ama en fazla yüreğimle, acımı dile getirdim ve bana sevgili kardeşimi geri vermeleri yada beni öldürmeleri için yalvardım.

Mucize oldu, beklenmedik. Eğilip beni şefkatle doğrulttu, beni elimden tuttu ve ben de ona birlikte eve gitmemizi, benimkilerin onu tanımalarını ve ona bakmalarını istediğimi söyledim rica ederek. Elinden geleni yapacağını söyledi, benim ise umudum ve sevincim öylesine büyüktü ki etraftaki ıssızlığa dikkat edemiyordum.

Evimizi kilitli bulduk. Belki de açamamışlardı kapıyı çünkü çok sağlam bir evdi. Kapıyı vuruyor, bağırıyordum, hiçbir yanıt alamıyordum. O zaman birden felaketin büyüklüğünü, kendi durumumun acıklı çıkmazını anladım.

Bütünüyle yalnızdım, yapayalnız bir kız, tamamiyle yabancı bir adamla, Türk bir subayla ıssızlığın, terk edilmişliğin ve düşmanlığın içinde. Ateşten ve umutsuzluktan olacak, çözüldüm birden. Basamakların üstüne kapanıp hüngür hüngür ağladım.

İnleyişlerimin içinde birden bir Tanrının taktisi gibi babamın titrek sesini duydum:

- Neredeydin çocuğum? Yaşıyor musun? Bizleri kovdular ve gittik, herkes şimdi limanda bekleşiyor, gemilere binecekler. Ama ben gene döndüm buraya. Seni arıyordum.

Sarıldık birbirimize, gözyaşlarımız birleşti ve o yabancı adam üzgün ve duygulanmış, her ikimizi de okşuyordu, bu dramda bir tanık gibi yerini alırcasına.

- Gel gidelim, dedi babam bana.

O zaman dönüp yabancıya baktım. Babama kim olduğunu anlattım, bize yardım edeceğini anlattım. Üçümüz birlikte yola koyulduk, kardeşimin tutuklu olduğu yere vardık. Demir parmaklıklı bir yarı-bodrumdu burası.

Hâlâ bugüne dek kardeşimin sesi kulaklarımdadır:

- Alın beni, bırakmayın, Agapi!

Tutsak olduğu bütün süre boyunca, uykumda bile duyardım bu sesi. Umutlarımı ona aşıladım, onu da yanıma almadan çıkıp gitmeyeceğimi söyledim, kurtuluşu için duyduğum inancı ona aktarmaya çalıştım. Ve anımsadığım kadarıyla, nöbetçiler oradan ayrılmamızın gerektiğini söylediklerinde, bizler, üzgün ama umut dolu, limana doğru yöneldik.

Sefil bir durumda bulunan yakınlarımızla karşılaştık, kucaklaştık, ağlaştık. Olup bitenleri anlattılar, yaşamış oldukları korkuyu dile getirdiler, karşılaştıkları yabanılığı. Dehşetlerini bana da aktarmaya çalışıyorlardı, benim de onlarla birlikte gitmemi sağlamak için. Ama ben kalacaktım.

Geceydi artık. Hıçkırarak ağlayan kalabalık, karanlığın

içinde gemiye binmeye başladı. Son anda, babam benim kalma kararımdaki direncimi gördüğünden, o da kendi kararını alıverdi:

- Ben de seninle kalacağım.

Gemi yola çıktı. Uzaklaştıkça ağlaşan insanların sesleri yavaş yavaş sönüyordu.

Artık tam karanlıktı ve her şey bittiğinde sahilde bir tek biz kalmıştık. Üç gölge.

Genç subay bizlere döndü:

- Nereye gideceksiniz? Sen hastasın, baban yaşlı, nereye gideceksiniz?

- Hiçbir yere, diyorum ben. Burada kalacağız.

- Gelin benimle.

Sesinden duygulandığı ama kararlı olduğu da belli oluyordu. Ortada o, ben bir yanında babam öteki yanında, konuşmadan, sessiz, uykudaymış gibi yürümeye koyulduk. Ama bir şeyi bilmek de istemiyorduk. Ruhumu dolduran acı öylesine büyüktü ki başka duygulara yer kalmamıştı. Olan olmuştu ve bu olabileceklerin en korkuncuydu.

Birbirimize tutunarak bir yerde durduk. Orta halli bir evdi. Görgüyle ve duygulanarak kendi yatağını babama bıraktı genç Türk subayı; emirerine benim için babamın yanında bir döşek hazırlattı ve kendisi için de yan odada başka bir yatak hazırlattı. Bana kitap ve resim albümleri getirdi; erken yatmam gerektiğini hatırlattı, kendisinin ise çıkacağını ve biraz geç geleceğini söyledi. Giderken ere bize iyi bakmasını söylediğini duydum. "Yakınlarımdır" demişti.

Babam uyumuştu ama ben subayın dönmesini bekliyordum. Döndüğünde sevinçliydi ve hafif içkili, biraz başı dönüyordu. Türkçe yazılı bir kağıt gösterdi, bununla kardeşimi komutana çıkaracak, genç yaşta olduğunu, askerlik yaşına varmamış olduğunu gösterecekti. Benden kardeşime bir not yazmamı istedi, on yedi olduğunu söylemeliydi.

"Hasta olmasaydın" dedi, "kapıya kadar gidip kardeşini görebilecektin".

İçkili haliyle ellerimi avuçlarında tutarak ve yaşlı gözlerle içini döktü:

Bursa'danmış, adı Kemaleddin'miş. Anası babası ve üç kızkardeşi varmış. Üç güzel genç kızmışlar; on altı, on sekiz ve yirmi yaşlarında. Her üçünü de çok severmiş ama en fazla küçüğüne düşkünmüş. Ama şimdi hiç kimsesi yokmuş. Hepsini bizimkiler öldürmüştü. Ve Kur'an üstüne ant içmişti, her karşılaştığı Rum kadınını öldürecekti.

Ama birden benimle karşılaşmıştı. Ve aynen küçük kardeşine benziyormuşum, tıpa tıp oymuşum. Hiçbir yanım ondan farklı değilmiş. Ve beni böyle ağlayıp yakardığımı gördüğünde, sanki kızkardeşini görmüştü, canlı; ve dileğim kız kardeşinin dileği olmuşmuş. O zaman yalnız yeminini unutmakla kalmamış, ikinci bir yemin de etmiş. Artık ben ağlamamalıydım, ağlamamalıydı kardeşi.

Sırasıyla ben de kendi öykümü anlattım, kardeşimle benim aramda var olan bağı... Ağlıyordu, ben de ağlıyordum; bütün bu olayların suçlusu savaştır dedik. Pencerede görünmememi söyledi; her ikimiz için de bu tehlikeliydi.

Öbür gün her şey anlatmış olduğu gibi gelişti. Erin peşinde işaret etmiş olduğu yere gittim ve biraz sonra iki askerin kardeşimi getirdiklerini gördüm. Ama kardeşimi görür görmez ne olacağını hemen anlayıverdim. Traşsız, sakallı ve bıyıklı görünüşüyle değil on yedi yaşında, otuz yaşında gösteriyordu. Birazdan gene geçirttiler önümden, kaybettim onu ve bir daha görmedim. Bu son kezdi.

Erle eve döndük; acı ve umutsuzluk sonsuzdu. Durmadan ağlıyordum. Öğle üzeri o unutulmayan insan eve döndüğünde bana yeni bir umut aşıladı. Karanlıkta bana kardeşimi hapishaneden izinsiz çıkaracağını ve son geminin ayrılışı sırasında, o kargaşalığın içinde, babamla ve benimle bir-

likte gemiye kaçıracağını söyledi.

İki gün daha geçti. Artık bir aile gibi olmuştuk. Ben ev işlerine baktım, düğmelerini diktim, çoraplarını ördüm. O da bize yakınları gibi baktı. Her sabah emireriyle hapishaneye bir sepet yiyecek gönderdi. Üçüncü günün akşamında bize öbür günün kritik gün olacağını açıkladı. O gemi son gemiydi. Bu son fırsattı.

Anlaşılan alınyazısını değiştirmek kolay değil. Daha deniz kıyısına inmemiştik ki genç Türk bitkin ve üzgün eve geldi. Olan o sabah olmuştu. Bodrum boşaltılmıştı. Bütün tutukluları Anadolu'nun içlerine sürmüşlerdi.

Kardeşimi hapisten kurtarmaya çalıştığına içtenlikle inanıyorum. (Kardeşim esaretten döndüğünde ve ben başımdan geçenleri özetlediğimde, o da, ikinci posta ile gelen bir dostunun ona bir Türk'ün gerçekten hapishaneye gelmiş olduğunu ve onu adıyla, İlias diye, ısrarla aradığını söylemiş olduğunu hatırlamıştı.)

Dediğim gibi bu son gemiydi. Genç Türk subayı gitmem için yalvarıyordu bana. Babam da yalvarıyordu ağlayarak. Genç subay bana olabilecekleri, başıma gelebilecekleri anlatmaya çalışıyordu. Taburu iki gün sonra hareket ediyordu ve bizleri orduya teslim etmesi gerekecekti. Bize işkence edeceklerdi, kendisini de mahkemeye vereceklerdi, suçu çok büyüktü: savaş sırasında düşmanı evinde gizlemişti. Ve durmadan da bu arada kardeşimi bulursa eğer, onu kaçırtacağını yada elinden geldiği kadar ona yardım edeceğini söylüyordu.

Ben yarı baygındım. Bir kolumda er öteki kolumda o, beni merdivenlerden aşağıya indirdiklerini anımsıyorum. Ve sonra gene eve giremeyeyim diye hemen kapıyı örtmüşlerdi.

Her şeyi ayarlamıştı. Kapıda hazır bir at bekliyordu, yüklü. Babama nereye gideceğimizi ve gideceğimiz yerde neyle karşılaşacağımızı bilmediğini söyledi. İki büyük dengin içi-

ne döşek, çarşaf, battaniye, babam için iç çamaşırı ve bir haftalık yiyecek koymuştu.

Ellerini öptüm, o da şefkatle saçlarımı okşuyordu; fısıldadığını duydum, "Zehra, Zehra" diye. Belki de küçük kız kardeşinin ismiydi. Ben konuşacak durumda değildim, ağlıyordum.

Güvertenin üstünde, gözümün seçebildiği kadar, ince bedenini görüyordum, elini sallıyor bana güle güle diyordu. Yolu hep açık olsun, neredeyse şimdi. Dualarımda adını anmayı hiçbir zaman unutmadım."

2 - *Numara 31328* (roman)

(Venezis'in bu romanı ilk kez 1931'de yayınlanmıştır. Burada romanın bütünü, ancak bir bölümü özet olarak verilmektedir. İçeriden olan, dar bölümler özetlenmiş olanlardır. *Yatık harflerle* olan kelimeler yazarın Türkçe olarak kullandıklarıdır. Çeviri Yunanca'dan, Alfa Yayınları, Atina, 1952'dendir.)

Yıl 1922. Türk ordusu İzmir'e girmişti. Esir alınan Yunanlı ve Rum erkekler Birinci Dünya Savaşı süresinde olduğu gibi Amele Taburları'na alınıyor, Anadolu'nun içlerine doğru sürülüyordu. Ayvalık'ta bulunan kadınlar ve yaşlılar Amerikan gemileriyle Ege'deki adalara aktarılıyordu. Ayrılan aile üyeleri vedalaşıyor ve ağlayıp dövünüyordu.

Rumlar arasında kafilelerin yolda öldürüldüğü haberi yayılır. Teslim olmamaya çalışanlar ve adalara sığınmaya çalışan erkekler kurşuna diziliyordu. İlias, (kitabın yazarı) on yedi yaşındadır. İridotos adlı geri zekalı genç, kadın kılığına girip kaçmaya çalışmış

ama yakalanmıştı. Sonunda, ailece İlias'ın teslim olmasına karar verirler. Teslim olanlar, yakalananlar ve daha sonraları zamanında gemilerle Anadolu'dan ayrılmamış olanlar bir bodruma kapatılır. İlias'ın ailesi oğullarını rüşvet vererek ve daha çok genç olduğunu kanıtlamaya çalışarak kurtarmaya çalışırlar; beceremezler. Son vapurla Ayvalık'tan ayrılırlar ister istemez. İlias ve anası ağlarlar, acı çekerler.

Bodrumun içinde tutuklu bulunanlar kalabalıklaştıkça "ayıklama" yapılır: sıraya dizilenlerden yedi sekizi seçilip götürülür. İrodotos da bunların arasındadır. Erler, bu gencin kadın giysileriyle çok eğlenirler. Herkesin dehşetle sorduğu soru "nasıl?" sorusuydu. Sonunda bir gün öğrenirler bir askerden: süngü ile.

Sonunda uzun yürüyüş başlar. Kafileler halinde bilinmeyen bir yere doğru giderler. İlias'ın yanında sınıf arkadaşı Argiris vardı. Her molada öldürüleceklerini sanırlar. Bir mola sırasında "çıkar" emriyle giysileri alınır. Yarı çıplak devam ederler yürüyüşe.

Geceyi Ayazmat'ta, ahıra ve depoya dönüştürülmüş bir kilisede geçirirler. Gece bastırınca üç er gelip bir kadını zorla alıp, kocasının ve herkesin görebileceği bir yerde ırzına geçerler. Kadının kocası şok geçirir. Kadın "beni öldürün" diye yalvarır. İlias ve Argiris sıra onlara da gelecek korkusuyla yerde buldukları kükürtü alıp saklarlar; bunu yutup intihar etmeyi planlarlar. Soğuk yerde kucak kucağa uykuya dalarlar.

Öbür gün yola devam ederler. Yanlarına, tüm ailesi öldürülmüş genç bir köylü kızı da katarlar. Devamlı koşarak ilerlerler. Susuzluktan bitkin düşer esirler. Müfreze komutanı bir molada genç kızı alıp uzaklaşır ve "işini" görür. Molalarda erler sırayla kadınlarla yatarlar. Yolda İlias ile Argiris buldukları bir çift postalı

paylaşırlar. Bitkin düşüp ilerleyemeyenler öldürülür.

Bergama'ya doğru ilerlemekte olduklarını anlarlar. Aralarında bir saatçi vardır; Bergama'ya yöneldiklerini duyunca paniğe kapılır. Nedenini anlatır. Orada kırk kadar Yunan askeri öldürülmüş, Dördüncü Yunan Tugayı da "misilleme"de bulunmuştu.

Bir ana, artık bebeğini taşıyamayacak kadar bitkin düşer. Öldürülmelerini ister. Kimse çocuğu taşımak istemez. Herkes kendi canını kurtarmaya çalışır. Subay çocuğu zorla taşıttırır. Sıra ile taşırlar. Herkes, çocuk ölsün de kurtulsak diye düşünür.

Çamköy adlı köyde gecelerler. Öbür gün bir tepeden denize son kez bakarlar. Daha sonra kanlar içinde yarı çıplak bir kadın görürler. Bir önceki kafileden kalmaydı. Yeni yeni çocuğunu düşürmüştü. Öldürmeleri için yalvarıyordu. Bırakıp geçtiler.

Yolda içtikleri pis sular yüzünden dizanteri olanlar çoğalır. Yere yığılanların yanında iki asker kalıyordu; biraz sonra askerler koşarak gene onlara yetişiyordu, hep hızla ilerleyen kafileye, Argiris ancak dayanabilir ve varabilir Bergama'ya.

Bölüm 7

Bizi bir tütün ambarına tıktılar. Bedenlerimiz döşeme taşlarının üzerinde yarı çıplak, şiş ve çamur içinde durmadan debeleniyordu.

Oranın yerli Türkler'i gelip bizi süzüyorlardı, yokluyorlardı. Üstümüzü başımızı arıyorlardı; üzerimizde unutulmuş olabilecek herhangi bir şeyi bulmaya çalışıyorlardı. Saatçinin tozlu gözleri içinde birden yeni doğan bir bebek gibi bir şey parladı - kayan bir yıldız gibi. Tanımışlardı onu.

Tüm Bergama bu haberle -bu yıldızla- çalkalandı. İnsan-

lar gelip ona bakıyorlardı, ağızlarını açıp sarı dişlerini gösteriyorlardı, onu ezmek ister gibi.

Resmi bir görünümle bir komutan da geldi. Yunan'ın egemenliğine boyun eğmemiş, dağlara çıkmış ve büyük bir onur içinde yaşamış olan yiğitlerden biriydi:

- *Merhaba* Nikola!

Elini uzattı. Bizimki, bir ateş parçası gibi uzatılan bu tokaya karşı duraksadı. Sonra, sert bir hareketle boğulan bir insan gibi sarıldı ele.

- Aile de burada mı, diye sordu Türk.

Evet. Aile de buradaydı. Karısı ve çocuğu. Onları yukarıda ayrı bir yerde tutuyorlardı.

Türk lider tütün torbasını çıkardı, bir tutam tütünü çekip bizimkine uzattı. Sonra sigara kağıtlarını da. Çıkıp gitti.

Bir çeyrek saat sonra geri gelmişti. Elinde üzüm ve ekmek dolu bir kova vardı. Nöbetçi saygıyla yukarı kata çıkan kapıyı gösterdi. Birkaç dakika sonra gene aşağıya indi. Durgun, ağırbaşlı ve sessizdi - insan gibi.

Yeniden saatçinin yanına oturup bir sigara sardı. Durmadan sigara içiyordu. Titreyen dudaklarını ısırıyordu.

- Gördün mü onları? diye çekingen sordu bizimki.

Türk, sigarayı bıraktı, gözlerinin içine baktı:

- Nikola, hatırlıyor musun Naciye'yi? diye sordu heyecanlı bir biçimde.

Anımsadılar kadını. Uysal ve gencecikti, bir küçük çocuk kadar iyi kalpliydi. - Tanrım, Hristiyan olmayanı nasıl böyle yaratabildin? Türk'ün ve Yunan'ın bu iki karısı iki kardeş çocuğu gibi birbirini severdi bir zamanlar. Her iki aile yazları ovada bir arada yaşarlardı. Ayrılmazdı biri ötekinden. Yalnız gece karanlığı çöktüğünde her biri Tanrı'sına dua etmek üzere bir yana çekilirdi. Sonra gene kavuşurlardı kardeş gibi.

- Kaç yıl oldu? diye sordu bizimki, çok uzakta kalmış bir geçmişten söz edermiş gibi.

- Öldürüldüğü günden beri mi? Üç.

İşgal günlerinde bir kurşun isabet etmişti Naciye'ye.

- Fena mı yaşıyorduk, Nikola? dedi Türk.

Bunun üzerine bizimki ayaklarına kapanıp yalvarmaya başladı:

- Kurtar bizi! Kurtar bizi!

- Hiç iyi etmediniz, Nikola! diye sözünü kesti ağırbaşlılıkla ve ayağa kalkması için yardım etti.

- Allah yargılar, *birader.* Bilirsin, O unutmaz.

Ayağa kalktı. Öbürü hâlâ yalvarıyordu. Ama Türk, onun sözünü kesti; şimdi Allah çıkmıştı ortaya. "O'ydu artık emirleri veren, insanoğlu ne yapabilirdi ki?"

- *Allahaısmarladık,* Nikola.

Gelip saatçiyi aldıklarında gecenin geç saatleriydi. Çocuğunu son bir kez görebilmek ve vedalaşmak için yalvarıyordu. Saçmalık diye reddettiler:

- Olmaz!

Saatler geçti.

- Bırakmıştır belki, kim bilir? diye biri söylendi sessizliğin içinde.

- Ne dedin?

- Tütünü, diyorum.

Öbürü yokladı etrafı kısa bir süre, saatçinin tütününü orada unutup unutmadığına baktı.

- Yok. Bulamadım.

Öbür ses gene duyuldu:

- Alıp da ne yapacaktı tütünü?

Öbür sabah bir fıçı tuzlu sardalya getirdiler. Her birimize de birçeyrek somun ekmek dağıttılar. Çılgınlar gibi yemeğe atıldık. Kimileri döşemenin tahta aralıklarında, taşların içinde tütün artıkları buldu. Eski bir defter bulundu. Yırtıp

sigaralar sarıldı. Sigara elde edemeyenler ağızlardan çıkan mavi dumana ateşler saçan gözlerle bakıyor, saldırmaya hazır gibi duruyorlardı.

Biri yerinden kalkıp yavaşça yaklaştı. Sigara içene baktı: yalın ayaktı. Sonra bir yerde her nasılsa bulmuş olduğu bir çuvalla sarmış olduğu kendi ayaklarına baktı.

Bir an duraksadı.

- Koliga, dedi sonunda kararını vererek. Veriyorum şunu sana!

- Neyi?

- Çuvalımı, diyorum. Aman ne olur, iki nefes çekeyim!

Öbürü ara verdi sigara tüttürmeye. Baktı. Sonra başını "Evet" anlamında salladı.

Öğlene doğru büyük bir uğultu duyduk. Deponun kapısı açıldı ve içeriye bağrışan yeni bir şey girdi. Önce korktuk, bu yeni gelişmenin ne olduğunu anlamaya çalıştık. Sonra hayranlık içinde, onları tanıdık.

- Bak! Bak hele!

Önce bir bölümü çıplak, bir bölümü çamurlu ayakların üzerinde yırtık duran uzun donların berisinde yarı örtülü, göbekler biçiminde beliren bir yığındı bu. Sonra başlar belirdi, gözler, at kuyruğu saçlar, sakallar, kavgadan geliyorlarmış gibi karmakarışık saçlar.

- Bak hele, bizim papazlar bunlar!

Ayvalık'tan, yaşlı, otuza yakın papazdı. Yalnız birkaçında papaz cübbesi kalıntısını andıran bezler sarkıyordu. Bir ikisinde, yan kaymış, vuruşlardan buruşmuş baş örtüleri hâlâ başlarındaydı. Ötekiler iç çamaşırları içinde bütünüyle çıplaktılar.

Yere yığıldılar ve sancılar içinde bir arada bağrışmaya başladılar. Sonra açlığın dürtüsüyle tuzlu balıklara yöneldiler. Sardalyeleri kapıp pullarıyla yutuyorlardı, arkasından

da üst üste kovalarca su içiyorlardı.

Ama ikisi yığıldıkları yerden kalkamadı: biri uysal zayıf yüzlüydü, ötekisi ise yetmiş yaşını aşmış bir ihtiyardı. İnliyorlardı.

Papazlar da bizden bir gün sonra bizim geçtiğimiz yoldan geçmişlerdi. Sorular yönelttik, yeni haberler edinmeye çalıştık. Ama bize bir şey söylemeye vakit kalmadı. Müfreze geldi. Yola çıkıyorduk. Gecenin uykusundan ve yediğimiz ekmekten sonra biraz kendimize gelmiştik. Ama papazlar acınacak durumdaydılar. Hele ikisinin ayağa kalkacak halleri yoktu. Onları zorla kaldırdılar.

Yola koyulduk. Solda Bergama'nın Akropol'ü parıldıyordu - anımsadık: "Üçüncü Atalos eşini boşadı..."

Yürüyenler durdu. Bir gürültü koptu. Erler bağırıp küfür etmeye başladılar. Yaşlı papaz yürümek istemiyordu. Yere yuvarlanmıştı.

- İki kişi koltuklarından tutsun! diye emir verdi komutan.

İki kişi papaza yardım etti ve böylece yol almaya başladık. Ama ayakları ilerlemiyor, sürükleniyorlardı.

Yeniden durduk.

Çavuş tepesi atmış bir vaziyette arkasına geçip tüfeğinin namlusu ile beline iki üç kez vurup onu canlandırmaya çalıştı. Kollarımızdan kaydı, bir külçe gibi yere yığıldı. Erler sonunda onu yolun kenarına çektiler, yüz üstü yatırıverdiler ve dipçik darbeleri indirmeye başladılar. İnlemiyordu bile. Yalnız dili toprağı yalıyordu - acı mı, tuzlu mu anlamak ister gibi.

Karşıdaki Atalos tepesinde, bizden birkaç metrelik bir uzaklıkta oynayan Türk çocukları bizim tarafa koşuştular. Erler yola koyulmaya hazırlandılar. Çocuklar hepsi birden can çekişen insanı taşlamaya koyuldular.

Uzun bir süre taşların yığıldıkça çıkardığı boğuk sesi duyduk. Bu papaz ben küçükken bana üç kez kinonya ver-

mişti. Bayramlık giysilerimi giyerdim o günlerde.

Kısa bir süre sonra gene korkunç susamıştık. Tuzlu balıklar bağırsaklarımızda canlanıyor ve yüzmeye başlıyorlardı. Ama su içmek için mola verilmiyordu.

- Biraz su! Azıcık su verin! diye yalvarıyordu papazlar erlere doğru bakarak.

Onlar ise bildiklerinden şaşmadıkları için papazlar dövünmeye başlıyorlardı:

- Neden yedik o balıkları! Yememeliydik!..

Allaha şükür artık çocuğa taşımaya mecbur değildik. Annesiyle Bergama'da kalmıştı. Acaba ne oldu onlara? Ama yanımıza iki kız vermişlerdi; bu cins eksik olmamalıydı.

Bir köyde geceledik, bir ahırda uyuyarak. Gece çok soğuktu. Ama saman vardı orada ve ben Argiri ile kucak kucağa uyumuştuk. İdare ettik durumu.

Güneşin doğmasıyla yine yola koyulduk.

Bergama'dan aldığımız kızlar bize çok yaradı. Geçtiğimiz topraklar sürülmüş ve ekilmiş topraklardı ve ikide birde mola veriliyordu. Erler kızları sırayla paylaşıp, bir kenara çekiliyorlardı; sonra gene geri gelip bizlere katılıyor ve yollara dökülüyorduk. Bu düzen işimize geliyordu. Böylece dinlenebiliyorduk. Ama gene de öğlene doğru bitkin düşen bir dostla vedalaşmamız gerekti. Kaçırdığı bıçkılarından pis pis kokuyordu üstü başı. Adını bilmiyorum. Ama ne önemi de var?

Ama öğlenden sonra bütün erler " işlerini" tamamlayınca mola verilmez oldu. Saatlerce koşmamız için bizi dürtüyorlardı ve biz acıdan inliyorduk. Kızlar ağlıyor, zayıf sesleriyle durmamız için yalvarıyorlardı. Ama boşuna.

O zaman, Ayazmat'tan olan kızlardan biri, daha hızlı koşarak müfrezenin komutanına yetişti ve üzerine sürünmeye ve gözlerini açıp ona anlamlı bakmaya başladı. Ama bu

gözler kan çanağı gibiydi, çapak ve gözyaşıyla dolu - insancıl bir vaatte bulunacak kurnaz bir ifadeyi barındıramazlardı. Traşlı bir kafası olan cüsseli müfreze komutanı kürek gibi iki geniş eliyle itti kızı bıkkınlıkla. Zavallı kız gene kuvvet toplayıp bir ahtapot gibi adama yapıştı. Yalnız bakışlarla bir şey elde edemeyeceğini anladığı için daha semereli yöntemlere yöneldi. Ellerini uzatıp onu gıdıklamaya koyuldu, koşarak, çünkü durmadan koşuyorduk; ve gittikçe elleri daha alçaklara iniyordu, gizli noktalara. Çavuş bir an onu gene itti ve ilgi göstermeden ilerledi, ama kız ısrar etti, gene elleriyle yokluyordu onu ve heyecanla süzüyordu suratını - yüz ifadesinden tepkilerini anlamaya çalışıyordu. Bizim gözlerimiz de, ahtapotun durmadan oynaştığı, kollarını uzattığı, kıvrandığı ve yalvardığı yere dikilmişti. Biz de farkında olmadan ellerimizi kımıldatıyor o kız elinin duraksamamasını sağlamaya çalışıyorduk. Çünkü bu sahne güzeldi, kutsaldı - onun için.

Sonunda herifin yüzü gerinmeye başladı. Bir yelin denizi ürperttiği biçimde bir kımıldanış oldu teninde. Ve birden bağırdı.

Ahtapot anlamıştı. Yemi ısırmıştı. Heyecandan bitkin, yavaş yavaş gevşedi; yere serildi.

Çavuş ayaklarının dibinde yatan bu deniz mahlukuna baktı. Sonra gözleri Bergama'dan aldığımız ve daha genç olan öteki kıza kaydı. Hızla ona yöneldi ve kendisine çekti. O ağlayıp bağırıyordu, çünkü çok küçüktü.

Acele bir yana çekildi kızla birlikte, istekten yabanileşmiş bir durumda.

Uzun bir süre dinlenebildik.

Yola koyulup da bir iki saat geçtikten sonra bastıran sancılar yüzünden gene bağrışmaya başladık. Kadınlar ağlıyordu. Ayazmat'lı kız, özellikle bu doyup bıkmış insanları tahrik et-

mesi olanaksızdı; öylesine bitkin ve kirliydi ki. Erler ona pek sokulmuyorlardı ama kendinin de pek gücü kalmamıştı. Bu yüzden de arkadaşını, "çocuk"u öne sürüyordu.

- Hayde sen de... Dene...

Onu itiyordu ve ağlıyordu.

Ona "çocuk" diyorduk çünkü on beşinden çok değildi. Dayanamıyordu artık, onu mahvetmişlerdi; her yanı kendi kanı içindeydi. Korku içinde, çılgın gibi haykırarak koşuyordu:

- Ah! Ah! Ah!

Ama kurtuluş çaresi yoktu. Ağlayarak komutana yaklaştı. Ahtapotun kutsal sahnesi tekrarlandı. Binbir zorlukla, heyecanla, gözyaşıyla demir yumuşayıp eğrildi, uyandı, tahrik oldu. Ve her şeyi aşan vahşi bir hayvan haykırışı duyuldu.

Geceyi bir ağılda geçirdik. Fırsatı bulan samanlı bir köşe bulup uzanabildi. Ötekiler ya ayakta kalacaktı yada ıslak tezeğin üzerine uzanacaklardı.

"Çocuk", ben ve Argiris geç kalmıştık.

- Çocuk için biraz yer açın... diye rica ediyorum, birdenbire içimde doğan bir acıma duygusu ile - belki ben de uzanma olanağını bulacaktım böylece.

Hiç kimse yerinden kıpırdamadı. Ayakta kalmıştık. Sonra bedenlerimiz ağırlaştı, dayanamadı. Boşalmış zincirler gibi çamurlu zemine çöktük. Çocuk başını üstüme dayadı, ben de onun omuzuna. Uzun bir süre hıçkırıklarını dinledik - birini çağırıyordu. Sonra sustu.

- Uyudu mu? diye yavaşça sordu Argiris.

Çocuğun eline dokunuyorum, anlamak için. Hiç kımıldamıyor.

- Evet, uyudu.

Sessizlik.

- İlia...

- Ne var?

- Düşünebiliyor musun? Eğer bu çocuk ve öteki kadınlar olmasaydı...

Susuyor birden. Bir titreme. Kadınlar olmasaydı. O zaman bizler olacaktık, iki erkek çocuğu. Ve molalarda...

- Argiri, kükürt hâlâ yanında mı?

Giysilerini yokladı.

- Evet, İlia.

Kızın dizlerimin üzerinde elden geldiği kadar rahat edebilmesine çalışıyorum. Ona çok dikkat ediyorum. Belki annesinin bile göstermeyeceği bir özenle bakıyorum ona, bu kutsal anda.

Çocuğu da kaybettik. Öbür gün onu bir yarda terkettik. Üzerimizde kuru ve pürüzsüz bir dağ asılı duruyordu. Aşağıda küçük bir dere akıyordu. Çok güzel bir yerdi!!

Gömmedik onu - bu lirik bir davranış olacaktı, oysa bizim saf şiire ayıracak vaktimiz yoktu. Ona, gökyüzünün altında tek başına kalma onurunu sağlayarak gösterdik saygımızı.

Artık yürüyemeyecek duruma gelip yarı baygın yere uzandığında müfreze komutanı bir an için duraksadı. Dün bizimle olan komutandı, posta değişmemişti. İki kez yatmıştı onunla dün. Önce kızı sürüp beraberimizde götürmemizi söyledi, ama bir süre sonra bunun sağlanamayacağını gördü. O zaman kızın, ona artık hiçbir şey sunamayacak bir pınara dönüştüğünü kabullendi.

Aşağıya baktı. Su büyük kayaların arasından süzülüp akıyordu. Bulunduğumuz yer sudan on metreden de fazla bir yükseklikteydi. Ayağını yavaşça yaklaştırdı, duraksadı, sonra sakin itti onu.

Cılız beden yuvarlandı, önce bir yere takılır gibi oldu, sonra ağırlığı altında gene yuvarlandı. Yarın dibine vardı-

ğında çıkardığı sesi açık bir biçimde duyabildik. İki büyük kayanın arasına sıkıştı. Küçük başı yukarıya bakar gibiydi, ve o azıcık dere suyu bir an yolunu değiştirir gibi oldu. Ama sonra, su görüş değiştirdi, küçük bedenin üzerinden geçerek yoluna devam etti.

Posta komutanı dinlenmemizi söyledi. Kendisi de yorgundu, bitkindi - bilemeyeceğim, tuhaf bir hali vardı. Konuşmuyordu. Bakıyorduk etrafa - nasıl sakindi - su hafif bir uğultu ile akıyordu, ve o küçücük yüz şimdi herhalde Tanrı ona bakmış gibi tertemiz olmalıydı.

Biri gözlerini gökyüzüne doğru çevirdi:

- Daha çok vakit var ... diyor umutsuzlukla.

- Çocuk için mi söylüyorsun? Artık bitti herhalde.

- Hayır, gecenin gelmesine, diyorum.

Gerçekten, güneş tepedeydi, daha çok zaman vardı geceye.

Herkes kendine dönmeye başladı. Bu çocuk bir an için bizi insanlığa daha yakın kılmıştı. Yeniden vahşi hayvana dönüşüyorduk.

Çavuş ekmeğini yemeğe koyuldu. İki lokma yedi. Ağır ağır çiğniyordu ekmeği. Sonra vazgeçti. İştahı yoktu. Oysa etraf ne kadar güzeldi -aşağıda suyun mırıltısı, hışıltısı...

Ekmeği ikiye bölüp sinirli hareketlerle geriye kalan iki kadına fırlattı. Sonra sert bir biçimde emretti:

- Kalkınız!

Gece bastırana dek hiç mola vermedik. Müfreze komutanı hiç konuşmamıştı. Ve bizler sancılar içinde ağlaşıp, haykırıp yalvarırken, biri çocuğu hatırladı:

- Ah! Neden kalakaldı orada? Neden? Şimdi burada olsaydı...

Sahi, neden kaldı orada?

Öbür gün yolda çeteler çıkar karşılarına. Askerlerle kavga ederler. Sonunda iki kadını kaparlar ve kaçar-

lar. Esirlerden biri deli gibi tarlaların içinde kaçmaya başlar; vururlar. Herkes kurtulduğuna imrenir.

Bir köyde Argiris eskiden polislik yapmış bir Rum'a benzetilir. Linç edilir. Yaşlı bir kadın İlias'a vurur bütün gücüyle öcünü almak için, ama öylesine zayıf ki kadın; okşama gibi darbe.

Kırkağaç'ta sokakları temizlerler. Açlıktan ve yorgunluktan bitkin düşerler. Kalabalıklaştıklarından "ayıklama" olur yeniden; kimileri seçilir, iplerle bağlanırlar ve alıp götürülür. Aralarında Ayazmat'lı kız da vardır. Geri kalanlar istasyonda askeri erzak dolu çuvalları boşaltırlar ve taşırlar.

İlias ve yapı ustası Yanis arkadaş olurlar. Yanis ağır çuvalların altında dayanamayan İlias'a yardım eder. Yeni gelen bir kafiledeki bir dost, Yanis'e karısının ve iki çocuğunun son gemiyle ayrılabildiklerini söyler. Ama İlias gerçeği öğrenir; hayatta değillerdi artık. Bunu Yanis'e esaret süresinde söylememeye karar verirler.

İnşaatlarda çalışır esirlerin çoğu. Yunan askeri geri çekilirken yakıp yıkmıştı oraları. Kimi açıkgözler daha hafif işlere gitmek için usta olduklarını ileriye sürerler. İşin sonunda foyaları ortaya çıkanlar, yumuşak huylu köylülerin hesabına çalışmamışlarsa dayak yedikleri de olur.

Geceleri çok üşürler. İlias bir süre Jak adında yeni getirilen genç bir çocukla birlikte odun yararlar. İşi beceremezler ve çok dayak yerler. Jak piyanist idi. Arkadaş olurlar. Jak çaldığı klasik parçaları anlatır: Gluck, Orfe ve Euridice...

Zamanla Jak alay komutanının kızına piyano dersleri de vermeye başlar. Artık iyi beslenebilmektedirler. Arada yaşlı bir Türk de uğrar, kimseye belli etmeden

gençlere tütün verir. Ama zamanla öğrenci kız Jak'ı sever. Jak korkusundan kıza yüz vermez. Kızan kız Jak'a iftira atar; bir dayak faslı ile dersler son bulur.

Bölüm 11

Bakırköy Kırkağaç'tan aşağı yukarı bir saatlik bir uzaklıktadır. Kırkağaç ismini duydukça yüreğimiz hoplardı. Bakırlı Efe'nin memleketiydi orası. Ordumuz Anadolu'yu elinde bulundurduğu sürede bu adam gerçek bir yiğit gibi hareket etmişti. Boyun eğmedi; dağa çıktı ve savaştı. Bizimkiler ondan o zamanlar çok korkardı. Bir gece köyünü basıp onu yakalamaya çalışmışlardı. Bulamamışlardı. Anasını ve nişanlısını öldürmüşlerdi.

Bir gün erkenden bizden beş kişiyi alıp Bakırköy'e götürdüler. Yapı ustası Yanis de bizimle beraberdi. Şimdi artık her gün yağmur ve kar yağıyordu ve yapılarda iş durmuştu.

Bu beş kişinin içinde İspinoz da vardı. Ona bu ismi devamlı olarak konuşup saçmaladığı için takmıştık. İyi kalpli bir insandı, ama arada susmanın gereğini hiç anlamazdı.

Bize Bakırköy'de kalacağımızı söylemişlerdi.

Gün boyunca depolarda çalıştık, ve akşam bizi küçük dörgen bir dükkana tıktılar. Daracık bir yerdi - ancak uzanabiliyorduk. Başımıza nöbetçi dikmemişlerdi. Kaçıp nereye gidebilirdik ki? Dükkanın pencereleri yoktu, ama sıvalar dökülmüştü; deliklerden yumru yumru kış süzülüp giriyordu. Ateşimiz yoktu. Öldüresiye bir acılıkla Kırkağaç'ı, yaktığımız ateşi, bitli gecelerimizi anıyorduk.

Yalnız Yanis dayanıyordu:

- Yapmayın böyle, çocuklar! Koyvermeyin kendinizi! Göreceksiniz, her şey yoluna girecek...

Bu zavallı bedenin korkunç bir direnci vardı. Çoluk ço-

cuğunun ölmediğine yüzde doksan inanmıştı. Çipin-Çipin ile dostlar ona iyi haberi ilettiklerinde sanki yeni bir damar belirmiş ve yüreğine taze kan pompalanmıştı.

Gerçeği bilen ben sıkılıyor ama konuşamıyordum.

- Olacak şey mi? Olacak şey mi? diye bağırırdım şaşkın, kendimi onun karşısında suçlu hissederek.

Ama küçük kısık gözleri eşyanın ve insanın üstüne öylesine uysal bir biçimde gezinirdi ki - her şey evet dercesine boyun eğerdi.

Bakırlı Efe'nin aylardan beri Manisa'da olduğunu duyunca derin bir nefes aldık. Ama gecenin birinde Yanis'in imanı ve güvenci bile solmuş bir yaprak gibi yerlerde süründü.

Gecenin ileri saatlerinde yolda fısıldaşmalar duyduk. Üç dört kişiydiler; kapımızın hemen dışında alçak sesle konuşuyorlardı. Birden Yanis parmaklarını koluma yapıştırdı.

- Ne var?

- Duymadın mı? Boğuk bir sesle cevap verdi. Bizi kesmek için plan yapıyorlar!

O kış gecesinde birden içimizde kabaran korku ile o yakınlarda konaklamış olan askerlere kendimizi duyurmak için hançeremizi yırtarcasına bağırmaya başladık. Bir subayla iki er küfrederek geldi, neden bağırdığımızı sordu. Yerli köylüler bu arada ortadan kaybolmuşlardı.

Ayaklarına kapandık, subaydan bizi koruyacak bir nöbetçi koymasını istedik. Kabul etti ve bir nöbetçi belirdi - artık ordunun malıydık.

Bütün gece bir aşağı bir yukarı yürüyen ve küfreden - çünkü kar yağıyordu - *neferi* duyduk. Bizim bağırmamıza vakit kalmadan bir an önce davranmamış olan köylülere ateş püskürüyordu.

- Tüh Allah! Neden ellerini çabuk tutmadılar?

Sahi neden? Eğer çabuk davranmış olsalardı şimdi yata-

ğında olacaktı.

Bütün gece göz kırpmaya cesaret edemedik. Türkiye'nin içinde ve böyle bir gecede beş kişinin başına gelebileceklerden hiç kimsenin haberdar olmayacağını düşünüyorduk.. Kim vurduya gidecektik. Bakırköy'de bir gecenin içinde.

Korktuğum gün, geldi çattı. Bütün gece ateşler içinde kıvranıyordum. Öğlene kadar ateşime rağmen beni çalıştırdılar, yollardaki karları temizledik. Ama öğlene doğru dizlerim tutmaz oldu. Yere serildim.

Bizimkiler beni koğuşumuza taşıdılar ve gene işlerinin başına döndüler. Akşama kadar tek başıma kaldım, terkedilmiş yaralı bir yabani hayvan gibi kıvrandım durdum.

Gecenin gelişiyle dostlar dönünce beraberlerinde iki de kiremit getirmişlerdi. Bozuk sıvanın içinden iki kalas çektiler ateş yakıp ısıttılar kiremitleri. Sırtıma koydular. Kendimi daha iyi hissettim. Gözlerimi açtım ve sakin bir sesle Yanis'e öleceğimi söyledim. Yağlı saçlarımı okşadı ve bir anne gibi beni yüreklendirmeye çalıştı.

Öbür günün öğlenden sonrası idi.

Koğuşumuzda tek başımaydım. Küçük kara bir gölge gelip kapının yanıbaşında durdu. Çarşafının altında ancak seçilen yaşlı ve tatlı bir kadındı. Etrafına, kaldırıma doğru çekingen gözlerle baktı. Sonra hızlı bir hareketle bana doğru sıcak bir somunla bir ayva fırlattı.

- İstediğin bir şey var mı... *oğlum?* diye sordu korku andıran bir sesle ve titreyerek çarşafının altında.

Şaşkın, çarpılmış gibi kaldım. Sakin mi sakin bir sesti. Türkçe'de böyle bir ses tonu olabilir miymiş?

- İstediğin bir şey var mı? diye yeniden sordu sabırsız.

Hazırlıksızdım soruya, ancak geveleyebildim hayır cevabını.

- Teşekkür ederim, *ana*...

Gölge yok oldu.

Bir, sonra iki saat geçti. Akşam oluyordu. Önce yavaş, sonra daha hızlı. Minareden ezanın sesi duyuldu. Lirik bir müziğin notaları gibi. Her halde yağan kara yapışmakta bu notalar- nasıl yükselebilecekler yukarılara?

- *Allahu Ekber!, Allahu Ekber!*

Akşam dostlarım gelince onlara ekmeği ve ayvayı verdim. Ben de serinlenmek için bir ayva dilimi yaladım. Koçanında hâlâ bir sicim duruyor; anlaşılan asılı duran kışlık bir ayvaydı. Uzun süre herkes susuyor. Ben de susuyorum.

Ateşim gene yükseldi. Başım uğulduyordu, beynim uğulduyordu ve her halde gece gene bulanık olacaktı. İspinoz'un sorusunu duyar gibi oluyorum:

- Yani sizce gerçekten bir... Türk kadın mıydı?

Sessizlik.

Biraz sonra yeniden Yanis'in sesini duyar gibi oluyorum; Bakırköy'de korku içinde olduğunu söylüyor. Yunanistan'da bu köyden esir olarak alınan bir çok insan varmış. Yanis öğrenmişti bunu. Bizimkiler geri çekilirken beraberlerinde götürmüşlerdi bu insanları.

Bütün gece ateşler içindeydim. Çok yorgundum, bitkindim.

Dostlarım sabah erkenden işe gittiler. Sırtımda giysi olarak kullandığım çuvallar, sürünüp küçük kapıya vardım; gelip geçen insanlara baktım.

Birden dikkatimi çeken bir şey oluyor. Bir subay geçiyor. Yakasındaki üçgenin rengi vişne rengidir - doktor yani.

Gene geçer diye bekliyorum. Kararımı veriyorum. Şurada burada, kenarda bucakta arta kalmış zavallı Fransızcamı derleyip toparlayıp bir cümle hazırlıyorum ve bekliyorum.

Sonunda doktor yeniden dönüyor. Yaklaşıyor. Yalvaran bir sesle sesleniyorum:

- *Doktor Bey! Doktor Bey!* Ayez pitie de moi... Ayez pitie...

Adam birden durdu, bu uygar, "siz" diye dile getirilmiş Fransızca yalvarıştan şaşmış gibiydi. Gözlerini fal taşı gibi açtı. Bakırköy'de bu tür bir konuşma! Bana baktıkça şaşkınlığı artar gibiydi. Yukarıdan aşağıya süzüyor beni -pislik içinde, upuzun saçlar, çuvallara sarılmış durumdaydım. Jak'ın ceketini çalarlar korkusuyla çuvalların altından giyiyordum.

- Nesiniz? diye sordu sonunda Fransızca olarak.

- *Esir.*

- Hasta mısın?

- Hastayım.

Bir şey daha sormak istiyor, "nem var?" belki, ama duraksıyor, Fransızcasını anımsamaya çalışıyor. Onun Fransızcası benimkinden de kötü.

Sonunda vaz geçiyor.

- De la fievre? diyor sonunda.

- Evet, evet, ateş.

Yeniden dönüp geleceğini işaretlerle belirtip uzaklaştı. Genç bir delikanlıydı, yirmi beş - yirmi altı yaşlarında. Sonraları öğrendiğime göre Bakırköy'e ilk o gün gelmişti.

Biraz sonra gene geldi. Bir tüp dolusu kinin ile bir iki tür toz ilaç getirdi.

- Yarın, daha iyi olursan, muayenehaneme geleceksin, dediğini sonunda anlayabiliyorum.

Bir iki gün içinde daha iyiydim. Ateşim düştü. Doktor gelip beni gördü. Sonra bir er gönderdi ve beni muayenehanesine aldırdı. Kendisi de orada kalıyordu.

Oturmamı istedi.

- Çok gençsin, diyor bana. Mesleğin nedir?

- Okula giderdim.

- Peki, seni neden tutukladılar?

- İşte, öyle.

Sustu doktor. Yeni konuya geçmek için uygun Fransızca sözü bulamıyor.

- Türkçe konuşmuyor musun? diye sordu sonra.

- Hayır. Şimdi yeni yeni bir şeyler öğreniyorum.

Gene sustu. Sonra çok zayıf düşmüş olduğumdan bir kaç gün çalışmamam gerektiğini söyledi. Ama bu nasıl sağlanacaktı?

Düşündü ve sonunda yolunu buldu:

- Benim yanımda çalışman gerektiğini söyleyeceğim. Fransızca ilaç tariflerini çevireceksin.

Gerçekten de öyle oldu. Sabah muayenehanesine gidip akşamları gene koğuşa dönüyordum. Doktor bana bir pantalon ve bir çift postal verdi. Her akşam bana bir kaç somun ekmek veriyordu.

- Bunlar dostların için, derdi.

Kimi ilaçların tarifleri Fransızca idi. Pek anlamıyordu onları. Sözlük kullandığında bile anlamadığı yerler oluyordu. Fiillerin çekiminde şaşırıyordu, mastarı bulamıyordu. Ben kendisine bu konuda yardım ediyordum. Fransızca sözcüğü Fransızca-Türkçe sözlükte buluyordum ve kendisine Türkçe karşılığını okuması için gösteriyordum. Saatlerce bu biçimde çalışıyorduk.

Çok gençti, üniversiteden yeni mezun olmuştu. Anadolu insanının sıcak gözleri vardı onda. Teğmen doktordu.

Bir gün gene bir tarifi çeviriyorduk: "Pour les jeunes meres."

Bir kelimeyi arıyordum. Bulup sözlüğü ona uzatıyorum. Ellerim havada böyle uzanmış kalakaldılar. Almadı sözlüğü.

Dönüp ona baktım. Gözlerimin içine bakıyordu.

- İlya... (hep böyle derdi bana, a harfini vurgulayarak) Annen var mı senin?

- Evet, diyorum. Var.

- Kurtuldu mu?

- Evet, kurtuldu.

Sustu. Bir şey söyleyecek gibi oldu sonra vazgeçti. Çeviriye devam ettik. O gün akşama kadar suratı asıktı.

Acaba ne olmuştu doktora diye merak ettim durdum.

Öbür sabah doktor Kırkağaç'a gitti. Akşama doğru dönecekti. Emireri ile İsmail'le kaldım ve yemek pişirmesi için ona yardımda bulundum.

İşleri bitirdik ve oturup dinlendik.

İsmail Diyarbakırlı saf bir yaratıktı. Efendisi ile *"şu kadar"* kocaman kitapları, sözlükleri kullandığımı, Fransızca konuştuğumu görür bana karşı bir hayranlık duyardı. Allah bilir beni ne sanıyordu!

Yarım yamalak konuşabiliyorduk.

- Kamil bey nerelidir diye doktoru soruyorum.

- Bursa'dan, diyor.

- Ailesi orada mı?

- Evet. Yani babası. Ama annesi... Onu sizinkiler öldürdü.

İsmail daha bir çok şey söyledi. Dinlemedim onu. Belki söylediklerini pek anlamadığımdan.

Kırkağaç'a dönmemiz için emir geldi.

Doktor Kamil elimi sıkıyor:

- Umarım yakında tezkere alırsınız, İlya.

Teşekkür ediyorum ona. İsmail de bana Allahaısmarladık diyor.

Yolda giderken bize eşlik eden erler ayaklarımdaki postallara ve pantalonuma dikkat ediyorlar:

- *Çıkar!*

Çıkarıp verdim. Oh olsun bana! Pantalonu hiç olmazsa çuvalların altında saklayabilirim; Jak'ın ceketiyle yapmış olduğum gibi.

Kırkağaç'ta dostlarımız bizi gerçekten büyük bir sevinç içinde karşılarlar. Kucaklaştık, öpüştük.

Jak için sağa sola bakındım.

- Jak! Jak!

- Jak mı? öldü, dedi biri.

Ağzım bir karış açık kaldı.

- Öldü mü? Nasıl öldü?

- Öldü işte.

Bir üşütmeydi, yada zatülcenp. Onun gibi bir şey. Bir haftadan fazla yaşayamadı. Bir gece de beni hatırlamış. Sayıklamalar içinde beni çağırıyormuş: "Ilia, Ilia" diye. Sonra daha alçak bir tonda, daha sakin bir sesle başka birini çağırmış durmuş. Kimdi bilememişler, ama herhalde annesiymiş. Ermenice konuşmuş ona. Böylece herkes anladı Jak'ın Ermeni olduğunu.

- Düşünebiliyor musun? dedi arkadaşlarımdan biri, bunca zaman bizimle bir aradaydı da anlayamamıştık Ermeni olduğunu! Görüyorsun işte! Kurnaz, çok kurnaz bir millet şu Ermeniler değil mi?

Şaşkın, ses çıkarmadan konuşan arkadaşa baktım. Yalnız başımı sallayabildim - evet, evet, kurnaz millet...

> Manisa'yı ateşe verdikleri için mahkemeden geçen üç Rum asılır. Esirler çeşitli angaryalara giderler. Kimi zaman Türkler onlara çok kötü davranırlar: döverler yada alay ederler; kimi zaman sevgi ve anlayışla davranırlar.

Evet. Kırkağaç'ta bir yaşlı adam, Bakırköy'de yaşlı bir tatlı kadın, burada Aksar'da kocamış bir öküze benzeyen bu adam: Allahın kulları bunlar. Demek ki iyilik ileri yaşlarda çıkıyor ortaya. Çöküş gibi bir şey.

Bir gün İlias'a resmen numarasını verirler: 31328. Artık resmen esir olmuştur. Kayıtlara geçmiştir. İçinde umut ve güven doğar. Kimi kamplarda tifo büyük sayıda insanı öldürür. Askeri esirlerin durumu "amele taburunun" esirlerinden daha iyidir. Kimi Türkçe bilenleri çavuş yaparlar. Bunlar yavaş yavaş kitleden uzaklaşır, ayrı ayrıcalıklı bir grup oluşur.

Bir arkadaş koşula geçmede ustalaşmıştı. Bir postu vardı. İkiye katlayıp ensesine yerleştirirdi. Arabanın ipini de onun üzerine dayardı. Böylece yaralanmazdı.

Kıskanırdım bu uzmanlığını. Ama postunu daha da kıskanırdım. Soğuklar geldiğinde böyle bir postum olsa!

- Nerede buldun? diye sordum bir gün.

- Mihal Çavuş'un eski mangasından kalmadır, dedi yavaşça.

Anlamamıştım.

- Hangi manga?

- Mihal Çavuş'un kaybolan mangasını duymadın mı?

- Hayır.

Böylece ben de öğrenmiş oldum olan biteni.

İlk başlarda, daha "numara"ya dönüşmediğimiz günlerde, yerli bağnaz Türkler tabura uğrayıp öldürmek için esir isterlerdi. Her gece olurdu bu. Ekmek dağıtılırken. O zamanlar ekmeği bizim çavuşlar, her biri kendi mangasına dağıtırdı.

Mihal Çavuş karışıklığı farketmişti.

"Ne istiyorlar?"

"Kurban."

O an aklına parlak bir fikir geldi. Olgunlaştırdı düşüncesini. Ağır ağır. Adım adım. Subaya açtı konuyu.

"Tamam mı?"

"Tamam."

Bir gece, oldukça geç bir saatte Mihal Çavuş koğuşa geldi. Mangasını toparladı:

"Neredesiniz?, kalkın bakalım!"

Köleler gene angarya var sandılar. Sık olurdu bu. Subaylar harçlık çıkarmak için gece çalışmak üzere köle kiralarlardı. Sabah erken geri getirirlerdi onları, içtimaya çıkarırlardı ve sonra tabur bu kez resmen kiralardı onları.

Ama Mihal Çavuş'un mangası geri gelmedi. O kış gecesi mangayı yutmuş yok etmişti.

"Ne oldular acaba?"

Her geçen gün gözler daha da kısılırdı Mihal Çavuş'un önünde. Eller yumruk olurdu. Sonunda bir gece biri üzerine saldırdı. Boğazından kavradı.

"Söyle, ne yaptın onlara? Söyle! Söyle bize!"

Askerler koşuştu. Arkadaşımız subayın emri ile ağzından kan gelene dek dayak yedi. Ama kısa zamanda herkes öğrenmişti olanları. Muhafızlar kendileri yaydı etrafa olayı: manga *"kurban"* diye satılmıştı. Ama ekmekleri her gün çıkıyordu istihkaktan. Onların payını Rum ile Türk subay paylaşıyordu. Mihal Çavuş tepeden tırnağa güzel giysiler giymişti. Başına da astragan bir kalpak geçirmişti.

Arkadaşımız burada son verdi öyküsüne. Sustu. Sonra bütün bunları neden anlattığını hatırlamış gibi ekledi:

- Bu postu onlardan biri bırakmıştı. Kim bilir nerede bulmuştu.

Bıktım artık. Öküz işini bırakmak istiyorum. Bir ay Manisa'da idim ama eski mesleğime, yapı işine dönememiştim. Kimse kiralamadı beni. Yerlilerin yanında çalışanlara imreniyorum. Kimi zaman iyi kimi zaman kötü ellere düşüyorlardı. İkincilere rastgelince köleler it gibi çalıştırılırdı. Bir ekmek parçası gösterirlerdi kimi zaman, "İş bitince yiyeceksiniz!" derlerdi. Sık sık iş bitiyordu ama yemek verilmi-

yordu. O zaman aç yatarlardı, çünkü kiralananlara tayın çıkmazdı taburda.

Şanslı olanlar ve iyi ellere düşenler akşama kampa döndüklerinde yedikleri yemeklerle böbürlenirlerdi. Bir parça tütünü de gösterirlerdi.

> Bir beyin bağına çalışmaya gider dört kişi, aralarında İlias da var. Yirmi yaşında bir genç onları "bizleri hep ticarette soyardınız" diyerek öldüresiye çalıştırır. Vurur da onlara. Bir gün genç onlara bir dere yatağındaki yığınlarla kemiğin ne olduğunu anlatır: "Manisa'yı yaktığınızda biz de bu sizinkileri yok ettik!" der. Kaçmaya yeltenenler asılır. Bu bağda çalışırlarken iki asker gelir. "Memlekete dönüyorsunuz" diye onları alırlar götürürler. Sevinç içindeler esirler. Oysa bunun yerlilerin eğlenmek için planladığı bir "şaka" olduğu ortaya çıkar. Bir sürek avında domuz kovalatırlar.

Bölüm 15

Yeniden devletin geniş çaplı işlerine koyulduk. Tren katarları, yollar, çakıl...

Günler bir biri ardından geçip gidiyor, sönüyorlardı. Toplama kampında köleler biri birine sokuluyordu. Aramızda isimler, ama numaralar da geçerli değildi. Yürekti anımsanan. Yürek ortak bir duygu ve aynı ellerle yoğrulmaktaydı. Aynı şeyleri arzulamakta ve aynı acıları paylaşmaktaydık. Yaşam insanların yüzlerini aynı yaratmaz, ama buna pişman olup bunu başka yollardan telafi eder.

Gündüzleri sıkı çalışıyorduk. Düşünmeye vakit kalmıyordu. Arada yıldırım gibi kovalanan serçeler geçiverirdi akıldan. Akşam olunca, gene aynı durumlar. Beynin özü kalmışsa, acı çeken bedene akıtırdı bunu, kemiklerle da-

marlara, güç kaybetmiş kana. Böylece düşünceler emilir - iliğe ve kana dönüşürdü.

Dünyanın izleri gittikçe uzaklaşıp silinmekteydi. Bir gün gelecek hiç bir şey anımsamayacağız. Bu gidişle bu da olacak. Olsun! O zaman yalnız yaşama karşı duyulan karanlık sevgi kalacak. Bizler de bu sevgi var olduğundan var olacağız. Ölülerle bir arada olmadığımızı tek bu anımsatacak.

Gittikçe daha bir pekiştirilen bu sıkı birliğimiz içinde yerlerini almayan bir dost grubu vardı: bunlar Ambrosionlu'lar ve Pigasioslu'lardı. Elli kişi kadardılar. Ankara tugayından getirilmişlerdi. Sivas ve Trabzon taraflarından Rumlar'dı. Bu insanlar amele tugaylarında bizden üç-dört yıl önce çalışmaya başlamışlardı. Yunan onların yerlerine kadar gitmemişti. Böylece Türk de onları toplayıp taş kırmaya göndermişti. Bizden farklı bir görünüşleri vardı çünkü hâlâ, kendilerinden alınmamış olan kendi giysilerini giyiyorlar. Kalın abadan şalvara benzer ve dar paçalı giysilerdi bunlar. İyi yıllarda "hallaç, hallaç, yorganlar dikeriz" diye bağırarak tüm Anadolu'yu dolaşırlarmış. Şimdi de taş kırmadıkları zaman sabahtan yatana kadar öreke sararlardı. Yolda bile, angaryaya gittiğimizde de onlar durmadan öreke ile uğraşırlardı. Çoğunun "Ambrasioslu", "Pigasioslu" gibi isimleri vardı.

En hoşuma giden yanları Rumca'larıydı. Sözcük sonundaki "n" harfini hep kullanıyor, fiilleri Türkçe cümle yapısında olduğu gibi hep cümle sonuna getiriyor, bir sürü ağdalı Yunanca kullanıyor ve aynı zamanda Türkçe sözcüklerle birlikte bir sürü "ion" takısı da koyarak bir harman yapıyorlardı.

"Tanrı çok yükseklerdedir, *merdivenion* gerekli yapalım, ona yaklaşalım."

Hepsi bir arada aynı koğuşta yatıyorlardı; biribirinden ay-

rılmazdı, bizimle ilişki kurmazlardı. Onlardan biri biraz geç kalsa hepsi dışarıya çıkıp onu çağırmaya başlardı. Sonra koğuşları dolaşırlardı:

- Pigasion gördünüz? Ambrosion gördünüz?

Bizimkilerden kimi İzmirli kopuklar onlarla dalga geçerlerdi. Böylece bir süre neşelenirdik.

Kendilerini bizden uzak tutan başka bir dost grubu daha vardı. Bu bir avuç insan *"Allah ayrı"*lar idi. On beş kişi kadardılar.

Esirliğin ilk günlerinde, Hristiyanlar sürüler halinde memleketin içlerine doğru taşındıkları ve Türkler'in onları toplu olarak öldürdükleri zamanlarda bu insanlar birden ortaya çıkıp erlere hep birlikte şöyle bağırmışlardı:

"Vurmayın bize! Bizim Tanrımız onlarınkinden başkadır! *Bizim Allah ayrı!"*

"Sahi mi, *ulan?"*

Türkler ne bilsin bu yabancı Tanrıların farklarını.

"Sahi mi?"

Böylece bu "ayrı Allah" kurnazlığı ile birkaç yalancı paçayı kurtarmış oldu - olumlu bir Tanrı seçimi. Ama tuhaftır: Bu yalanı sıradan insanlar affetmedi. Hiç unutulmadı yaptıkları ve sönmedi kin. Onları tecrit ettiler, soyutladılar. Bir süre bu davranışı bağnaz Hristiyanlık olarak algıladım. Ama bir gün taburdaki bir dostumuzun Türk olmayı becerdiğini, hatta evlenmiş bile olduğunu öğrendik.

Herkes şansını imrendi.

- Kurtuldu! Kurtuldu!

Seslerinde hiç düşmanca bir söyleyiş sezemedim.

- Peki ama, diyorum birine. Ama din değiştirdi.

- Boşver yahu! O hayatını kurtardı ya, sen ona bak!

- O zaman, o zaman.. neden *"Allah ayrı"*lar...

Yüzünde birden bir öfke belirdi, gözleri ve dişleri kısıldı:

- O kalleşlikten mi söz ediyorsun? O başka!

Doğru, başka şeydi o.

Sonra çiçekler belirdi. Bunlar kırmızı, mavi küçük çiçeklerdi. Üzerinde çalışmakta olduğumuz yolun sağ ve solundaki yamaçları üzerinde açtılar.

Bir gün öyle birdenbire farkettik onları. Taş kırıyorduk. Biri söylendi:

- Bakın, çiçekler açtı!..

Kimileri dönüp bakmadı. Kimileri balyozu sallamaya ara verip yorgun argın dönüp baktılar. Sonra yolun üzerindeki balyoz sesleri devam etti.

Uzun bir süre geçti. Sonunda biri, bütün bu süre boyunca düşünüyormuş gibi söylendi:

- Söyle bakalım, yoldaş, şimdi bunların ne yararı var?

- Kimlerden bahsediyorsun?

- Şu çiçeklerden söz ediyorum.

- Ha, şunlar mı?.. Yararsız şeyler, dostum.

En başta "bir ayda" diyorduk. Bir ay geçince gene "bir ayda" dedik. Sonra bir melek geldi. En sonunda çiçekler belirdi. Biz habire taş kırıyoruz. Hiç birimiz artık "bir ayda" demiyor. Ne de iki ayda. Belki de hiç bitmez.

İlkyazla *"Aleman çorba"*sı da çıkageldi. Bu, sabahları içtiğimiz undan, yağdan ve sudan oluşan bir çorbaydı. Yağ genellikle kötüydü. Ama gene de sıcaktı, iyiydi. Türk ordusunda yalnız sabah ve akşamları yemek yenir. Biz de onlar gibi yapıyorduk.

Yeni bir yüzbaşı da geldi. Uzun boylu, sağlam yapılı bir Arap'tı. Siyah gözlükler giyiyor. Ama - Arap olduğuna göre, her şeyi zaten karanlık görmüyor mu?

Kampın komutanı Yanya'lı bir binbaşıydı. Acımasız bir it. Arabı da görünce "Allah bizi kurtarsın" demeye başladık. Ama hiç de öyle bir insan değildi Arap.

"Oduna" komutunu uzun zaman duymamıştık. Bitlenmiştik gene; yabancısı olmadığımız bir durumdaydık.

İşte bu koşullar altında Arap'ın emri işitildi:

- Yarın sabah hazır olacaksınız! Ormana gideceğiz, odun için!

Söylendik durduk, ve öbür gün oduna gittik.

Dönünce yıkandık. Hemen gene işe gideceğiz sanıyorduk. Bütün gün hiç bir yere gitmedik.

- Ne oluyor acaba?

Tartışıyoruz konuyu, anlamaya çalışıyoruz. Aylardan beri bir tek gün bile boş durmamaya alışmıştık. Bu yeni durum anlaşılır gibi değildi.

- İster misin bizi salıversinler? diye biri bir görüş ileriye sürebildi sonunda.

Ama hemen sönüyor umut.

- Yok canım!

Akşama doğru *koğuşlarımıza* Arap yüzbaşı geldi, kırbacı ile çizmelerine vuruyordu; süzdü bizi. Hepimiz ona bakıyorduk.

- Ne oldu bakalım? Bitleri defettiniz mi?

- Evet, *efendim!*

- Duanızı da yaptınız mı?

Şaşkın birbirimize bakıyoruz. Acaba ne demek istiyor?

Arap biraz sinirli tekrar ediyor soruyu:

- Duanızı dedim! Dua ettiniz mi?

Bizimkilerden biri, bu konuda birimizin yaptığını ötekinin bilemeyeceğini söyleme yürekliliğini gösterdi. Bu özel bir sorundu.

Arabın kırmızı gözlerinde şimşekler çaktı:

- *Ulan! Ulan!* Koca bir gün boş kaldınız da bir araya gelip dua etmediniz ha? Allahınız size sonra nasıl acıyacak be?

Bizde ses yok. Arap düşündü.

- Her cuma sabahı iş yok size. Dua edeceksiniz! dedi

ağırbaşlı.

Akşam olunca nihayet anlıyoruz olup biteni. Dünya Savaşı sırasında Arap'ımız Mısır'da İngilizler'e esir düşmüştü. Bu "planı" orada öğrenmişti.

- Böylece biz de iyi bir gün doğdu, diye düşündük yalnız kalınca.

İlk cuma günü gelsin diye bekliyoruz. Türkler cuma günleri çalışmaz, onların pazar günü sayılır bu gün. Lisedeyken zilin çalmasını beklediğimiz gibi yürek çarpıntısı ile bekliyoruz cuma'nın gelişini.

Arap erken geldi koğuşlarımıza:

- Haydi, marş!

En geniş koğuşta toplandık. Biri bir ara "Allah ayrı"lara dikkat etti. Bir köşeye büzülmüşlerdi, korku içindeydiler.

Birilerine işaret etti; onlar da "Alah ayrı"lara yaklaşıp sert bir biçimde kapıyı gösterdiler:

- Dışarı!

- Aman! Affedin bizi! diye yalvarıyorlar alçak sesle.

Bu toplanmanın resmiyeti içinde sanki bir şey beklenmekteydi duygusu doğmuştu; yükseklerden bir şey gelecekmiş gibi. Dışarıda olmak mutsuzlukmuş gibi.

- Aman! diye yalvardılar.

Sert yüzler aman tanımıyor.

- Ekso!

Başları önlerinde dışarı çıktılar.

Merasim başladı. Dini konuları bilen bizlerden biri bir sıranın üzerine çıktı. Yüksek sesle bir dua okumaya başladı:

"Tüm umudumuz Sen'dedir Tanrı anası
çatının altında koru beni..."

Lirik ve derinden gelen bir sesti. Gözlerini yükseklere kaldırıp yalvarırcasına baktı. Gökyüzü değildi baktığı, ki-

reçlenmiş bir tavandı. Biz de dua eden arkadaşımıza bakıyoruz. Sessiz izliyoruz. Diz çöküp secde ediyor. Biz de. Uzun bir süre bu vaziyette kalıyoruz; gözler yerde.

Arap kenardan bütün bu olanları izliyordu. Tuhaf bir merasimdi gerçekten - Arap bir Türk'ün komutasında Hristiyan bir Tanrı'ya dua ediliyordu.

- Bitti mi?

- Bitti.

Kamçısını çizmelerine vurdu ve memnun ayrıldı koğuştan.

Tek başımıza kaldık. Düşünceli ve sessizdik. Bir ağırlık çöküyordu, ha bire çöküyordu yürekleri doldurarak. İşe gittiğimiz öğlen sonrasına kadar bu ağırlık dinmedi.

Yolda, taşın kırılacağı yere doğru giderken laf olsun diye biri,

- İyiydi, değil mi? dedi.

- Evet, iyiydi.

Yürüdük biraz.

- Gene de yorgunum, dedi ilk konuşan. Bütün sabah çalışmış gibiyim.

- Ben de, dostum, diye mırıldanıyor ötekisi. Neden acaba?

Güçsüzüz, başaklar gibiyiz. Kendi elimizde değil benliğimiz. İnsanoğlu bize istediğini yapabilir, biliyoruz bunu. Sen de, Tanrım, neden hatırlattın bize yalnız insanların değil Sen'in de var olduğunu?

Kamp gittikçe örgütleniyordu. Bir küçük kentiz sanki. Her geçen gün daha sert, daha acımasız oluyordu. Bizim kendi *çavuşlarımız* iyi ustalarla becerikli işçileri gözlerine kestirmişlerdi. Bir liste hazırlamışlardı. Taburun komutanıyla anlaşmışlardı. Bu yetenekli kişileri rüşvet karşılığında özel kimselere veriyorlardı. Gelirin büyük payını tabur komutanı alı-

yordu - bizim aracılar da küçük bir sus payıyla geçiniyordu.

İşçilerin durumuna gelince: Türk köylüler, işin süratle ve düzgün olabilmesi için bu köleler arasından birini seçip fazlasıyla yedirmeleri gerektiğini anlamışlardı. Örneğin on işçi aldıklarında bunların arasında bir *çanak* (çanak yalayıcı anlamında, H.M.) bulmaya çalışırlardı. Genellikle bu *çanak*, işinde iyi olmayanlar arasında bulunurdu. Bu insanlar barış zamanında da çalışmamaya alışık olanlardı. Bütün öteki işçilere de bu kimselere hiç karşı gelmeden boyun eğmeleri için emir verilirdi.

Böylece yavaş yavaş kamp iki kampa ayrıldı. Bir yanda emirler veren ve rüşvetleri yiyen köleler, öteki yanda biz paryalar, ter döken ve inleyenler. Büyük kalabalıktan kopanlar ve ayrı duranlar artık yalnız *"Allah ayrı"*lar değildi. İyi geçimleri terimizle yoğrulan bu aristokratlar da vardı.

Kampın içinde para dolaşmaya başlayınca bizim çavuşlar bir şey daha düşündüler. Kantinler açtılar: tütün, tuzlanmış balık, peynir, beyaz ekmek ve başka bir çok şey satmaya başladılar. Bu küçük dükkanlar zamanla çok kârlı bir işe dönüştü. Aristokrasi alış verişini yapıyor, yemeğini ayrı pişirip gene ayrı yiyordu. *"Aleman çorba"*sına dönüp bakmıyordu bile. Biz ise onların yediklerine baktıkça ağzımızın suyu akardı.

Kimi geceler bir bölüğün Rum çavuşları öteki bölüklerin çavuşlarını yemeğe davet ederlerdi. O zaman gizlice rakı bile içerlerdi. Haşiş de bulunurdu. Kimliğini gizleyen ve Rum diye geçinen bir Ermeni ise, her nasılsa bir ut geçirmişti eline. O da onların sazcısı olmuştu.

Günlerin birinde bizim Mihal Çavuş bana:

- Seni yanıma hizmetkar olarak alacağım. Angaryaya gitmeyeceksin. Yemeğimi pişireceksin, dedi.

Yanıtım kesindi:

- Hayır, Mihal Çavuş!

- Ne dedin? diye üstüme geldi.

- İstemiyorum dedim! diye tekrarladım, aynı ses tonuyla.

- Peki. Ben senin hesabını görürüm!

Ha siktir! Kayserili, cüsseli domuzun tekiydi - oturup çanak çömleğini yıkamalıymışım. Her çavuşun etrafında böyle işler gören sümüklü sürüngenler peyda etmişti. Yalvarırlardı bu işleri görmek için. Geceleri bir arada yatarlardı. Yaltaklanırlardı. *Ha siktir!*

Mihal Çavuş unutmadı tutumumu. Bana karşı gaddarca davranıyordu. Nerde zor bir iş olsa ben de oradaydım. Bizimle gelir ustabaşılık ederdi. Her zaman bir yolunu bulur öğlen paydosunda yarım saatlik ekmek yeme molasında bile beni rahat ettirmemeye bakardı.

Yollarda kullandığımız taşları çıkardığımız lağımlarda iş bölümü yapılırdı: *"matkapçılar"* matkapla çalışan ustalardı, yardımcılar, barut ateşleyicileri, ve taşları taşıyanlar. Yukarıdan iplere bağlı olarak matkapçılar dağın yamacında dik olarak açılmış yaraya inerlerdi - matkaplarıyla daha da derin kılarlardı bu yarığı. Yassı uçlu bir kalemle taşı delip dinamite yer hazırlarlardı. Her matkapçı her gün seksen santimetre derinliğinde üçer delik açmalıydı.

Yazdı. Kızgın bir güneş vardı. İplerden asılı olarak çalışan dostlar arada konuşurlardı. Konu taşlardı:

- Yakaladın mı "balığı"?

Yandaki cevap verirdi:

- Var daha. Yanaşmıyor pek kıyıya.

Yada küfür ederdi. Kimi zaman da ses bir tuhaf olurdu. Anlaşılır bir biçimde değil, karışık ve umutsuz bir uğultu gibi işitilirdi:

- El vermiyor! El vermiyor, dostum! Ne zaman son bulacak bu?..

Öteki ses daha sakin duyulurdu:

- Bitecek, dostuml Sonra başka bir gün gelecek, sonra gene bir başkası.

Taşı tanımayan insanlardı bunlar, işleyemiyorlardı onu. Denizciydiler; mığrı balığını deliğinden çıkarmasını bilen bu insanlar şimdi taşı yarığın içinden çıkarmaya çalışıyorlardı. Oysa taşı işlemenin de bir ustalığı olmalıydı; damarlarının nasıl aktığını anlayıp ona göre vurmalıydılar kelemi.

Öğlen. *Paydos*umuz var.

Mihal *Çavuş* bir Türk astsubayla bizden biraz ileride ayrı bir yere oturup yemek yemekteydi. Bizler de ekmeğimizi.

Sırt üstü uzandım bir ara. Güneşe baktım, güneşe bakmaya çalıştım. Pırıl pırıldı. Gözler için nasıl bir tehlike bu güneş. Ama güzeldir de, yaratıcı güç dolu - çıplak gözle neden bakamıyoruz güneşe?

Ellerimi gerip esnedim:

- Ah...

Mihal *Çavuş* birden benden yana döndü. Önünde uzanmış olmamı saygısızlık saymış olmalıydı. İncelik ve sanat dolu o paha biçilmez Türk küfürlerinden birini savurdu.

- Kalk ayağa, *kerata,* diye bağırdı sonra.

Ayağa kalktım.

- Git şu taşı getir buraya!

Gösterdiği yere varmadan ben, gene bağırıyor:

- Dur!

Çiçek açmış bir çirişotunu görmüştü. Yarılmış dağın en tepesinde, dik yamacın en tepesinde, otuz metre yüksekliktedi.

- Kopar, getir! diye emretti.

Yarığın yan tarafından tırmanmaya çalıştım. Tırmanış dik mi dik, taş dolu. Vardım tepeye. Çirişotunu kopardım. Getirip önüne attım.

Dik dik baktı bana:

- Neden *ulan* kopardın çiçeği?

- Sen öyle demedin mi?

- Çabuk gene eski yerine götür!

Dişlerimi sıkıyorum, dudaklarımı ısırıyorum. O meret şey elimde yeniden tırmanıyorum tepeye. Fırlatıp dönüyorum gerisin geriye.

- Hayır! Hayır! Yatık değil diklemesine bırakacaksın onu! diye emretti gene Mihal.

Türk dostuna döndü:

- Nasıl, hoş değil mi?

- Hoş, dedi ötekisi, ve ikisi birden güldü.

Bu biçimde yarım saat kadar bir aşağı bir yukarı inip çıktım. Sonunda inişlerden birinde ayağım bir taşa takıldı. Yuvarlanıp bir kurşun gibi yüz üstü düştüm.

Arkadaşlar koşup geldi. Türk *muhafazalar* da koşuştular. Akan kanı görenler gözüm çıktı sandı. Çıkmamıştı.

- *Ulan, yazık!..* diye homurdandı bir asker; alçak sesle söylemişti bu sözü Mihal Çavuş duymasın diye.

Bizimkiler su getirdi. Sessiz yüzümü yıkıyorlar. Birden biri farkediyor. Çenemi tutup sertçe yüzüme bakıyor.

- Hey! diyor ciddileşerek. Ağlıyor musun?

Sesi nasıl başkaydı!..

Korkarak bakıyorum ona.

- Hayır, diyorum. Acıdandır.

Giysileri içinde sakladığı bir sigara izmaritini çıkardı, açtı ve kanın aktığı yaraya bastı. Omuzuma yavaşça bir iki kez vurdu.

Mihal *Çavuş* ıslık çalıyordu.

Akşam *koğuşlara* dönünce *çuvallarımın* üstüne uzandım.

- Haydi! Karavanaya! diye haber verdi yanımdaki kalkmamı bekleyerek.

Hiç kımıldamadım.

O gece Mihal *Çavuş'un* cümbüşü vardı. Biraz sonra beş altı tane davetlisi geldi. İçki içtiler. Ermeni, utu ile bir türlü koparılamayan bir sakıza benzeyen bir Türk havasını çekip çekiştirip duruyordu. Misafirler şarkı söylemeye başladılar; boğuk sesler pislik gibi yapışıyordu havaya. Sonra lüleyi ateşlediler ve haşiş içtiler. Gözleri kan çanağı idi, kelimelerle birlikte ağızlarından salyalar da akıyordu. Bizler de bir kenarda onlara bakıyorduk.

- Hey, hiç bitmesin bu! diye bağırdı bir an Mihal.

Ötekiler de tekrar etti:

- Bu hayat hiç bitmesin!

Biri yanıma geldi. Tütünü yarama basmış olan adam. Tanımıyordum. Sert, dertli bir yüzü vardı.

- Yemek yedin mi? diye sordu.

- Hayır.

Uzaklaştı. Biraz sonra karavanası ile geldi. Yarı yarıya dolu idi tabak. Bana uzattı.

- Ye!

İstemiyorum. Emredici bir biçimde tekrar ediyor:

- Ye!

Yiyorum, yiyebildiğim kadar. Milto idi adı.

Bölüm 16

Şimdi yazla, Sipilos'un tepesindeki bulutlar seyrekleşmişti. O karanlık kütle daha bir sakin bir görünüm edindi; artık öylesine hükmedici değildi. İnsanlar da, efendilerimiz de öyle. Köylerde çalışanlarımızın yüzde doksanı akşam kampa döndüğümüzde yanımızda bir şeyler taşıyorduk artık. Kuru üzüm, ekmek, tütün, bir kaç kuruş gibi. Savaş uzaklaştıkça insanları yavaş yavaş sarıp sarmalayan Anadolu gü-

neşi nasıl da keskindir. Böylesi bir güneş yoktur başka hiç bir yerde - insanları bala boğar, ehlileştirir; kuşa uzun uzun bakan ve sonunda onu uyuşturan ve bayıltan yılan gözleri gibidir. Düşüyor insanlar - karşı koymadan, akıllarına bir kurnazlık getirmeden, kin duymadan.

Kumrular da, savaş başladığında ortalıkta görünmez olan Türk köylerinin o kül rengi kutsal kuşları, yeniden geri gelmektedirler. Bizimkiler kalleşçe vuruyorlar onları; bu yüzden de hâlâ korkaktırlar. Manisa'nın harabeleri içinde saklanmaya çalışıyorlar. Her geçen gün biraz daha yürekleniyorlar, insanlara yaklaşıyorlardı. Yanıbaşlarında yürüyorlardı, tap-tap diye, tembel tembel.

- *İhtiyar* amca, bizimle ilgili bir haber duydun mu acaba?

Soruyu sorduğumuz yaşlı köylü durup dönüp bakıyor.

- Hayır oğlum, diyor yumuşak bir sesle. Ama Allah büyüktür.

Kömür işinde çalışmaya başlamıştım. Kömürü İzmir'den tren vagonlarıyla getiriyorlardı. Rayların hemen yanıbaşına boşaltıyorlardı. Küçük çuvallar içinde bir ambara taşıyorduk. Sinir bozucu bir işti. O sıcağın içinde kara toz insanın her yanına sokuluyordu: diline, gözlerine, bedenine yapışıyordu. Bir şey değil, kanımız da kararmaya başlayacak - en kötüsü bu!

Bir gün işe gitmeden Arap subayımız koğuşlarımıza geldi. Sevinç içindeydi.

- Haydi! Haydi! Haberler iyi! diye bağırdı. Ailenize yazabilirsiniz. Türkçe yada Fransızca. Kısa olacak mektup. Sansürden geçecek.

Gidecek olan mektuplar değil de bizmişiz gibi sevinçten havalara uçtuk. Hemen o akşamdan mektup yazmaya koyulduk. Kağıt ve zarf kantinde vardı. Köylerdeki angarya-

lardan elde kalmış bir kaç kuruşu olan hemen gidip satın aldı gerekeni. Benim param hiç olmamıştı. Sağdan soldan borç bulmaya çalışıyorum. Onların hesabına çalışmayı öneriyorum, onların öğlenleri dinlenirken ben çalışayım diyorum. Tanıdıklarımın parası yoktu. Bizler *fukara* idik. *Koğuşları* dolaşıyor yalvarıyordum.

- Bana bir mektup kağıdı verin, ne olur.

Ama benim gibi dilenenler çoktu.

- Hemen şimdi birine verdim!

- Zarfın var mı? diye soruyor biri bana.

- Hayır yok.

- O zaman ne yapacakın kağıdı?

Ne yapmalıydım? Lambaların yanıbaşında eğik yüzlere bakıyorum. Ağır ağır yazıyorlardı, ustaca, resim çizer gibi, o seyahate çıkacak sözcükleri. Her biri bir yana çekilmişti, gözleri dolu doluydu ve sessizdiler.

- Şimdi ben ne yapacağım? Ne yapmalıydım?

Cuma sabahıydı. Dağa yöneldik, oduna gidiyorduk. Yere bakarak düşünceli yürüyordum.

Birden ayaklarıma dikkat ediyorum. Bir kaç gün önce istasyonun yakınlarında eski bir otomobil lastiğinden artakalan bir kauçuk parçası bulmuştum. Tabanlarımın boyunda kesmiş sicimlerle bağlamıştım. Sandal gibi kullanıyordum.

- Bakın arkadaşlar, diyorum yanımdakilere. Şuna bakın!

Çoğunun ayaklarında hâlâ çuvallar var. Gösterdiğim sandallara bakıyorlar.

- Birini satıyorum!

- Ne kadara?

- Bir kağıt bir zarfa. Beş kuruşa.

Sonunda birini buluyorum. Her iki parçayı da istiyordu; ama bana acımasını, hiç olmazsa birini bırakmasını söyledim. Her ikisini de vermeye hazırdım aslında, ama ısrar etmedi.

- Peki, dedi. Yalnız teki.

Yürürken o anda çözüyorum sicimleri bakarsın cayar korkusuyla, verdim ona sandahını. Sahneyi izleyen biri adama sordu:

- Sen mektup yazmayacak mısın?

- Hayır, dedi o. Benim kimsem yok.

- Öksüz müsün?

- Hayır, ama öldürdüler benimkileri.

Onları öldürdüklerine hemen hemen sevinç duyuyorum. Dağ yolunda çıplak ayağım sancılanmaya başladı. Alışmıştı sandala. Ama boş veriyordum. Duyduğum mutlulukla diniyordu acı.

Koğuşlara döndüğümüzde yıkandık. Sonra sıra duaya geldi. Sabırsızlanıyordum. Sonunda o da bitti.

Zarfı, kağıdı satın alıyorum, bir kalem alıyorum ödünç. Tek başıma bir kenara çekiliyorum.

Yazmaya başlıyorum.

"Anne,

Hayattayım ve iyiyim. Siz neredesiniz bilmiyorum. Sabret anne. Seni çok çok öperim. Sen de kardeşlerimizi öp."

İlias"

Tamamdı.

Mektubu nereye göndereceğimi düşündüm. Nereye gitmişlerdi acaba. Sonunda Midilli'de bir tanıdığımıza göndermeye karar veriyorum. Bu mektup ellerine geçince acaba ne yapacaklar? Beni artık yok saydıkları bir anda! Herhalde arada sırada ağlamaktadırlar şimdi. Genellikle açlığı duyuyor olmalılar.

Zarfın arkasına da adresimi yazıyorum:

"Numara 31328 - 14'üncü amele taburu".

Kapatıyorum zarfı.

Bir süre sonra bizimkilerden birine bir mektup geldi. Yunanistan'dandı. Haber bütün kampta bomba gibi patladı. Sonra başka bir mektup geldi, sonra başkaları. Her gün yüreğim çarpıyor. Bekliyorum, hep bekliyorum. Gece gözlerimi yumarken sabahleyin *posta* gelebilir diyorum.

Taburumuzda bir seyrekleşme görülmeye başlamıştı. Anadolu'nun içlerinde bulunan öteki amele taburlarında istek belirmiş olmalıydı. Bizden oraya insanlar gönderiliyordu. Akşamdan bizleri sıraya dizip seçerlerdi.

Bu seçme ilk yapıldığında geceydi. Hiç bir şey bilmiyorduk. Çift sıra olarak bizi dışarıya çıkarmışlardı. Sonra komutan geldi. Ayırmaya başlamışlardı: Sen, sen.

"Ne demekti bu?"

"Acaba nedir?"

Yüz kadar köleyi ayırıverdiler. Onları alıp başka bir koğuşa yerleştirdiler. O gece kapılarda bekleyen nöbetçiler iki katma yükseltilmişti.

"Konya taburuna götürülecekler!" haberini alıyoruz sonunda.

Sabah trene bindiler.

"Oradaki kardeşlere selam söyleyin!"

"Gene görüşeceğiz!"

Sonra gittikçe sıklaştı bu postalar. Kimi zaman kırk kişi kimi zaman elli. Herkes daha derinlere sürülür korkusu içindeydi.

- Ne fark eder, diyor biri. Ha burada ha daha içerilerde.

- Aynı şey değil. Ne de olsa burası denize daha yakındır.

Evet, öyledir. Pek umudumuz yok. Ama kim bilir?

Bir öğlen üzeri, iş sırasında bizimkilerden biri haberi uçurtur ortalığa:

- Çocuklar, yarın gene sevkiyat var!

- Nasıl biliyorsun? diye soruyoruz tedirgin.

Bu sevkiyat hep gizli olurdu. Hiç birimiz önceden bilmezdi olacağını.

- Size ne? Bir şeyler ima ettiğini belli ederek. Göreceksiniz.

Gerçekten de dediği oldu sevkiyat.

- Gördünüz mü?•diyor dostumuz öbür sabah.

- Ama sen nasıl bildin? diye ısrar ettik biz, işin sırrını anlamaya çalışarak.

Sonunda kimseye söylemememiz için yemin ettirerek açıklıyor muammayı: Mihal Çavuş'tan duymuştu sevkiyatı. Bu dostumuz kırk kuruş kadar bir para biriktirmişti. Biliyordu bunu Mihal Çavuş; parayı istemiş ve almıştı ondan bu parayı. Karşılığında da rahat etmesini, kendisinin gönderilmeyeceğini söylemişti.

Böylece yeni bir sömürü başlamıştı. Komutan bizim ileri gelenlerimize sevkiyatın ne zaman olacağını bildiriyordu. Bunlar ise kimde, alın teriyle biriktirilmiş harçlık vardı biliyorlardı. Bu paraya el koyup onların kalmalarını sağlıyorlardı. Ötekiler, büyük kitle, habire Anadolu'nun içlerine doğru yola koyuluyordu.

Her seferinde ben de onlarla olacağım diye bekliyordum. Mihal Çavuş öcünü alacaktı her halde. Ama sıram bir türlü gelmedi. Birine yakından acı çektirmek daha hoşa gidiyor demek.

Ve daha da umulmadık bir ayrılış. Birden haber bütün kampa yayıldı: yirmi kişi Yunanistan'a gidiyor! Nereye? Evet, Yunanistan'a! Bunlar Yunan uyruklu olanlardı. Yunanistan'dan ismen aranmışlardı.

Tuhaf bir şey vardı bu işte. Bu yirmi kişinin hepsinin de bizim kampın aristokrasisinden olmaları anlaşılacak gibi değildi. Aralarında Yovan Çavuş da vardı. Kayserili uzun boylu bir domuz, tıpa tıp ikinci bir Mihal Çavuş. Uzun boylu oldular mı hiç mi hiç güvenemiyorum artık Yüce Krallık'ımızın vatandaşlarına.

Nihayet çıkıp gidiyorlar. Kinle bakıyoruz onlara, geçirmiyoruz bile onları.

- Cehennem olun, it oğlu itler!

Bölüm 17

Bizi bekleyen *muhafazalar* (muhafızlar, H.M.) ileri yaşta kimselerdi. Savaş sırasında dağlara sığınmış Anadolu'nun derinliklerinden gelme kimselerdi. Devlet o sıralarda peşlerine düşememişti. Ama savaş bittikten ve Yunan çıkıp gittikten sonra bu insanlar kayıt defterlerinde saptandı ve teker teker askere alındı. Ve bu yaşta uygar biçimde insan öldürme sanatını öğrenmeleri zor olduğundan, yardımcı bir hizmette bizleri beklemeleri istenmişti.

Önce üç ay hizmet görecekleri söylenmişti onlara. Aylar oldu altı, sonra yedi, sekiz ve hep bizimle beraber kalıyorlardı, bizimle yoğrularak.

Çoğunun sakalı vardı. Yavaş yavaş akşamları gelip bizimle oturmaya başlamışlardı. Sakallarını kaşır, gözlerini bir noktaya diker:

- Ah, *memleket!* derlerdi.

Dertlerini söylüyorlar bize, ne yapabileceklerini soruyorlar.

Biz bu tür dostlukları pek istemiyoruz. Onları hemen hemen ilgisiz dinliyoruz - aramızda sert bir duvar yükseliyor. Bu insanlar değil mi bizi bağlı tutanlar? Onlara karşı kinimiz var - öyle olmalı. Ve arada sırada aradaki "duvar"ı unutmuşcasına dalgın olduğunu sezdiğinde hemen birazcık aklını kullanmalısın. Utanarak ürpertici düşmanı gözünün önüne getirmelisin.

Bir gün muhafızlar - gazeteler yazmıştı - tertiplerinin teskere aldığını öğrendiler.

- Ne yapmalı? Ne yapmalıyız?

Umutsuzluk içinde gelip bize soruyorlar.

Bizimkilerden biri gidip resmen komutanı görmelerini öğütler. Orduda öyle olur, der. Ona "teskeremizi istiyoruz!" diyeceksiniz.

Şaşkın bakışıyorlar. Ama böyle bir şey için izin var mıymış?

- Tabi, tabi!

Bu öğüt için bize nasıl teşekkür edeceklerini bilemiyorlardı. Aralarından altı kişilik bir komite seçtiler. Bu altı kişinin içinde bir de Arap vardı.

Bizim direktiflerimize göre önce astsubaylarına çıktılar, o yüzbaşıyla görüştürdü ve nihayet Komutan'a, Yanyalı'ya çıktılar.

- Ne istiyorsunuz, *ulan?*

- Teskeremizi istiyoruz, memlekete gitmek için! Gazeteler öyle yazıyor.

- Ne dedin? Ne dedin?

- Memlekete gitmek için tezkere!

Kıyamet koptu! Yanyalı şaşırdı. Türk ordusunda olacak şey değildi bu. Bunca yıllık binbaşıydı ama böyle bir rezalet hatırlamıyordu.

- Bunları kim soktu kafanıza, keratalar! Kim fitneledi? Bağırıp duruyordu.

Korkmuşlardı ürkmüş ceylanlar gibi; söylediler: köleler-di. Onlar biliyordu bu yöntemleri.

O an meşgul olduğu için bütün komiteyi bir hücreye hapsettirdi. Akşamdı. Öbür sabah icaplarına bakacakmış.

Bu buluşmanın sonucunu heyecanla bekleyen öteki muhafızlar habere çok üzüldüler. Bizim de canımız sıkıldı. Durup dururken. Nemize gerekti?

Öbür gün cuma idi. Komutan saat onda bütün bölüklerin açık alanda toplanmalarını emretti. Muhafızların da bölüğü gelmişti.

Biraz sonra komutana çıkan altı eri de getirdiler. Bizimki-

lerden de üç kişi vardı. Bizim çavuşlar bunlardan şikayetçiydiler; isteklerini yerine getirmiyorlarmış.

Hepsini belden yukarıya çırıl çıplak soydular. Uzun bir iple dokuzunu da sırayla birbirine bağladılar. Sonra ipin iki ucunu her iki yanda duran ikişer er sımsıkı tuttu.

Bu hazırlık bitince tabur komutanı geldi. Peşinden bir kaç subay daha vardı. Yanyalı komutan ellerini arkasına kavuşturmuş olarak ve sinirli bir biçimde sırada duran bağlı adamların önüne geldi. Her birine ayrı ayrı gözlerinin içine baktı. Kimseden en ufak bir ses çıkmıyor. Sonra geri dönüp uzaklaştı. Yeniden geçti önlerinden, teker teker hepsine bakarak. Ve sonra birden fırtına koptu:

- İtler! İtler! İt oğlu itler!

Örgülü kamçısı ile kafalara, gözlere, çıplak bedenlere vurmaya başladı. Soluyordu, terliyordu, hız alıp sağa sola koşup saldırıyordu, ve habire kudurmuş gibi vuruyordu, acımasız, körlemesine. Bağlı adamlar acı içinde bağrışıyorlardı, bir bu yana bir o yana kaçmaya çalışıyorlardı. Ama ipin uçlarını tutan erler dengeyi sağlıyorlardı.

Vura vura yorgun düşünce bir er çağırdı ve kamçısını verdi. Bu er altı erle aynı tertipti, aynı alın yazısını paylaşıyorlardı.

- Vur! Vur!

Ve er titreyerek sinirli ve beceriksiz bir biçimde vurmaya başladı terini silen komutan'ın önünde.

Dişlerimizi sıkarak seyrediyorduk sahneyi. Bağlı adamların çıplak göğüslerinden kanlar akıyordu - Arap'ın da kanı akıyordu herhalde ama siyah olduğundan görünmüyordu. Yalnız ağzını açtığını ve gene kapattığını görüyorduk, havayı yudumlarcasına.

Sonunda komutan çekilip gitti.

- On gün esirlerle birlikte çalışacaklar! diye emretti, altı eri göstererek.

- Başüstüne!

Çözdüklerinde çoğu inleyerek yerlere yığıldılar. Yalnız Arap, serbest kalır kalmaz koşmaya başladı; bir yabani keçi gib sıçrıyordu - çok uzun boyluydu, ısınmak ister gibi koşuyordu.

Kovaladılar ve yakaladılar Arap'ı.

Kampın içinde beşer onar gruplar halinde dağıldık. Belirsiz bir dalga içimizde genişliyor, genişliyordu, kabarıyordu gittikçe; yükseklere erişen bir çaba. Ve insanlar yüce boşluğun altında habire eziliyorlardı:

- İster Hristiyan olsun ister Türk, ne fark ederdi?

Ne idi farkları? Bizler *esirdik*, zincire vurulandık. Serbest olan onlar neydi? Kan dokuz bedenin her birinde akmıştı -fark nerede idi? Tek Arap hariç- ne de olsa o kapkaraydı.

Aynı geceydi. Yaz gelmiş olduğundan koğuşlarımızın kapıları açık kalırdı. Her zaman kapıda da bir nöbetçi beklerdi.

O geceki nöbetçi sabah emirle arkadaşlarını kırbaçlamış olan askerdi. Çok üzgündü. Teselli etmeye çalıştık. Olan olmuştu.

- Neden? diyordu. Neden hakkımızı aramamızı istediniz?

Gece yarısına geliyordu. Yaz gecesi sıcak mı sıcaktı. Uzanmıştık yataklarımızda ama uyuyamıyorduk. Yeni bir şeytan belirmişti: düşünüyorduk. Koğuşu karanlık bürümüştü. Yalnız *muhafızın* yanıbaşında bir yağ lambası yanıyordu. Mihal Çavuş'un *yatağı* da hemen oradaydı.

Nöbetçi yere oturmuştu. Silahı dizlerinin arasındaydı. Uyumuyor sanıyorduk.

Birden biri alçak sesle:

- Bak! dedi.

Ağızdan ağıza bütün koğuştakilere ulaştı uyarı. Bakıyorduk:

Hafif ışıkta kapının önünde başçavuşu seçebildik. Genç,

taze bir baş belası idi. Baskın teftişine çıkmıştı. Ayak uçlarına basarak muhafıza yaklaşıp silahını hafifçe ellerinin arasından aldı. Uyuyordu er.

Elinde silahla başçavuş etrafına baktı. Mihal Çavuş'un yatağına doğru gitti. Horluyordu Mihal, ama çırağı sahneyi dikkatle izliyordu.

Başçavuş ona işaret etti, "sus!" diye. Sonra yaklaşıp silahı ona verdi ve kulağına bir şeyler söyledi. Gene sessiz çıktı ve karanlığın içinde kayboldu.

Heyecanla olayı izliyorduk. Anlamıştık. Subayı çağırmaya gitmişti; görev sırasında silah bir kölenin elindeydi! Nöbetçi ise horluyordu! İdam olmasa da herhalde ömür boyu hapis yatacaktı.

Birden bütün koğuştan bir uğultu yükseldi. Boğazlanan öküzlerin sesiydi sanki. Önce bir gölge kımıldadı ve yatağından kalktı. Sonra başka bir gölge kımıldadı, ve sonunda bütün koğuş ayağa kalkmıştı. Acele kapıya doğru gidiyorduk. Seksen kişiye yakındık, birbirimizin üzerine düşerek ilerliyorduk.

- Ver tüfeği! dedi Miltos çanak yalayıcısına sert bir biçimde.

O karşı koymaya çalıştı, bir şeyler geveledi, yan gözle de efendisine, Mihal'e baktı; ama o çektiği haşişle horlayarak derin derin uyuyordu.

- Çabuk, pis yılan! Ver!

Bu arada herkes muhafızın etrafında toplanmıştı. Uyandırdılar. Şaşkın bu kalabalığa bakıyordu, anlayamıyordu olan biteni.

- Çabuk! Çabuk!

Kısaca anlatıyoruz durumu, tüfeği çıraktan alıp ere veriyoruz. Sonra herkes acele yatağına seyirtiyor. Bir iki dakika her şey tamamdı.

Biz ancak uzanmıştık ki mülazımevvel, başçavuş ve iki

asker çıkageldi. Aceleci ve sinirli davranıyorlardı. Onları görür görmez asker dikkat durumuna geçti.

Subay soru sorar gibi ve kızgınlıkla başçavuşa baktı:

- Hani nerede?

Şaşırdı ötekisi. "Gözlerimle gördüm" diye inandırmaya çalıştı.

- *Ulan,* uyuyor muydun?

- Ben mi? Hayır! diyor asker.

Başçavuş gözleri ile Mihal ustanın yatağına doğru baktı, çanak yalayıcısını aradı gözleriyle. Ama o bizden korktuğu için ortadan yok olmuştu. Bir yerlere saklanmıştı.

Mülazımevvel kamçısı ile sinirli davranışlarla çizmelerini dövüyordu. Sonra rahatsız edilmenin acısını çıkarmak ister gibi nöbetçinin suratına bir şamar yapıştırdı. Çıkıp gitti.

Böylece zamanla biz de nasıl olduğunu anlamadan muhafızlara daha yakın olmaya başladık. Bir bağ kuruluyordu. Akşamları daha sık olarak gelip bizimle oturuyorlardı. Dertleşiyorduk. Ve laf arasında bize artık "esir" de demiyorlardı. Ağır Anadolu şiveleriyle şefkat ve iyilikle başka bir sözü kullanıyorlardı:

- *Arkadaş.*

İşe gittiğimizde artık ne vuruyor ne de küfür ediyorlardı. Etrafta Rum çavuşlar olmadığı zaman görmezlikten geliyorlardı, biz de istirahat edebiliyorduk. Bu Rum çavuşlardan çekinirlerdi çünkü ispiyonluk ederlerdi; hemen gidip subaylara gammazlarlardı erleri.

Öğlenleri *paydos* sırasında kızgın güneş altında bir arada uzanır ekmeğimizi yerdik. Sohbet ederdik dostça, ve böylece bazen istirahat süresini de aşardık. Bunu farkettiklerinde korku içinde, ama yumuşak bir dille bizleri gene işe koşarlardı:

- Haydi arkadaşlar, kalkın!

Kalkardık ister istemez ve işe koyulurduk. Onlar ise onlara küsmemizi istemiyorlarmış gibi sırtımıza vururlardı:

- Ne yapalım arkadaş! Allah size de bize de acısın.

Acısın. "Size de bize de". Artık hemen hemen devamlı söylüyorlardı bu sözleri. Bizim ve onların kendi alın yazısını artık ayırt edemez olmuşlardı. Kendi subaylarından ve bizim çavuşlardan çok korkarlardı. Bizim de kinimiz bu aynı insanlara karşıydı. Gözlerinde *"memleket"* tütüyordu. Bizim gözlerimizde de.

Peki, o zaman...?

Tümü zavallı insanlardı. Çok zavallıydılar. Hiç harçlık almıyorlardı. Herhalde subaylar cebe indiriyordu alacaklarını. Bir sürü şeyden yoksundular, tütünleri de yoktu. Biz yerlerden izmaritleri toplardık, ama onlar ne de olsa çekiniyorlardı. Bizim önümüzde bu denli küçülmek istemiyorlardı. Ama biz onları görmediğimiz durumlarda...

Köylülerin yanında çalışan bizimkiler arada beş on kuruş bulur tütüne çevirirlerdi. Öteki arkadaşlara da sunarlardı. Muhafız görürdü ikramı. Fitili ona da geçirdik, sarardı cıgarasını. Gözler eğik. Çakmak. Yakıyor cıgarayı. Ancak o zaman, ilk nefesle kalkardı gözler. Hiç bir şey demeden.

Nasıl da önemlidir böyle kımıltısız kalan iki göz...

Kimi zamanlar saatlerce kendi başlarına bir köşeye çekilirlerdi. Uzaklara bakar memleket türküleri söylerlerdi. Bir de marş öğretmişlerdi: *"Ankara'nın taşına bak..."* Sağlam, gürbüz tonlar yumuşuyor dudaklarından çıktıkça. Bir ağıt okur gibi söylüyorlar marşı:

Ankara'nın taşına bak
Gözlerimin yaşına bak...

Bir gün altmış kişilik bir grubu Manisa'nın biraz dışına angaryaya götürürler. Kırkdere denen yerde İzmir'den ve Manisa'dan olan kırk bine yakın Hristiyan'ın öldürüldüğü söylenirdi. Yağmurlar bu insanların kemiklerini trenin geçeceği yere yığmıştı. Oysa bir İspanyol, resmi bir sıfatla esirlerin durumunu görmeye gelecekti ve bu kemikleri görmemesi daha uygun olacağı düşünülmüştü. Kucak kucak taşıdıkları kemikleri görülmeyecekleri bir yere yığdılar. Biri bu kemiklerin nasıl gübreye dönüşeceğini ve İngiltere'den gelecek bir iş adamının - bunun gibi Türk, Bulgar, Rus kemiklerinden başka gübrelerle yaptığı gibi - bu Yunan gübresini de satın alacağını şaka yollu anlatır.

Kamp yer değiştirir. Artık iki bin esir toplanmıştır; ve bu yeni yerden deniz de seçilebiliyordu. Havalar ısınmış, angaryalar azalmıştı. Kampta bir sürü köpek toplanmıştı. İlias kendi köpeğine "Nabukodnosor" adını takmıştı. Akşamları uyku tutmuyor. İlias'ın en yakın arkadaşı Milto'dur bu sürede. Kırk yaşında, yaşamı boyunca çok çekmiş, öksüz buyümüş bir insandır Milto. Hastalıklıdır. Güney Afrika'daki madenleri anlatır. "Yani, orada da esirdiniz!" der biri. "Hayır orada güya özgürdük" der, Milto.

Kampın yakınına Yunanistan'dan gelen Türk göçmenler yerleştirilir. Önce Rum'lara kötü davranırlar. Muhafızlar onlara "ayıptır onlar da sizin gibi çok çektiler!" diye çıkışırlar. Zamanla iki kampta yaşayanlar arasında dostuklar kurulur. Yeni gelenlerin çocukları Hristiyanlar'ın yanına geçip saatlerce oynarlar. Kimi zaman dostunu bulamayan küçük çocuklar -örneğin Melek - hüngür hüngür ağlar.

Milto yavaş yavaş sönmektedir, ölmektedir. Sonra

haber etrafa yayılır: yabancı uyruklu ('Yunanlı) diye gönderilenlerin çoğu gerçekte Rum çavuşlar ve komutan tarafından para karşılığı gönderilen Osmanlı uyruklulardı. Gerçek liste okunduğunda Milto'nun adı da duyulur. Ama Milto için artık çok geçtir.

Bölüm 20

Bir ay daha geçti. Amele taburuna gireli on dört ay olmuştu.

Havalar gene serin olmaya başlamıştı. Köleler yavaş yavaş çuvallarını hazırlamaya koyuldular; kışın soğuğuna karşı onları dikiyorlardı. Üzücüydü bu, çok.

Ama öte yanda, her gün yeni haberler geliyordu. Herkesin ağzında aynı söz:

- *Mübadele.*

Melek bile öğrenmişti haberi ve sorardı:

- Sahi, gidecek misiniz?

Sonunda Arap subayımız bize resmen duyuruyor: bir halta sonra gidecektik. İzmir'den vapura binecektik.

Artık hiç kimse kamptan dışarıya çıkmıyor. Ufak tefek angaryalara bile, örneğin kendi ekmeğimizi getirmek gibi angaryalara bile kimse gitmek istemiyor. Korkuyoruz.

Bu son günlerde iyi yemek yiyoruz. Et. Akşamları *hoşaf* da veriyorlar. Çoğumuzda pek iştah yok. Sevinçtir bedenleri, dudakları, gözleri doyuran. Bir heyecan duyuyoruz, kadınla karşılaşacağın zaman duyduğun duyguya benzer. Köpeklerimiz de bol et yiyorlar.

Yalnız bizim çavuşlar bir kenarda düşünceli oturuyorlar. Konuşmuyorlar. Korkmuş gibiler. Pigasioslu'lar da duygularını belli etmiyorlar. Onlar için yeni bir şey yokmuş gibi. Onlar hâlâ öreke sarıyorlardı. Boşver!

Bir sabah kampın önünde bir sürü araba sıralandı. Paketler dolusu üniformalar. Ucuz yerli kumaştan siyah ve fodra-

sız giysilerdi bunlar. Emirle çuvalları attık bu üniformaları giydik. Bir de tahtadan tabanlı bezden postallar verdiler.

Şurada burada olanlar da, tarlalarda çalışmaya gitmiş olanlar da kampa geldiler. Bir gün Kırkağaç'a gönderilmiş olan dostlar da getirildi.

Yanlarına koşuyorum. Nasıl sevinç içindeler. Yapı ustası Yanis omuzuma vuruyor, şakadan şamarlar atıyor bana, pazılarımı yokluyor:

- Yahu İlia! Yahu İlia! Sen koca adam olmuşsun!

Sertleşmiş avuçlarıma bakıyor, çalışanın elleri bunlar. Baka baka doyamıyor.

- Kırkağaç'ta çuvallar için ağladığını hatırlıyor musun?

Hatırlamaz olur muyum? Sıçanlar gibi korkmuştum o zaman.

- Çocuktum, Yanis.

- Aslanım, koca erkeğim! diye takılıyor bana sevgi ile gülümseyerek.

Akşam oldu. Yanis ile bir kenara çekildik.

- Kim bekliyordu bunu İlias? Yaşayacağımızı o zaman kimse ummuyordu...

Uzak anılar teker teker geri geliyor, önümüzden geçiyorlar.

- Düşün bir kere...

Anımsıyor Yanis. Subay onu yakalamış sıradan dışarıya çekmişti. Çavuş "başka biri var burada" demişti. Son anda. Yanis'i bırakmışlar ötekini almışlardı...

Bu olayı geveliyor habire. Anlamıyorum.

- Neden söz ediyorsun?

- "Ayıklama"dan söz ediyorum. Hatırlıyor musun?

Benden ses yok.

- İrodotos'u aldıklarını hatırlamıyor musun? Subay önce beni çekmişti, ama sonra çavuş o aptalı almalarını istemişti. Beni bırakıp onu götürdüler...

- Evet... evet... Ha! Sen miydin o?..

Sessizliğin içinde yeniden beliriyor o ayrıntı; gözleri sesi uyuşturuyor.

Yanis'in, Allah böyle istedi böyle oldu dediğini duyuyorum. Yunanistan'a göç etmiş olan çocuklarını yeniden görmek nasipmiş demek. Ne güzel, açacaklar minik kollarını ona doğru, hoppala! hoppala!

Kamptaki son gecemiz. Bağırışmalar, şarkılar. Sevinç dolu sesler yükseliyor, gülüyor, reverans yapıyorlar - elinizi öpeyim der gibi. Muhafızlar karavanalarını alıp yemeklerini bizimle birlikte yiyorlar. Bir büyük dost grubu oluşturuyoruz. Tatlı gözlerinde sevinci görebiliyoruz. Her halleri ile bu sevinci belli ediyorlar.

- Kurtuldunuz artık *arkadaşlar!* Kurtuldunuz! Bakalım bizim sıramız ne zaman gelecek?..

Esirlerle daha sıkı dostluklar kurmuş olan muhafızlar - ve bunlar az değildi - biraz üzgün ve düşüncelidirler; bir daha buluşamayacaklar. Artık hiç bir zaman. Son ayrılığı duyumsuyorlar bu gece. Çekingen bir duruşla biraz duraksıyorlar; nasıl söyleyeceklerini bilemiyorlar. Eğer kimi zaman vurmuş iseler bizlere...

- Ne yapabilirdik ki, *arkadaş?* İster miydik hiç?..

Yanis'in küçük ucuz tahta bir çubuğu vardı elinde.

- Nereden buldun? diye sordum.

- Süleyman verdi.

Bir muhafızmış Süleyman; anlatıyor Yanis bana. Onun da üç küçük çocuğu varmış. Aynen Yanis gibi. Birlikte onları konuşurlarmış. Kırkağaç'tan ayrılırlarken, son gün, bu çubuğu sıkıştırmış Süleyman Yanis'in avucuna. Ve tek yüzüne bakmış. Yalnız bakmış.

Emir kesindi; kimse beraberinde köpek almayacaktı. Olur mu hiç? "Nabukadneser" ne olacaktı? Çuvalı torbaya dönüştürüyorum. Küçük köpeği içine yerleştiriyorum, tepesini de ekmek ve bez parçaları ile dolduruyorum. Köpek anlıyor gibi sorunu, hiç kımıldamıyor.

Sabahtı. Tel örgülerinin dışına çıkıyoruz büyük yolculuk için. Kapının önünde bir nöbetçi köpekleri kovuyor durmadan; arkamızdan gelmesinler diye.

Yola koyuluyoruz. Bir iki adım atıyoruz, sonra elli, yüz. Kamp ağır ağır sönüyor arkamızda, gözlerden kayboluyor. Son bir kez dönüyorum. Miltos'un ne tarafta yattığını kestirmeye çalışıyorum - nerede mezarı?

Belli olmuyor. Toprak her yanda aynı, sessiz, sonsuz.

Birazdan her şey silindi. Yalnız hep bir arada ulumakta olan köpeklerin seslerinden kampın ne tarafta kalmış olduğunu kestirebiliyoruz.

Geceydi. "Arhipelagos" gemisi tıka basa doluydu. Yol alıyoruz. Bir patırdı gürültü koptu bir ara. Arkadaşlar çavuşlarımızın üzerine saldırdılar, onları denize atmak istediler. Kaptan onları kurtarmak için kilit altına aldı.

Ambar çok sıcak. Yanis ile güverteye çıkıyoruz. Bacanın hemen yanma. İstim çıkıyor. Soğuk değil.

Oturduk. Yıldızlar titreşiyordu. Geminin gövdesinden bir önceki günün sevinç uğultusu yükseliyordu. Sesler karmakarışık şarkılar söylüyorlar, yükseklere çıkıyorlar, yok oluyorlar - istimle birlikte.

Yanis durmadan konuşuyor. Sevinçten havalara uçmaktadır. Kalan saatleri hesaplıyor. - iki gün, haydi olsun üç en fazla, sonra kavuşacak ailesine. Böyle diyor.

- Acaba beni karşılamaya gelecekler mi? Hop diye önlerine fırlayacağım. En küçüğü şimdi nasıl da büyümüş olmalı, bir şeyler konuşuyor kuşkusuz...

- Yanis!

Sesim kısıktı. Şaşırdı. Birden kesiyor gevezeliği.

Karanlığın içinde yüzümü seçmeye çalışıyor.

- Ne var?

Kolunu tutuyorum. Sıkıyorum.

- Yanis, metin ol.

- Ne demek istiyorsun?.. Söylesene! diye bağırıyor korkunç bir şeyi anlamaya başlıyormuş gibi.

Söylüyorum ona: onları artık hiç göremeyecek.

Sözler teker teker düşüyor aramıza. Güm, güm diye. Ayağa kalkmıştı. Yüzü yüzüme çok yakındı. Tertemiz gözleri uzaklaşıyorlar ağır ağır sonra benden.

Çarpılmış gibi yığılıyor yere.

Bir saat, sonra iki ve üç saat geçiyor. Her ikimizden de tek bir laf çıkmıyor. Sessizlik. Yıldızlar etrafta. Geminin gövdesinden çıkan sesler de dindi. Tek denizin sesi var şimdi. Uzakta bir burunda bir ışık söndü, sonra gene yandı. Sonra yeniden.

Güneş doğmaktaydı.

Karşımdaki karanlık beden hafif kımıldıyor. Uyuşmuş olmalıydı. Kollarını açtı, kan deveran etsin diye. İç geçirdi.

- Ah...

- Üşüyor musun? diye soruyorum yavaşça.

Yorgun bir davranış. Ne fark eder ki, der gibi...

- Birazdan güneş doğacak, diyor ilgisiz.

-Bakıyorum, derinlerde aleve dönüşecek olan belli belirsiz çizgi duruyor.

- Evet. Birazdan.

SON

3 - "*Lyos Adası*" (öykü)

(Lyos Adası adlı bu öykü ilk kez 1928'de yayınlandı. Buradaki çeviri yazarın 1988 tarihli *Ege* adlı ve öykülerini içeren kitabındandır. Bu öyküde *yatık harflerle* yazılmış olan sözcükler Venezis'in özgün metninde de Türkçe'dir. Burada öykünün bütünü eksiksiz çevrilmiştir.)

Çok genç yaşta üç balıkçı ve yaşlı bir adam Midilli adasının kıyısında, Termi'deki meşe ağacının altında kurulmuş çapariyi düzenliyorlardı. Sıkıcı bir işti bu ve ayrıca, balıktan döner dönmez yapılmalıydı bu iş. Balıkların yutmadığı yemlerin üzerine kırkayağa benzer soluk kırmızı renkli solucanlar yapışmıştı. Parmaklar sızlardı dokununca bunlara, ısırgan otuna değmişcesine. Ama asıl zararları yemi battal etmeleriydi; yeme yapışınca, balıklar artık yeme varıp çengel iğneyi yutmazlar. Balıkçılar sepetin içinde serili ıslak ağ yumağından çengelleri teker teker sıyırıp yosunlarından arıkladıktan sonra sepetin mantarına sırayla diziyorlardı.

Bu balıkçılardan ikisi Fotiadis kardeşlerdi. Öteki ikisi Ayvalık'tan göçmen gelmiş olan baba oğuldu.

- Nasıldı bugün, Dimitros? diye sordu kardeşlerden birine yaşlı adam, bir sigara sarmak için ellerini pantalonunun üstüne sürüp kurulayarak. Memnundu genç:

- Ağlardan iki sepet dolusu barbunye çıktı ve ayrıca olta ile beş sinarit yakaladık, dedi. Ya siz?

Yaşlı balıkçı omuzlarını silkti.

- Bildiğin gibi. Her zamanki durum. İki tavalık ispari ve bir okkadan az hanos!

- Öyledir barba Andreas! Artık günümüzde açmazsan gözünü yaşayamazsın! Hep söylüyoruz sana, bırak "Yarasa" alsın sandalınızı gelsin bizimle Lyos adasına! Bırak artık gelsin. Ama sen bildiğinden şaşmıyorsun, kimseyi dinlemiyorsun!

- Olmaz, hayır çocuklar olmaz! diye ısrar etti inatla yaşlı adam, kararından caymadığını göstermeye çalışırcasına. Biz koca bir aileyiz ve hepinizden daha yoksul. Bir aksilik olur da sandal yakalanıp elden çıkarsa bu bizim sonumuz olur! Hayır olmaz!

Hemen karşıdaki Anadolu taraflarına, Lyos'a doğru açılıp balık avlayan balıkçıların sayısı azdı. Anadolu bozgununu izleyen yıllardı. Bu küçük Termis adasından Lyos adası on millik bir uzaklıktaydı. Ayvalık körfezinin dışında ıssız bir adacıktı ama denizi paha biçilmez değerdeydi, balık doluydu. Yıkımdan sonraki yıllarda Midilli'den hiç kimse, ister yerlisi ister göçmen olsun, Lyos'a yaklaşmaya cesaret edemedi. Ama zamanla bir kaç delikanlı bu işe girişmeye başlamıştı. Midilli geçimini denizden temin eden insanlarla dolmuştu; deniz de ne yapsın, sonunda kısır kalmış ve balık vermez olmuştu. Bir süre dinamit lokumu kullandılar. Ama devletin devriye gemisi gelip kıyı boyunca volta atmaya başlayıp kaçak avlananları kovalamaya koyulunca bu çözüm de işlemez olmuştu.

Bir şeyler yapmak gerekiyordu. Sonunda birkaçı kararlarını verip bir gece bereketli denize, Lyos'a doğru yöneldiler. Şafakla döndüklerinde sepetleri ağızlarına kadar doluydu. Bir daha gittiler. Her şey yolundaydı. Bir daha, sonra bir daha.

Ama bir gün zorluklar başgösterdi. Türkler olup bitenleri öğrendi. Lyos sınırdı, yasak bölgeydi, ve bu ıssız adalar denizinde devriye gezen bir Türk botu çıkmıştı ortaya. Sonunda Termis balıkçılarının öylesine korktukları başlarına geldi: Türkler bir sandalı yakaladılar.

Termis'in barakalarında Lyos'tan dönecek sandalın yoluna bakanlar iki üç gün boşuna beklediler. İki hafta sonra Ayvalık'ın hapishanesinde yazılan ve bir Türk kayığı ile gönderien mektupları geldi. Yazdıklarına göre sandal ve ağları haczedilmişti. Banknot olarak on lira gönderilmesini is-

tiyorlardı; bu ceza ödenince onları salıvereceklermiş.

Bir süre Termis'in balıkçı barakalarını bir korkudur saldı. Kimse Lyos'a gidemiyordu. Sonra gene gereksinmelerin baskısıyla yüreklendiler.

Türkler yeniden yakaladı sandallarının birini. Gene korktular, sonra gene gidecek cesareti bulabildiler. Yaşamın zorluğu ve ihtiyaçları, insanları, balıkları ve Lyos adasını, korkudan umuttan azıcık sevinçten ve gözyaşlarından oluşan bir dairenin içinde tutuyordu.

Yaşlı barba Andreas hâlâ Lyos'a gidip gelen ve sandallarını ve ağlarını büyük tehlikelere atan o birkaç balıkçının adaya getirdikleri sepetler dolusu balığı gördükçe ağzının suyu akardı; ama dişlerini sıkıp bu düşünceleri akından kovmaya çalışırdı.

- Hayır! Hayır, oğlum, diye mırıldanırdı. Bu bizim sonumuz olur sonra...

- Peki baba, der boyun eğerdi ister istemez genç balıkçı. Ama bu bizimki de hayat değil ki! On gramlık hanos balığıyla nasıl yaşarız? Bir gün umutsuzluğa düşüp basıp buradan uzaklara gideceğim. Ve ne olacağı varsa olsun!

- Doğru söylüyor! derdi lafa karışarak Lyos'a giden iki kardeşten biri, ateşte kavrulmuş bir ahtapot lokmasını çiğneyerek. Sen barba Andreas pısırık davranıyorsun. Bırak gelsin bizimle! Şansını denesin: yazı tura oynar gibi!

Ak saçlı kafasını inatla sallardı, korkuyla, ahnyazısı gibi arı olan tehlikeden sakınmak istercesine.

- Hayır! Hayır!

* ✠ *

Aylar geçti. Her seferinde, gece Lyos'a doğru yola koyulan sandallar dönene kadar, bir kaç çift göz - tehlike içinde olan balıkçıların çocukları, karıları, anaları - heyecanla denizi tarardı. Ötekiler ise, Midilli'nin güvenli denizinde sağ-

lanan hanos ve ispari ile memnun, bununla yetinen balıkçılar ise Lyos'a giden yürekliler için içlerini döküp konuşuyorlardı.

- Ne yapalım be kardeşim! Bile bile başlarına bela gelecek, kendi çoluk çocuğuna kötülük edecekler! Kendi düşen ağlamaz. Bizim de geçindirecek bir ailemiz yok mu yani!

Böyle anlarda Lyos'a gitme dürtüğüne istedikleri darbeyi indirebiliyorlardı, çünkü ötekilerin yürek çarpıntısına karşılık kendileri güvenin verdiği yabanıl sevinci tadıyorlardı.

Balıklarını elden çıkardıktan sonra balıkçılar bir araya gelip sohbet ederlerdi. Kabadayıları ötekilere Lyos'u anlatırlardı. Orada yaptıklarını. Ötekiler, temkinli olanlar görüşlerini değiştirmek istemiyor, başlarını sallıyorlardı. Akşamları balıkçı meyhanesinde gene aynı sahne tekrarlanırdı. Lyos, hep Lyos konusu. Korku ile, yürek çarpıntısı ile, hayranlıkla, kinle andıkları bir isimdi bu. Sanki onlara hem iyilikte hem kötülükte bulunmuştu, onları hem coşturmuş hem de onlara küfretmişti, yaşamımızda ahşılmışlığın dışında olan her şeyle olduğu gibi.

* * *

Ama insanın alın yazısı bir tuhaftır. Barba Andreas Tanrı yolunda giden efendi bir insandı. Onun için ne Lyos adası gerekliydi, ne barbunyeler ne de belalar. Yani, hiç bir aksilik fakirhanesinin huzurunu bozmamalıydı. Ama anlaşılan Tanrı ısparoslarla hanoslara da el atmışlı.

Bir sabah oğluyla birlikte balıktan döndüğünde suratı asık mı asık sepetler ise çaparilerden yoksundular; deniz alıkoymuştu onları. Kayalara takılmışlardı ve bundan böyle artık hep orada kalacaklardı.

Aile borca girip yeni çengeller ve yeni oltalar satın aldı. Bu borcun yükü altında fena halde ezildiler. Bu kolay öde-

nir bir borç değildi. Bir yıkımdı başlarına gelen.

Yaşlı balıkçının ak saçlı başı bir kaç kez daha inatla hayır anlamında sallandı. Sonra bu hareket daha yumuşak ve daha seyrek olarak tekrarlandı; uykusuz gözleri karara alışır gibiydi. "Evet"i hiç bir zaman açık seçik bir biçimde söylemedi. Yalnız titreyen eliyle oğlunun omuzuna hafifçe vurdu, gözlerinin içine bakmamaya çalışarak.

O zaman genç balıkçı damarlarındaki kanın daha sıcak aktığını hissetti ve suratı birden bir ağırbaşlılık edindi. Yirmi beş yaşlarında tek kollu bir delikanlıydı. Öteki kolu omuz hizasından kesilmişti. Ama bir sakatlığı yok gibiydi, her işi yapabilirdi.

Kolunu on yıl önce kaybetmişti. Birinci Avrupa savaşında İngilizler yüz kadar adamı başka bir ıssız adaya, Ayvalık koyunun açıklarındaki Yimno'ya, yerleştirmişlerdi. Anadolu'da konuşsan Yimno'da işitilir söylediklerin, öylesine yakındır bu adacık. Bu gerilla gücüyle İngiliz, Türkiye'nin hemen önünde bir "göz" edinmiş oluyordu. Bu insanları Ayvalık'tan Midilli'ye göç etmiş olan delikanlılar arasından teker teker seçmişlerdi. Onlardan istenmiş olan görev, yani Yimno'da kalmaları, ölüme bir meydan okumaydı. Ve tek onlar yapabilirdi bu işi. Sönüp kaybolan güçlü bir ırkın son kalıntılarıydı. Günlerini kaçakçılık yaparak, şarap içerek ve namuslarına ilişildiğinde, diyelim bir arkadaşlarına satışıldığında, gözlerini kırpmadan cinayete bile vararak geçirirlerdi. Davranışlarında hem yiğitçe hem de utangaç bir hava olurdu ve içki içtiklerinde bir ayindeymiş gibi ağırbaşlı ve sessiz olurlardı. Oyuna kalktıklarında davullar ağır ağır ve ciddi çalardı ve dansın hareketleri de aynı biçimde ağırbaşlı ve sadeydi; aynı düzenle hep tekrarlanırlardı, bir dinsel merasimde olduğu gibi. Her şey bu usule uymalıydı ve insanın kişiliği geleneğin içinde ehlileşmeliydi. Bu ters, hemen ateş alan bu insanlar için dansın bu usulü bir gönül rahatlığıydı;

her insanın duymuş olduğu, bir an için yok olup kalabalığın bilinci içinde kişi olarak sönme ihtiyacıydı.

Yimno'da, denizden gelebilecek tehlikelere karşı ellerinde silahlarından başka destekleri yoktu. Yalnız müttefiklerin küçük bir kayığı on günde bir uğrar ikmallerini getirirdi. Asiler gene tek başlarına kalır, avuçlarının içi gibi bildikleri karşı Anadolu kıyısına bakarak acı dolu gurbet şarkıları söylerlerdi. Hava süt liman olduğunda karşı sahildeki nöbetçileri kolaylıkla seçebilirlerdi. O zaman havaya bir el ateş ederler onlara haber salarlardı, ve o taraftan da aynı biçimde gelirdi karşı selam. Geceleri şarkılarını dinlerlerdi. Özellikle bir Türk vardı ki o şarkıya başladığında, tüm çevre Anadolu olurdu. Yimnos'un asileri o zaman adanın ucuna kümelenir, susarak karşı tarafta şarkı söyleyen adamı dinlerlerdi.

Bir kış günüydü ve yağmur yağıyordu. O günün sabahı müttefiklerin kayığı gelmiş tütün ve şarap getirmişti. İçmişlerdi bol bol. Gece bastırdığında hepsi zil zurna olmuşlardı. Nöbetçiler bile. Türkler mavnalarla üç ayrı yerden Yimnos'a çıktılar. Yarı baygın nöbetçiler olayı anladıklarında artık çok geçti. O gece, sabaha kadar bu adamlar yok oldu; sarhoş, gecenin içinde acı acı haykırarak ve karanlığın içinde döğüşerek can verdiler.

Günlerden sonra müttefiklerin kayığı Yimno'ya yaklaştığında çamur ve kan içinde kokuşmuş cesetlerinin kokusu uzaktan duyuluyordu. Yalnız amcası olan bir asinin yanında kalan ve daha bıyığı terlememiş on beş yaşlarında bir çocuk, kolunda bir kurşun yarasıyla bir ine sığınabilmişti. Bulduklarında bitkindi, sapsarıydı, korkudan şapşallaşmıştı ve cesetlerin arasında dövünüyordu.

İşte bu gençti o genç balıkçı, Petros, "Yarasa" dedikleri. Çürümüş olduğundan kolunu kesmişlerdi. Bu kesik kolu ve başından geçen bu olaylar yüzünden köyde ünlüydü.

Herkes gelip bu gencin kendi ağzından Yimno'nun sonunu dinlemişti. Delikanlı kesik kolunu gösterir, olayları anlatır, kısa öyküsünü hep aynı sözlerle tekrarlardı; ezbere biliyordu söyleyeceklerini. Yaşamı artık o korkunç sahnenin ısıtılıp ısıtılıp anlatılmasıyla, Yimno adası ile, birden bastıran mavnalarla, kanla, savaşın ve ölümün oyunuyla dolmuştu.

Ünlü bir dövmeci tüm ustalığını ortaya dökerek gencin göğsüne barut ve kara günlükle en güzel resmini dövmüştü. Sembolik korkunç bir resimdi bu: bir ağaç, ve dallarının altında bir aslan. Bir yılan kat kat dolanmıştı aslanın bedenine. Aslan, sürüngenin müthiş sıkmasıyla kafasını havaya silkerek diz üstü düşmüştü. Daha da cüsseli ikinci bir yılan, öte yandan belirmişti. Bir ejderhaydı hemen hemen: iki kat dolanmıştı genç balıkçının bedenine, kuyruğu göbeğine saplanmıştı ve kafası diz çökmüş ve boğazına bir gülle sokmuşlarcasına ağzını açmış olan aslana bakıyordu. Ağacın yapraklarına yakın, bir köşede, bir yarasa duruyordu ve onun yanıbaşında da bir hilal.

Bu resmin en şaşırtıcı yanı yarasaydı. Bundan dolayı da o gün bu gündür genç balıkçıyı "Yarasa" diye çağırırlar. Önceleri ağrına gitti bu lakap ama sonraları alıştı ona; onu saran yılanlara ve aslanlara alıştığı gibi. Ayrıca sağlam koluna işlenmiş bir denizkızı da vardı ona gülümseyen. Bütün bunlar - yılanlar, diz üstü düşmüş aslan, yarasa, denizkızı, Yimno'nun kanı - tümü bir arada, kurumuş olan ve yoğrulup yumuşatılamayacak küçük bir yürek, balçıktan yumru yumru bir külçe oluşturuyorlardı.

* * *

"Yarasa"nın ilk Lyos adası yolculuğu, bu yazı-tura girişimi, en resmi biçimde hazırlandı. Bir önceki gece bütün familya erkenden sofraya kuruldu; ana ile baba, iki kız, küçük erkek kardeş ve "Yarasa". Boyunları bükük konuşma-

dan yediler. Yemekten sonra sessiz masayı kaldırdılar. Sonra gene suskunluk.

Dayanamadı sonunda "Yarasa":

- Yahu, dilinizi mi yuttunuz hepiniz! diye çıkıştı. E! Ne oluyor yani?

Gerçekten de korku duymuyordu. Ama gene de kendi başına gelecekleri düşünmemekle birlikte sandalın yakalanmasıyla ailesinin çekeceklerini iyi biliyordu. Büyük sorumluluğun ağır bir zincir gibi yüreğinin üzerine çöreklendiğini duyumsuyordu. Onlar ise onu yüreklendireceklerine önlerinde bir ölü varmış gibi böyle susuyorlardı!

Dokundu, gücüne gitti davranışları.

- Ben yatmaya gidiyorum, dedi anasına. Ser döşeği!

Birazdan herkes yanyana yatmıştı. Karanlığın içinde sessizlik daha da ağırdı. Bir saat kadar bir süre geçti. Barba Andreas tarafında bir hışırtı duyuldu.

- Hey baba! diye fısıldadı "Yarasa", uyanık mı diye yoklamak için.

Aynı biçimde hemen fısıldadı yaşh adam:

- Evet!

- Uyanık mısın?

- Evet.

Sustular, uyumaya çalıştılar.

"Yarasa" bu yolculuk için gece yarısına doğru kalkmalıydı. Yaşlı adam bütün gece gözünü kırpmamıştı. Kalkıp oğluna yanaştı. Ama daha ona varmadan genç balıkçı ayağa kalkmıştı bile.

- Uyumadın mı? diye sordu şaşırarak barba Andreas.

- Uyudum, evet, evet uyudum! diye ısrar etti oğlu.

Bütün aile alestaydı, gözlerinin içine bakıyorlardı. "Yarasa" anlamıştı; ona destek olmak istiyorlardı. Başını eğdi, eliyle selam anlamına gelebilecek bir hareket yapıp geceye karıştı.

* * *

Denize açıldılar.

Gece meltemi bedenine çarptı, tazeledi onu, yüreğine bir serinlik verdi. "Yarasa" kendine gelir gibi oldu; kapalı yerler yankılar doğurur ve çoğaltır düşünceleri. Ama rüzgar hafifti ve düşünceler gene geriye geliyordu. Kulaklarındaki uğultu kesik kesik ve boğucu bir hal alıyordu. O an genç balıkçı bildik hedefine şaşırır gibi oluyordu, ve amacını saptamak için gayret gösteriyordu. Bu gayret uğultularla beraber kafasında dolaşan kötü düşünceleri kovuyordu.

Gerçekten, korkmuyordu. Başka bir şeydi bu yaşadığı duygu; bütünüyle onu sarsan bir duygu. Ve bu yüzden de dümenin başında bir ateşin üstünde kurulmuşçasına rahatsız oturuyordu. Memleketine doğru yol aldığı şu anda, Yimno olayından beri ilk kez bir Türk'le, çocukluk yıllarının düşmanıyla, karşılaşma olanağı doğmuştu. Savaşın son bulmasıyla, 1919'da, Küçük Asyalılar Anadolu'ya döndüklerinde "Yarasa" memleket topraklarında bir tek Türk bulmamıştı. Hepsi gitmişti. Sonra 1922 bozgununda daha Türkler Ayvahk'a varmadan "Yarasa" Midilli'ye geçmişti. Bu yüzden Türk topraklarına vardığı bu anda geçmiş, gözünün önünde canlanıyordu: Yimno, deniz çıkarması, karanlık katliam gecesi, kesik kolu, dövmeler, gurbet, akıtılan Hristiyan kanı, ailesine karşı yüklendiği büyük sorumluluk. Bütün bunlar tuhaf bir uğultuya dönüşüyordu, onu yakan bir fısıltıya.

İki sandal - biri ikide birde Lyos adasına giden Fotiadis kardeşlerin, ötekisi ise "Yarasa"nın - yan yan yol alıyorlardı. Biribirinden yirmi metre uzaklıktaydı. Genç balıkçı öteki sandalda söylenen şarkıları duydu. Peşi sıra dümenin yarıp açtığı köpüklü suyolu dalgalar tarafından örtülene kadar titreşiyordu.

- Hey, "Yarasa"!, diye bağırdı yandaki sandaldan Dimit-

ros, bir aralık keserek şarkıyı. Korkuyor musun?

Fısıltı birden kesildi.

- Ben mi, ulan Dimitros, korkacakmışım? Neden?

- İşte öyle, soruverdim!

- Ha!

O an birden anımsadı. Bunca yıl sonra! Denizi görmemek için gözlerini çevirdi, bakışlarını sandalın dibine sabura atar gibi dikti. Aklına geldi o geçmiş:

1922'de Anadolu bozgununda "Yarasa" ailesiyle birlikte kaçtıklarında Plomari'de karaya çıkmışlardı. Vapurlar her gün adaya yıkımın cehenneminden daha yeni kurtulmuş, perişan durumda ve isyan etmiş askerler taşıyorlardı. Amerikan bayraklı başka gemiler de adaya çürük mal bırakır gibi Anadolu'dan getirdikleri kadınları ve çocukları taşıyordu.

Plomari'de yerli üç Türk buldular. Başları dönmüş olan bizimkiler bunu duyunca onları yok etmeden rahat etmediler. Tüfek namlularının tehdidi altında onları limanın büyük iskelesine getirdiler. İskelenin ucunda bir kalas uzatılmıştı. Birinci Türk'ü bu kalasın kenarına ittiler. Denizden dört metre yükseklikteydi. Zavallı Türk, kırk yaşlarında bir karalı; daha hayatında denize girmemişti. Bizimkiler tüfekleriyle ona nişan alıp korkutuyorlardı. Sahilde toplanmış olan insanlar sevinçle haykırıyordu. Çılgın bir kalabalıktı. Kudurmuş gibi ellerini sallıyor ve bağırışıyordu. Türk'ten denize düşmesini istiyorlardı.

- Haydi, haydi! Pis köpek! Hoop!

Türk şaşkındı. Kalabalığın haykırışları dalga dalga kalın bir tabaka gibi üzerine yıkılıyor onu iteliyor gibiydi. Namlular ona bakıyordu. "Haydi, Haydi!" sesleri. Kalasa koydu ayağını, bir iki küçük adım attı. Tökezlendi, ayağı acayip bir iki daire çizdi havada, sırtüstü, gülünç bir biçimde denize düştü.

İnsan kalabalığı sevinçten ve heyecandan soluk soluğaydı. Öteki iki Türk seyrediyordu. Sıra onlara gelmişti. Birini, durmadan yalvardığı ve kendi düşmediği için itip attılar denize. Ama sonuncusu su yüzünde tutabiliyordu kendisini. Denize düşer düşmez iskeleye varabilmek umuduyla ellerini çırpmaya başladı. İnsanlar o yana koştular. Önce biri bir taş attı. O zaman bir yarışma başlamış gibi taş atmaya başladılar. Ölüme mahkum adam gözleri faltaşı gib açılmış hâlâ çabalıyordu. Su yutmaya başlamıştı. "Yarasa" koca bir taş bulmuştu. Nişan alıp can havliyle ve umutsuz çırpınan adamın ıslak suratına doğru kuvvetle fırlattı. Biraz kan çıktı ama deniz hemen yutup yok etti lekeyi - temiz belirdi gene su.

- Hey, "Yarasa"!, diye yandaki sandaldan ona seslenenleri duydu. Korkuyor musun?

- Ben mi, ulan Dimitros? Neden korkacakmışım?

* * *

Lyos'a vardılar, çaparileri denize attılar ve onları gözlerden uzak tutan küçük bir koyun içine girip karaya yanaştılar.

- İster misin siftah olsun diye gelişinle yakalanalım! dedi kardeşlerden biri.

Genç balıkçı oldukça heyecanlıydı; bir kadın gibi son anda cesaretini kaybetmemek için çaba gösterdi.

- Hayde be kardeşim!, dedi. Olsa da ne olur?

Sonra Lyos bir kaç sepet dolusu balıktan yoksun kaldı. "Yarasa"nın gözü doydu. Beş kez böyle bir şans verilse, tüm borcunu ödeyebilirdi!

Gitmeye hazırlanıyorlardı. Önce iki kardeşin sandalı yelken açtı. Olan o zaman birden oldu. Ne olduğunu anlayana kadar "Yarasa" kapana kıstırılmıştı. Türkler koyun doğusundan belirdi ve yolunu kestiler.

- *Dur!*

İki kardeşin sandalı tam zamanında kurtulmuştu, iki yüz metre kadar açılmışlardı. Kovalamadılar onu.

Türk teknesi devriye gemisi değildi. Bir balıkçı sandalıydı. İçinde, balıkçılardan başka Lyos adasına bir göz atmak üzere gönderilmiş olan tek bir er vardı.

Hepsi karaya çıktı.

Türk balıkçılar Giritli göçmendi. "Yarasa" Rumca konuştuklarını duyunca biraz umutlandı. Ama aynı anda duydukları geldi aklına. Giritliler tüm *milletin* içinde en fanatik olanlarıymış. Dönüp ere baktı. Çok öfkeli, çok yabanıl bir hali vardı. Bağırıp çağırıyordu, küfür edip Lyos adasının sakin havasına darbeler indiriyordu; o an tüm çıplak adanın mutlak hükümdarıydı.

- Kabahat kimde ama? diyorlardı Giritli balıkçılar Hristiyan gence. Sizler, kardeşim, kendi gözünüzü kendi ellerinizle çıkarıyorsunuz. Biz de tabi ellerimizi kavuşturup oturmuyoruz! İşte, şimdi başına geleni çekeceksin!

"Yarasa" çabuk toparlandı. Hatta, o en kritik anı, sağlam bir yürekle karşıladığı için, yada yüreğinin korkuyla atmaması için elinden geleni yapabildiği için kıvanç bile duyabilirdi. Ama söyleyecek söz de bulamıyordu. Onlara yalvararak denizin dibinde kalmış olan çaparilerden mi söz etmeliydi, borçlardan mı, babasının ak saçlı başından mı, bekleyen aileden mi söz etmeliydi - kelimeler gelmedi dilinin ucuna. Sorulara kesik kesik, kısaca ve onurla cevap veriyordu.

- İhtiyacımız vardı, dedi yalnız bir ara, yere bakarak.

Deniz kıyısına oturdular. Sakin masmavi bir sabahtı. Önlerinde engin deniz parlak dalgalar yuvarlayıp duruyordu. Er bir sigara sardı. Sonra tütün torbasını Giritli balıkçılara uzattı. Biraz duraksadı, sonra esir yakalanana da verdi torbayı.

- Hayde! Sen de sar, dedi çalımla, anlayış gösterircesine.

"Yarasa" durdu, bekledi. Er ancak o zaman esirin tek kollu olduğunu farketti.

- *Ulan,* sakat mısın?

"Yarasa" tütün torbasını alırken kafasını sallayarak evet dedi.

Er kuşkuyla baktı ona.

- Savaşta oldu?

- Evet, savaşta.

- Bizimkiler mi?

- Sizinkiler.

- Demek öyle! diye sevinmiş gibi konuştu Türk er. Kabahat kimdeydi ama? Oh olsun! Domuzlar!

"Yarasa" daha açmamış olduğu tütün torbasını geri verdi.

- Anladım, tek elle cıgara saramıyorsun demek, dedi er daha yumuşak bir sesle. Sen sar! diyor Giritli'nin birine.

Giritli sarıyor sigarayı. Bir ara susuyorlar, sigaralarını içerek. Rüzgar dumanı alıp savuruyordu, mavi havaya dönüştürüyordu. Er o zaman farketti: yakaladığı adam Türkçe konuşuyordu. Nerede öğrenmişti Türkçeyi?

- Anadolulu'yum, diye cevap verdi Hristiyan adam.

- Daha önce bu taraflara gelmiş miydin? Buraları bilir misin?

- Ben buralıyım, Ayvalık'tanım.

- Ha! Demek bildik yerlerde geziniyoruz! diye söylendi asker, önemli bir şeyi kavramış gibi.

Lyos adasının yarım mil açıklarından bir yunus balığı geçti. Sırtını sudan çıkarıp gene dalıyordu. Hep aynı düzünle, aynı aralıklarla, ilgisiz, kaçınılmaz gibi hemen hemen resmi bir biçimde.

Laf başka taraflara kaydı. Er, Giritli balıkçılardan kendisinin de konuşulanları anlayabilmesi için Türkçe konuşmalarını istedi.

- Anlat bakalın! Yunan'la nasıl geçiniyorsunuz? diye sordu balıkçılar esire.

- Göçmeniz, hayat bizim için zor.

- Oysa biz çok iyiydik, adada, savaştan önce, dedi Giritli.

- Biz de fena mı idik savaştan önce yurdumuzda?

Geride bıraktıkları hayat ve savaştan ve azınlıklar mübadelesinden önceki adaları ile ilgili bir sohbete daldılar Giritliler. Yok zeytin ağaçları şöyleydi, yok tarım ve deniz böyleydi, yok insanları şu biçimdi diye konuştular. Hatta bir ara yerli Türkler yoksul olup peygamberlerine bir ev kuramadıkları için köylerinde bir Hristiyan'ın cami yaptırdığını bile hatırladılar.

Sabah serinliği yok olmuş, güneş şekilleri ve ışığı açıklık kazandırıyordu. Lyos adasının bu kuru köşesinde kurulmuş olan bu insanların konuşması sert ve acı başlamış ama yavaş yavaş belleğini yitirip düzelmeye yüz tutmuştu. Giritli balıkçılar genç değillerdi, yaşamlarının dörtte üçünü yaşamışlardı bile. Kalan yıllar kolay günler olmamakla birlikte hayatları düzgün, rahat, inişleri çıkışları olmayan bir hayat olmuştu ve yürekleri güzel geçmiş günlerle doluydu, bu günlerce biçimlenmişti - o dörtte üç ile.

- Evet, öyledir, diye çıkardığı sonucu dile getirdi biri. Sizin de, bizim de başımıza gelen bu belalar, bu cezalar Allah buyruğu olamaz. Bu *şeytanın* işi olmalı!

- *Ulan,* diye bağnazca konuştu er, Allah istemezse hiç bir şey olamaz!

- Doğru!! Bu da doğru! Ama söyle bakalım, hiç *dünyada* böyle karışıklık olmuş mudur? Neden şeytan parmağı olmasın bütün bunlar?

Asker sıradan, iyi kalpli bir köylüydü; tam bir Anadolulu. Hayatta onun tek bildiği, basit zararsız yük hayvanına benzer biçimde, güneşin her sabah doğduğu, *La İlahe İllallah,* ve su dolu olan bu yerlerden çok uzaklarda, Diyarbakır taraflarında, bir küçük evde bir kadının ve iki çocuğun onu beklediği idi.

"Hayat bir çemberdir, aşkolsun çevirene" diye bir Türk atasözüyle cevap verdi er.

Giritli balıkçının da, bu yoksulun da, adasında eski püsküü bir çemberi olmuştu; bir bu yana bir o yana çevirmiş durmuştu elverdikçe. Ya şimdi? Eh işte, şimdi böyle kurulup çemberlerin lafını ediyorlardı...

- Kardeş, dedi sonunda askere Giritli, anlaşılan sen bu dünyaya başka yoldan geldin. Her halde senin hatırlayacak bir şeyin yok.

Asker birden dönüp gözlerinin içine baktı.

- Sen *ulan* bunu nasıl bilebilirsin?

- Belli oluyor işte kardeş! Bu gavurun önünde kesik kolu durur hep, ve buraları, onun üzerinde yakalandığı bu yerler, büyüdüğü yerlerdir. Biz de, gördüğün gibi, unutamadığımız bir adadan geldik. Ama sen...

Askerin sesi şimdi daha seyrekmiş gibiydi. Taksitle çıkar gibi, rahat ve alçak gönüllü.

- Demek sen böyle sanıyorsun. *Ulan* memleketimde olmak istemem mi zannediyorsun? Demek benim hatırlayacak bir şeyim yok, öyle mi? Yoksa ailem de mi yok?

Sahi, bu ileri yaşta aile sahibi bir insan nasıl olur da askerlik yapar?

Savaş sırasında asker kaçağıydı. Sürünmüştü o yıllarda. Kaçakları kovalarlardı ve yakalananları da ötekilere ders olsun diye asarlardı. Ama askere gitmek de o yıllar zordu, ne giyecek ne yiyecek veriliyordu askerlere ve bu yüzden askere gitmektense asılma tehlikesi altında yaşamayı yeğ görenler vardı. Savaş bitip de kaçaklar dağdan inince, eski defterleri yeniden açtılar, hayatını bağışladılar ama görevini yapmak üzere de askere aldılar. Verilebilecek en küçük cezaydı bu. Ve böylece zorlukla bakabildiği o uzak yerlerdeki ocağını, karısını ve bebek yaştaki çocuklarını yalnız bıraktı ve yeniden yollara düştü.

Yavaş yavaş egemen insanın sesi kısıldı, kalkık kaşları düzeldi. Acısını dile getirirken bir Hristiyan'ın da onu dinlemekte olduğunu bütünüyle unutuvermişti. Diyarbakır taraflarındaki o evin düşüncesi vardı onun için o an.

Ama "Yarasa" bütün bu söylenenelere karşı ilgisiz kalmıştı. Bu noktaya varana kadar kısa ömrü korkunç bir hazırlık aşamasından geçmişti. Yimno'nun kanları kolay temizlenemezdi. Kesik kol göğsü üzerinde dururdu, gözlerinin hemen altında; Plomari'de bir baş can havliyle denize batar çıkardı, gözlerini açarak. Kan! Hep kan!

Sigarasını tüttürüp susuyordu. Herkes susuyordu.

- Artık, biliyorsunuz, yola koyulmalıyız, dedi Giritliler'in biri. İşlerimiz var Poyraz adasında.

Asker başını kaldırdı, kendine geldi.

- Doğru! Gitmeliyiz artık!

- Haydi, *aleste!*

"Yarasa" yüreğinin hızla çarptığını duydu. Beklediği o an gelmişti: "Mahvolduk, oğlum".

Er ona dikkatle baktı, sonra elini sallayarak:

- Haydi! dedi.

Ayağa kalktı genç. Ama Giritli balıkçılar yerlerinden kıpırdamadılar. Biri başını kaşıdı, bir şey söylemek ister gibi; düşünür gibiydi. Sohbet yüzünden hava hâlâ sıcak ve dostaneydi. Sonunda Giritli karar vermiş gibi konuştu.

- *Hemşerim,* dedi askere, *hemşerim...*

Devam edemiyor. Asker uyuşukluğunu gidermek için bir iki adım atıyor, bacaklarını oynatıyor, pek ilgi göstermeden konuşana.

- Ne var?

- *Hemşerim,* diyor sonunda Türk balıkçı cesaret alarak. Fukara adam sakatın biridir... Ne dersin?

Ne? Hayır! Hayır! O askerdir, görevini yapmalıydı. Sorumluydu. Başını olmaz anlamına sallıyor:

- Hayır! Ne dediğini anlıyorum, ama olmaz arkadaş. Hayır olmaz!

- Allah'tan karşılığını görürsün, diyor yalvaran bir sesle şimdi Giritli. Sen de yuvana erişirsin, kardeşim. Bırak gitsin!

Asker hâlâ ısrar ediyordu.

- Hayır!

Hayır diyordu ama, Diyarbakır taraflarında da bir küçük ev vardı...

"Yarasa" bütünüyle şaşkın kalakalmıştı. Olan bitene inanamıyordu.

- Evet, evet, diyordu Giritli, bir yandan da esiri çıkıp gitsin diye iteliyordu. Bir yandan da erin gözlerine bakıyordu, yüreğinin içinde verilen mücadelenin seyrini anlamaya çalışarak.

Egemen er içgüdüsü ile etrafına bakınıyordu, sanki biri onu görecekmiş gibiydi. Etraf ıssızdı. Bir an kımıldamadan durdu. Hiç kımıldamadan. Sonra bir soluk ahp - Diyarbakır! Diyarbakır! - yarı dönerek elini hızla aşağıya doğru salladı.

- *A siktir!* diye homurdandı yufka yürekliliğini gizlemeye çalışarak; çünkü herkes saklı tutar zayıf yanlarını.

- Git! Çabuk! Çabuk çık git! diyor Giritli "Yarasa"ya, onu hızla iterek.

Bütünüyle şaşkın, bir baş dönmesi içinde sandalına atlıyor, direği dikip yelkeni çekiyor.

- Hey! diye bağırdı Giritli karadan. Bana bak sakat, buralara bir daha ayak basayım deme! *Allahaısmarladık.*

- *Allahaısmarladık!* diye bağırıyor hançeresinden çıkan bir sesle Hristiyan balıkçı.

Yiğitçe esiyordu rüzgar.

Suyun sandala vurmasıyla doğan denizin uğultusu içinde "Yarasa" bir silah sesi duydu. Yoksa ona ateş mi ediyorlardı? Hayır. Sağ tarafında, yüz kadar metre ileride bir martı

dalgaların üzerinde onları yalarcasına uçuyordu. Silah sesiyle birlikte sola sıçrar, yükselmeye davranır ama bükülüp birden dalgaya karışır, bir daha çıkmamak üzere.

Karada asker tüfeğini indirdi. Bir açıklama aradı. Neden vurmuştu kuşu? Ama her zaman bir yanıt bulamaz insan. Kendisi için bile. Üzgün olduğunu duyumsuyordu yalnız, öfke dolu, heyecan içinde; tek bunu biliyordu.

Bir süre dikkatle kuşun düştüğü noktaya dikti gözlerini, bir an için su yüzünde yüzen ak kanadını sezer gibi oldu. O da sonunda suya karıştı.

- *A siktir,* diye bir daha küfür etti.

* * *

"Yarasa" açık denize açıldı.

Dalga sandalın yüzünü dövüyor ve yüzüne tuzlu suyu serpiyordu, ama kafasının içinde her şey buğuluydu. Olaylara bir anlam vermeye çalıştı. Beceremedi. Sevinç onu boğar gibiydi. Birden kıyıya varıp patlayan koca bir dalga gibiydi. Açıklamaya çalıştı başından geçenleri. Ama bütün geçmişi ona bir anlam vermeyi önlüyordu. Elindeki tek ölçüsü kendisiydi. Böyle bir durumda kendisinin ne yapacağını düşünüyordu; eğer egemen olan kendisi olsaydı. Çıkmaza giriyordu, bir çözüm bulamıyordu. Lyos adasında olanları ne bir yiğitlik, ne bir güçsüzlük ne de bir iyilik örneği olarak görebiliyordu. Olaylar sevinçten yaşlı ve hayranlık ile sorularla dolu gözlerinin önünde anlamsız seyrediyordu.

Midilli'ye dönüş yolculuğu bir türlü bitmiyordu. Saatler uzun mu uzundu, sanki lastik gibi uzatılmışlardı. Yavaş yavaş durmadan yüksek sesle konuştukça kendi kendine Lyos olayları üstüne, alışmaya başlamıştı. Şimdi daha az şaşırıyordu. Sonra sevinç çığlıkları seyrekleşti. Sonra daha da seyrekleşti. Sonunda kesildiler.

Kızgın güneşin parlak gümüşe dönüştürdüğü Ege'nin dalgaları üstünde düşünceli gidiyordu.

* * *

Geç saatlerde Termi'ye yanaştığında balıkçı kulübelerinde ana baba günü oldu. Yakalanmayan iki kardeşin sandalı erken dönmüş ve "Yarasa"nın kötü haberlerini getirmişlerdi. Bundan dolayı adaya yanaştığını gördüklerinde gözlerine inanamıyorlardı. Olayları nasıl bir sırayla, hangi sözlerle anlatacağını bilemiyordu genç balıkçı. Karmakarışık bir biçimde söylediklerini dinleyen balıkçılar ise ona anlamayan gözlerle bakıyorlardı.

Saatler geçti, balıklarını sattı, evine vardı, sokağa çıktı. Hâlâ bir sonuca varmamıştı. Olayı anlar gibi olurken birden irkiliyordu. Ama artık bu direnci, güçsüz, seyrek, son bir kez küpeştede çırpınan balığın soluğunu andırıyordu.

Tek başına yürümek istediği için deniz kıyısından ilerilere yöneldi. Orada bir küçük kahvehane vardı. Midilli'den genç çiftler gelir denizin ve aşkın sevincini tadarlardı. Bir ağacın altında, gölgede öpüşen iki genç gördü. Erkek esmerdi ve kestane rengi gözleri vardı, kız sarışındı ve saçları omuzuna geliyordu. Masada bir tabağın içinde Lyos'tan gelen iki büyük barbunye onları bekliyordu. Balıklara ilişmemişlerdi daha, öylesine bekliyorlardı loş ışığın içinde balıklar, ve yanıbaşlarında sevişen o gençler vardı. Nasıl tuhaftı her şey burada, sakin ve sessiz, Lyos'tan getirdiği balıklar da...

Çok dingin bir akşamdı. "Yarasa" rahatlığıyla ve onu saran bu dinginlikle özdeşleştiğini duyumsadı. Islık çalaraktan Termi'nin balıkçı kahvehanesine döndü. Çınarın altında balıkçı teknelerinde çalışan hemşerisi birkaç genç oturmuştu. Hanos'un oğlu kolunu dövdürüyordu. Dövmeci ince iğneyi taşıyan sapı eline almış rakı ile karıştırılmış ak günlü-

ğe batırıp gencin koluna önceden kalemle çizmiş olduğu resmi kazıyıp dövüyordu.

- Merhaba "Yarasa"!

- Merhabalar! Nedir yaptığınız, dedi yaklaşarak daha iyi görebilmek için. Deniz kızı mıdır?

- Şu gördüğün yürek olacak, diye ağırbaşlı yanıtladı dövme ustası. Yalnız üzerine ne koyacağımı henüz bilmiyorum haç mı olacak yoksa bıçak mı...

- Bir vinç koy, yaraşır, diye takıldı ona " Yarasa".

Oturup ilgi ile çalışmasını izlemeye koyuldu. Gece yaklaşıyordu, çınarın yaprakları rüzgarla erotik bir biçimde sürtünürcesine sallanıyorlardı. Deniz yosunları güçlü bir koku salıyorlardı, ve Hanos'un genç oğlu, acı çekilmez olduğunda haykırıyordu ve hemen kesiyordu sesini korkusunu göstermemeye çalışarak.

- Sahi, sen yılan ve yarasadan başka ne çizdirmiştin, diye sordu dövmeci genç balıkçıya iyi anımsamadığından.

- Kolumda, demek istiyorsun.

- Evet.

- Bir deniz kızı da var.

- Hele bir göreyim!

"Yarasa" gömleğinin kolunu sıyırdı. Yabanıl, kaba bir insan suratı belirdi; ne erkekti ne de dişi, kurşun rengi, sanki köşelerden oluşmuş iki de gözü vardı. Alt taraf balık kuyruğu biçiminde son buluyordu.

- Ulan, bu tam bir hortlak! dedi küçümseyerek dövmeci usta. Her iş bir ustalık da gerektirir ne de olsa. "Yarasa"! Ben sana bir deniz kızı çizeyim de gör. Valla Stratara'nın aynı olacak!

- Yok canım daha neler! diye takıldı gene "Yarasa".

- Valla öyle! İnanmazsın öyle! diye ustalığını savunuyordu dövmeci. İnanmazsan deneriz.

"Yarasa"nın keyfi yerindeydi o an herkesi memnun et-

mek isterdi.

- Siz ne dersiniz, yahu? diye sordu gülerek arkadaşlarına. İnanayım mı söylediklerine?

Onlar da onu teşvik ettiler.

- Haydi, yahu! Biz de görelim! Bakalım öyle mi!

- Peki, diyor sonunda "Yarasa" gülümseyerek. Gel bakalım!

Gömleğinin kolunu sıyırırken birden durdu. Aklına hoşuna giden bir başka düşünce geldi. Sağlam kolunda nasıl olsa bir deniz kızı vardı; bir de kesik koluna birşeyler dövdürecekti.

Gülümsedi.

Evet, evet!! Bu koluna! Hep sarılı dururdu, kundaklanmış gibi. Sargıları açtı, bir et parçası çıktı ortaya, ölü bir şeydi sanki. Kesilmiş olduğu kısımda et buruş buruştu, yaşlı bir insan suratı gibi.

- Gel! diye işaret etti genç ustaya.

Usta şaşırmıştı, duraksıyordu.

- Buraya mı? diye sordu çekingen. Kesik kola mı?

- Evet, neden olmasın?

- Olur tabi.

Kalemini tükürükledi.

- Tamam. Ne olacak? Deniz kızı mı?

"Yarasa" düşündü bir an. Neden deniz kızı? Öteki kolunda zaten var bir tane.

- Dur bakalım, yahu. Neden ille de deniz kızı?

- Ben deniz kızı istiyorum. Göresiniz diye! diyor dövmeci. Ama tabi sen ne dersen o olur, kardeşim. Sen ne istiyorsun?

- Ne mi istiyorum? Bilmem... diye söylendi "Yarasa" bir yanıt ararcasına. Şey olsun... hey Allah, bulamadım! dedi gülmseyerek. Bir yelkenli olsun... Hayır, hayır yelkenli olmasın!

- Bir geyik! diye bağırdı arkadaşlarından biri.

- Hayır, olmaz, dedi yeniden " Yarasa".

Ve birden bulur istediğini.

- Kuş filan olsun be! Yapabilir misin? Denizci olduğumuza göre... Şey olsun... bir martı olsun!

Sıkılıp tıkandı, gayret etti, sonunda söyleyebildi. Ötekiler anlamadan bakakaldılar; yılanlar, bir yarasa ve şimdi bir de martı! Olsun!

Gülen gözlerini yere eğdi utanarak, bir kız gibi.

İğnenin sokmalarıyla kan, yaşlı bir yüzü andıran kesik kolun ince buruşukluklardan sızıp akıyordu. Bir martının resmi çiziliyordu, ona benzer bir şey, birkaç kalın çizgi, gustosuz; rakıyla karıştırılmış günlüğün karasıyla. Artık bundan böyle yılanlar ve deniz kızıyla, yarasa ve aslanlarla bir arada bir ürkek bir yoldaş daha bulunacak, bir kuş. "Yarasa" acıyı duymuyordu. Memnundu, nedenini bilmeden. Islık çalıyordu.

4 - *Takımada*

(Takımada, Öyküler ve Gezi Notları adı ile 1969'da yayınlanmış olan bu kitap olaylan "tarih" açısından da ele almaktadır. Yunanistan'ın Ege adalarına "Takımada" da denilmektedir. Bu öyküler kimi zaman başkalarının ağzından anlatılmaktadır. Örneğin Girit olaylarını kimi papazların ağzından öğreniyoruz. Sözü edilenin "gerçek" değil de, toplu bellekte kalandır demek istenir gibidir Aşağıda bu kitaptan bazı bölümler verilmektedir. Sayfa numaraları Yunanca metindendir: Estia Yayınları, 1988! H.M'nin kimi özetlemeleri ve açıklamaları parantez içinde verilmektedir.)

...

Üzerinde yol aldığımız deniz durgundu, sonsuz ve koyu maviydi. Yunan adalarını geride bırakmış, Kıbrıs'ın tutkusunu - insanlarını, sorunlarını, umutlarını - kısaca görebildiği-

miz Limasol'u da geçmiştik. Aslan Yürekli Rişar'ın kalesini de gördük, Yunanlılar'la Türkler arasındaki savaşın izlerini de. Yunanlı sakinlerin gücünü de; bu güç yeni binalarında, okullarında, evlerinde, bahçelerinde, çiçeklerinde belli oluyordu. Öte yanda Türk mahallesinde, evlerinde, yüzlerde ifadesini bulan doğuya özgü yoksulluğu da gördük. (Sahife 85)

...

(Girit'in Arkadi Manastırı'nda bir genç keşiş konuşuyor ve anlatıyor:) "Manastır 1587 yılında kurulmuştu. Şurada, girişte Türk kurşunlarının, meydana getirdiği tahribatı görüyoruz. O eski zamanlarda, fedakarlıkların yıllarında oldu bunlar. Buraya ölülerin bedenlerini yığmışlardı, papaz Gabriil'in de naaşını. Daha bir kaç yıl öncesine kadar kanlar görülebilirdi."

Kiliseye girdi. Biz de onun arkasından gittik. Boş bir kilise, yalnız birkaç ikona, taş döşeme, şamdanlar.

- "Gördüğünüz şamdanlar o zamanlarda papaz Gabriil'in yardımı ile elde edildiler. Gümüş kaplamalı bu iki ikona 1786 yılından kalmadır. Bu sandıklarda martirlerin kemikleri yatar. Ve bu gördüğünüz "Yeniden Doğuş" tasviri de eskidir, o zamanlardan."

Hangi zamandan söz ettiğini belirtmiyordu. Arkadi keşişi için zamanın bir kesiti vardı: 1866'dan önce, yani patlamanın yılından önce, ve sonrası. Keşişin sık sık sözünü ettiği papaz bir tek taneydi: 1866'daki Gabriil.Timotheos konuşurken azizler ve 1866'da muhasara altına alınmış olanlar bir bütünlük kazanıyorlardı; onları ayırmak olanaksızdı.

Dışarı çıktı ve avluyu dolaştı; damı olmayan bir yıkıntıya yaklaştı. Gözlerimizin içine baktı, yıkıntıya girdi.

- "Burası manastırın şarap deposuydu" dedi keşiş. "Ama keşişler o zaman buraya on dört fıçı barut koymuşlardı. İki katlıydı burası. 1866'da buraya girmişlerdi, tam dokuz yüz

altmış kişi. Türkler avluya girince, Adhele'li Yabudhakis barut deposunun kapısını açmış, içeriye mümkün olduğu kadar fazla insanın girmesi için beklemişti. Ve sonra tabancası ile ateş edip barutu ateşlemişti. Çoğu öldü. Ve onlarla birlikte birçok Türk de. İçeride bir küçük kız da vardı, ölmemişti o, durmadan babasını istiyordu. Babası dışarıda dövüşüyordu ve Türkler'e esir düşmüştü. Kız dışarı çıkınca koşup babasına sarıldı. Türkler bunu görünce kızın gerçekten onun olduğunu anladılar, kızı ona verdiler ve sonra da adamı serbest bıraktılar. Bu kız on beş yıl önce öldü. Manastır havaya uçtuğunda dokuz yaşındaydı."

Arkadi'nin dağları ve ıssızlığı üzerinde güneş gittikçe batıyordu. Girit'li keşiş konuştukça eski resim canlanıyordu; eşyalarla, toprakla, izlerle birlikte:

- "Yıllar geçti, 1870'lerdeydi, bizimkiler burada, barut deposunun dışında bir kazı yaptılar. Bir sürü kemik buldular ve topladılar onları. Ama bunlar karmakarışıktı, bir kısmı Hristiyanlar'ın bir kısmı Türkler'indi. Doğal olarak ayırdedilemezdi bunlar. Bundan dolayı böyle oldukları gibi karışık olarak kemiklerin saklandığı yere yerleştirildiler."

Rahip Timotheos bizi kemiklerin saklandığı yere götürdü. Manastırın eski yeldeğirmeniydi bu yer. Bir bodrumdaydı bu kemikler. Birkaç kemik de ayrıca, bir torbanın içinde bir vitrinde duruyordu.

- "1866'dan önce burası yeldeğirmeniydi" dedi keşiş. "O gün yedi yiğit buraya kapanmıştı. Altısı yandı, biri kurtuldu. Bu kafatasları, birazdan size göstereceğim salonun masaları üzerinde kafaları kesilmiş olan Hristiyanlar'ındır. Hristiyan kafası olduklarını bildiğimizden onları kılıfın içine yerleştirdik. Ötekiler, Hristiyanlar ile Türkler, ayırdedilemediklerinden ayrı saklandı."

Manastırın müzesinde birkaç kutsal eşya var. Zamanla çürümüş ve sarıbeyaz bir renk edinmiş bir sancak vardı.

"Manastırın sancağıdır. 1866 sancağı. İnfilak sırasında kaybolmuştu. 1872'de yeniden bulundu. Şöyle oldu bu: 1872'de Girit'te bir Hristiyanlar toplantısı tertiplenmişti. Arkadi adına da iki keşiş gitmişti oraya. Bir Türk nereden geldiklerini öğrenince onlara yaklaşmış ve gizlice 'Arkadi'den misiniz? Size verilecek bir şey var bende. Kimseye görünmeden evime gelin', demiş. Keşişler giysilerinin altında tabancalarını gizleyerek evine gitmişler. Türk adam onlara gizlice sancağı vermiş. 'Alın bunu', demiş, 'Bu sizin için kutsal olmalı. İhtiyacınız var buna. Size vermek için saklamıştım.' Ve böylece sancak gene manastırımıza dönmüş oldu."

Keşişin yüreğinde artık hiç bir kin kalmamıştı. Türkler'den ve Hristiyanlar'dan söz ederken her ikisini de aynı ateşten kürenin içinde görür gibiydi. Hristiyanlar'ın yanında Tanrı vardı, iman ve hak vardı. Ama iyi kalpli Türkler de vardı: barut deposundaki kızcağıza kötülük etmemiş, sancağı saklamış olanlar.

Müzede başka kutsal eşyalar da gördük. Bir arada duran kılıç ile haç: 1888 yılı ayaklanmasının bayrağı, keşiş Yerasimos'un ganimet olarak almış olduğu uzun namlulu bir Türk tüfeği, Keşiş Gabriil'in cübbesi, 1588'den kalma Çar Nikola'nın kız kardeşi tarafından armağan olarak verilen değerli İncil, Sofoklis Venizelos'un Paris'te bulduğu ve manastıra verdiği bir madalyon: bir yüzünde hurma ağacı öteki yüzünde keşiş Gabriil. (s. 107-110)

...

(Bir evde eğlenmekteler:) Ufak tefek değişikliklerle "Turkokratia"nın türküleri Girit'in Alman işgali altındaki zamanın şarkılarına dönüşüyorlar:

Artık gelsin bulutsuz gök, gelsin şubat
kapıp güzel tüfeğimi, desteğimi

Omalo'ya ineyim, Musuro'ya
Alman'ı öldüreyim, işbirlikçi Yunan'ı
ana oğlunu yitirsin, kadın kocasını
küçük bebekler kalsın anasız
varsın gece boyu ağlasınlar susuz, sütsüz
sabahları da zavallı ana için.

- Bu, Girit'te savaşırken Elefterios Venizelos'un söylediği türküydü, dedi hemen yanımda oturan yaşlı bir adam. Ancak o zamanlar "Alman" demiyordu, başka düşmanlardan söz ediyordu.

Önce yalnız erkekler, delikanlılar okuyordu türküyü. Sonra yavaş yavaş daha yaşlı olanlar da katıldılar, yaşlı papaz da hafiften kımıldatıyordu dudaklarını:

Haber salar dağlar
ak tepeli Psiloritis'e
Almanlar ayak basmasın
ayıptır bu Girit'e. (s. 113-114)

...

İlk karşılaştığımız köyde durduk, yaşlılara yaklaştık. Üç kişiydiler, sakalları ve başlarındaki mendilleri ile kutsal kitaplarda sözü edilen insanlara benziyorlardı. Taşa oturmuş karşı dağlara bakıyorlardı konuşmadan. Yaşamış oldukları bunca yılla uyuşmuş gibiydiler. Bu yılları saymasını bilmiyorlardı, ama onlar için bu pek de önemli değildi; bu gibi kaygılar kentlerde yaşayan ve hem yaşamdan hem de ölümden korkan bozulmuş kimseler için anlamlı olabilirdi. Bu tür kent insanları bir güzel kurulup, dağlara bakıp, anımsamanın ne demek olduğunu bilemezlerdi.

- O karşı siperlerde - diye anlatıyor ilk yaşlı adam - Türkler vardı. "Allah Allah" derlerdi, Hanya'ya haber salarlardı.

O zamanlarda, eski zamanlarda. Ya sizler, Hanya'dan mı geliyorsunuz?

- Hanya'dan şöyle bir geçtik. Merkezden geliyoruz.

- Ha merkezden demek, diyor ikinci yaşlı adam. Siz bilmelisiniz; şu Ay'a gitmek isteyenlerde ne oluyor acaba, yeni bir şey var mı?

- Hep gitmek istiyorlar, biz de bunu duyduk, ama daha gitmediler.

Üçüncü yaşlı adam:

- Ay'a gidip de ne olacak ki?, dedi. Ne bulacaklar orada? Başka hayvanlar mı? Bunca yeryüzü hayvanı yetmez mi?

Birinci yaşlı adam:

- İnsanlar bozuldu, bir çok şey istiyorlar artık. Benim bildiğim şudur: artık özgürlüğümüz elimizden gitti. Eski zamanlarda, Türk'ün zamanında, özgürdük. Çünkü ona karşı savaşacaktık. Elimizde silah vardı, silahı da ne yapacağımızı biliyorduk. Şimdi hiç bir şeyimiz yok. Elinde silah ve savaşacak bir düşman olmayınca, özgür olabilir misin?

Askifu'lu bu yaşlı adamın, günlük konuşmanın havası içinde söylemiş olduğu bu derin sözü duyunca ürktüm. Kazancakis'in yazılarında böylesine belirgin olan yabanıl içsel özgürlük duygusu, yalın, süsten yoksun, Sfakya'lının temel bir gereksinmesi gibi kendini duyuruyordu - ateş ve ekmek gibi. (s. 135-136)

...

- O gördüğünüz yerde Aziz Pavlus (Sen Pol) karaya ayak basmıştı, dedi yaşlı keşiş.

Sonra Preveli Manastırının tarihini anlatmaya başladı, ayaklanmaları, mucizeleri, akmış olan kanı. Yorulunca ara veriyor söze başka bir keşiş devam ediyordu, sonra gene kendisi. Dudakları Preveli'nin yüzyıllarını canlı bir dünyaya dönüştürüyorlardı; gelenek ve efsaneler buram buram gü-

zel kokular çıkarır gibiydi. Bu manastır ne zaman kurulmuştu? Üst üste gelen yıkımlarda evraklar kaybolmuştu. Kuşkusuz 15'inci yüzyıldan önce kurulmuştu. Ama her zaman Türk'e karşı en önde olduğundan, Türkler üç kez yıktılar manastırı: 1770'de, 1821'de ve 1866'da.

Preveli'nin başrahipi Melhisedhek Tsudheros, Filiki Eterya üyesiydi; adanın bu efsanevi kahramanı 1821 devrimini Girit'te başlatandır. Patrik Üçüncü Grigoryos asıldığında, Melhisedhek ile mektuplaşması ortaya çıktı. O zaman Sultan, Rethimno Paşa'sına başrahibi ve keşişleri asmasını emretti. Paşa manastıra, Psarosmailis takma adıyla bilinen İsmail Ağa Kunduri'yi bir ordu gücüyle gönderdi. Amaç keşişleri kaleye getirip asmaktı. Başrahip askerler manastıra gelir gelmez onlara bol yemek ve içki sunup ağırladı. Türkler yiyip içtikten sonra derin bir uykuya daldılar.

Yalnız içlerinden biri, Acem Ali Ağa, Melhideshek'ten almış olduğu bir sürü parayı ve başka maddi yardımı hatırlayarak, Melhisedhek'e İstanbul'un buyruğunu ve isteğini açıkladı. Eğer zamanında hareket etmezlerse sabah erkenden zincire vurulup Rethimno kalesine götürüleceklerdi.

Gece yarısı başrahip ve keşişler silahlı olarak gizlice manastırdan çıkıp gittiler. Melhisedhek Tsuderos'un Sfakya'lı kayıklarla İzmir'den getirtmiş olduğu silahları ve cephaneyi de yanlarına almışlardı. Her geçtikleri köyü de kışkırttılar. Herkes Rodakinu'daki Kurkilo köyünde toplandı. Orada Ay-Yorgi dağ kilisesinde Melhideshek ayinde bulundu, orada bulunanları taktis etti ve 24 Mayıs 1821'de bağımsızlık mücadelesini başlattı. Psarosmailis ise çok yaşlı keşişleri yakaladı ve hepsini kesti. İkisini de, İsaya Kaloyeraki ile Jeremias'ı canlı olarak şişe geçirdi ve ayakta dik ve kazıklanmış olarak dikti. Başrahip Melhideshek 2 Mayıs 1823'de, Poleharhi'de, keşişlerle ve yanında bulunan yiğitleriyle birlikte Türkler'e karşı savaşırken öldü. (s. 143- 145)

...

Girit'li İoanis Kondhilakis'in[30] yapıtını bu genel bütünlüğün ve anlayışın içinde ele almalıyız. Bir yazarı, bir ozanı anlamamız için onu kökenleri içinde, büyüdüğü çevrenin içinde görmemiz gerekiyorsa da bu aynı gereksinme bir Giritli yazar için daha da kaçınılmaz ve gerekli olmaktadır. Vyanu'lu bu yoksul çocuğun ilk yıllarını aklımızda canlandırmaya çalışalım. Çocukluğunu savaşçı insanlardan oluşan bir evde yaşadı; özgürlüğün tutkusunu ve bu tutkunun başlattığı mücadelenin acılarını tattı. Bu süre Girit'i mahveden 1866-69 ayaklanması süresidir. Vyanu'lu bu köylü çocuğu Tanrı ve insanlarla ilgili ilk bilgilerini bu sürede edinmeye başladı. 'Tanrısı gökyüzünde yaşayan bulutların arasında bulunan ve oradan yıldırım gönderen yaşlı, kocaman, ak sakallı, çatık kaşlı bir ihtiyardı'. İnsanlarla ilgili bilgiler de ediniyordu. İnsanlar iki türlüydü: Hristiyanlar ve Türkler. Türk ne demek olduğunu göçmenliğinde anlayacaktı: beş yaşında zor altında Vyanu'dan Pire'ye geçecekti; orada şaşkın, bu yeni, bu bambaşka, bu kocaman dünyaya bakacaktı. Türk'e kin duymayı öğrenecekti -bütün hayatı boyunca ve bütün eserlerinde sürecekti bu kin- ve Girit'i araştıracaktı. Ayaklanma kanlı bir biçimde bastırıldıktan sonra bir süre için gene memleketine dönüp orada okuma yazmayı öğrenecekti. (s. 162- 163)

...

Duygularını kağıda geçirmeye başlayan bu genç Giritli'nin dünyası neydi? Doğal olarak Girit'ti; mücadeleye hazırlanan kahramanları, Türkler'e ve Mısırlılar'a karşı savaşmış olan

30 İoanis Kondhilakis: Vyanu'da '(Girit) doğmuş ve Atina'da da yaşamış olan yazar ve gazeteci - (1862-1920).

yaşlıların anılarını, özgürlükle ilgili masallar ve düşlerdir konuları. Kısaca babalarımızın öylesine sevmiş oldukları o bir tek sözcükle özetlenebilecek ruhtu: kurtulmamışın ruhu. Bu duyguyu ben de çok iyi biliyorum, çünkü ben de Yunanlılık'ın kurtarılmamış bir yöresinde, Anadolu'da doğmuştum. Bu duygu, ruhun gizli bir köşesini, Ortodoksluk'la ve Yunan ünüyle ısıtmaktaydı, bir masal, bir mit, bir mucize biçiminde ve ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa basit babalarımızdan ve annelerimizden, öğretmenlerimizden, rahiplerimizden, yüzyılların içinden, ta İstanbul'un alınmasından bugüne kadar bizlere geçerek. Her şey bizlere kurtulmamız için bizlerin bu geçmişin devamını oluşturduğumuzu, oluşturmamız gerektiğini anımsatıyordu. Bu, kimi zaman öngörülemeyen boyutlara sürüyordu bizi. Ama güzeldi, çünkü bir saflıktan doğmaktaydı. Memleketimde kurulmuş olan Kairis'in ve Veniamin'in ünlü Kidonies (Ayvalık, H.M.) Akademi'sinde, gezginci Didot 1821'den önceleri bile ders sırasında Eurepides'in Ekavi'sini ve Aishilos'un Persler trajedyalarını oynadıklarını yazar. Öğrenci aktörlerin ellerinde tuttukları silahları Türkler görüp de ayaklanmaya hazırlandıklarını sanmamaları için pencereleri de örterlermiş. Bir de yasa koymuşlardı kendi aralarında: yalnız eski Yunanca konuşurlarmış.

Bu kurtarılmamış Yunanlılar'ın en yaşlıları ayrıca kendi annelerini babalarını da anımsamaktaydılar. Geceleri çocuklarını etraflarına oturtup Yunanlılık'ın geçmişini anlatırlardı: her şey anıydı, gölgesiz anılar. Bütün kahramanlar, Hristiyanlık öncesi, Hristiyan ve Alınış[31] yıllarının kahramanları melekti; hepsi aynı idi, başlarında ışıktan bir taç, kılıçlı ve kılıç gibi konuşma yetenekli.

'Türk fesli, çok katlı uzun donlu' bu Vyanu'lu gencin gizli dünyası işte buydu. Buydu Ioanis Kondhilakis. (s. 164-166)

---

31 Alınış: İstanbul'un "alınışı", fethi (1453).

5 - *Eftalu*

(Eftalu, Midilli adasında Anadolu'ya bakan bir yöredir. Anı/tarih/öykü biçiminde kaleme alınmış olan bu yapıt 1972 yılında *Eftalu Ege Öyküleri* adı altında kitap olarak yayınlandı. "Eolya", kabaca Edremit ile Dikili arasındaki yöredir. Burada kitabın bazı bölümleri verilmektedir. Parantez içinde verilen sayfalar Yunanca basımdandır: Estia Yayınevi, 1988. H.M.nin kimi özetlemeleri ve açıklamaları parantez içinde verilmektedir.)

...

Eolya'nın Hristiyanlar'ı, önceleri Midilli adasında Türkler'in topraklarına yerleştiler, adanın Türkler'i de Anadolu'ya geçip Hristiyanlar'ın topraklarını aldılar... Gündüzleri, doğmuş oldukları yerler çıplak gözle görünüyordu. Yaşlılar uzlaşamadılar yeni durumla, özlemle ve umutla yaşadılar, kendi toprakları saymadıkları yeni yerlerde ölene dek. Genç olanlar soylarının gücüne dayanarak adanın yerlileri ile kaynaşarak bir arada yaşayabilmektedirler. Yeni doğan çocuklar Anadolu'yu uzaklarda kalmış bir masal gibi dinlemektedirler...

Sonra Türkler'le yeniden zorluklar çıktı ortaya; özellikle 1955'de Türkler İstanbul Rumları'nı öldürerek, etrafı ateşe vererek ve mezarlarını açıp Patrikler'in kemiklerini sokaklara atarak mahvettikten sonra. (6/7 Eylül olayları kastediliyor, H.M.)O zaman Eftalu'nun balıkçıları ya kendilerinin de bıçaklara sarılıp karşıdakilerle dövüşmeleri gerektiğini yada karşı tarafa ziyaretlere artık gitmemeleri gerektiğini anladılar; karşılıklı uzaktan baktılar biri birine...

Gece bastırmaya başlayınca iki yaka arasında da hayat başlamaktadır: Yunan tarafında Molivos deniz feneri yanar; Türkiye tarafında Baba Burnu feneri yanar. Bu iki fenerden

daha sıkı bir dostluk bağı olamaz; insana yardımdır bu, Türk'le Yunanlı'ya, gemiciye, balıkçıya, karanlığın içinde zor durumda olana. (s. 11-15)

...

- Hatırlıyor musun, Turkokratia (Türk yönetimi, H.M) zamanında kayıkla altı Hristiyan gemici Molivos'tan yola koyulduklarında fırtına onları kayalara atmıştı, boğulanlar olmuştu.

Halil de, o Türk, onları kurtarmak için kendini denize atmıştı; Vasilis de attı kendini denize. Dalgalarla debelleştiler, canlarını tehlikeye atarak, hiç bir kişisel çıkar gözetmeden. Hiç kimseyi kurtaramamışlardı. Kendilerini bile; bir süre sora Halil Vasilis'i öldürmüştü, Peygamber'ine küfür etmişmiş. Öyledir, öldürür Peygamber'ler (s. 30, 31)

...

- Türkler gene bir şeyler tezgahlıyorlar Kıbrıs için! Her an bir Türk-Yunan savaşı çıkabilir!

Haber Eftalu'nun deniz kıyısına tertemiz gecenin içinde vardı; oradaki bir kaç kimsenin yüreği küt küt attı...

- Yeniden bir savaş çıkabilir mi? diye sordu Eftalu'lu bir balıkçı.

- Neden olmasın? diye cevap verdi öteki balıkçı. Ben doğduğumdan beri burada hep savaş olur...

(Bir genç Alman turist, bir Yunanlı genç kız konuşuyor)

- Olan oldu bir kere. Artık düşman değiliz. Neden kin beslemeliymişiz biribirimize? ...Kin bizi etkilerse barış umudu kalmayacak... Sizlerle Türkler arasında da aynı sorun yok mu? Anladığım kadarıyla sizin aranızda da derin bir kin uçurumu var.

Anna, genç Yunanlı kız da şöyle konuştu:

- Sorbonne'de Selmin ile Sanat Tarihi okudum. Selmin İs-

tanbul'lu bir Türk kızdır; Paris'te iki ayrılmaz arkadaştık... Bir gün babası geldi Paris'e, benimle Yunanca konuştu. Selanik'liymiş, bir zamanlar Makedonya'da toprakları varmış. "Ben Atina'lıyım dedim ona, ama anam babam Anadolu'lu." Selmin'in babası şöyle konuşmuştu: "İşler iyice karıştı, sizlerle ve bizlerle. Sen hiç İstanbul'a geldin mi?". "Okulumla bir kez geldim Konstantinopolis'e. Aya Sofya'ya gittik, Patrik Atinagoras'ı gördük". Baktım Türk'ün suratı bir tuhaf oldu, benim de suratım, Aya Sofya'ya girerken duyduğum heyecanı anımsayınca bir tuhaf olmuştu.

- Ne demek istiyorsunuz? diye sordu Alman.

- Selmin'i çok seviyorum, dedi Anna. Ama Türkler'in Yunanlılar'a yaptıklarını da unutamıyorum. Kin artık kişilerle ve yaşamla ilgili değildir. Bu bir ahlak sorunudur. Unutamamam bir gereksinmedir. Unutursam vatanıma, aileme ihanet etmiş gibi olacağım.

İki deniz feneri, biri Molivos'ta öteki Baba Burnu'nda, biri Yunanistan tarafında ötekisi Türkiye tarafında eşsiz güzellikte gecenin içinde yanıp sönüyorlardı.

- Sahi, bir savaş olabilir mi? diye sordu Alman. Bu sizin takım adalarının böylesine büyüleyici doğası içinde... (s. 34-37)

...

Memleketimin fotoğrafına bakıyorum. Hadi İskit adındaki Türk'ün Ayvalık'tan bana göndermiş olduğu mektup da şaşırtıcıydı. Yunanca mektubu kendisi mi yazmıştı? Giritli bir Türk müydü yoksa? Bir Yunanlı turist mi yazdı o cümleleri? Yalnız ülkelerinden sökülüp uzaklaştırılmış insanların duyabileceği bir sözcüğü kullanıyor, "doğduğum yer" (yenetira) diyor, ve Ayvalık'ın bir fotoğrafını gönderiyor. Çok sonraları İskeçe lisesinin en iyi öğrencilerinden biri olduğunu öğrendim; Yunanca dilinde en güzel kompozisyonları yazarmış.

Fotoğrafları çocuğuma gösteriyorum ve anlatmaya çalışıyorum. Hiç olmazsa bir tek şey öğrensin istiyorum: ana ile babasının dünyasından hiç bir şey öğrenmesinler, hiç taklit etmesinler onların yaptıklarını. İki dünya savaşı, memleketlerinden sökülüp atılmış insanların mezarlığı - bunlar bir daha olmasın tarih içinde, bu kapkara sayfalar. (s. 56)

...

Nea Smirni'de İzmir başpiskoposu Hrisostomos'un heykeli kurulduğunda Türkler çok kızdılar ve Patrikhane'yi tehdit etmeye başladılar. Çünkü Hrisostomos bir sembol olmuştu. Ve semboller peygamberlerin ve kahinlerin gücünü taşır...

1914'de Anadolu kıyılarında yaşayan Yunanlılar'a karşı ilk soykırım olayları başladı. İstanbul'daki Türk basını ateşe körükle gidiyordu. Özellikle en fazla güçlerine giden yer Ayvalık'tı; bu kentte 30.000 Yunanlı vardı. Bu kenti yok etmek istiyorlardı. Başpapaz, Yunan hükümeti ile anlaşarak cemaati orada tutmaya çalışıyordu. Türkler bir paralı katille başpapazı öldürmeye çalıştılar; ama iki el ateş etmekle birlikte vuramadılar rahibi.

Talat Paşa - o zaman Dış İşleri Bakanıydı - kendisi geldi Ayvalık'ın sökülüp atılması için emirler verdi.... 1917 ilk yazında, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile erkek, kadın, çocuk, yaşlı demeden bütün halk sürgüne gönderildi... (1919'da yeniden gelir Hristiyanlar Ağustos 1922'de Yunan ordusu çekilir, Hristiyan halk kalır H.M.) Ankara'nın Büyük Millet Meclisi'nden, Yunan ordusu saflarında savaşmış olan Hristiyanlar'ın ağır cezalandırılmaları kararı çıkar.

Aym gece askeri idare ilan edildi. Sonra korkunç emir geldi: "18 ile 45 yaşları arasındaki bütün erkekler teslim olmalıydı". Nüfusun bu etkin bölümü toplandı, binlerce insan bağlandı, kentin dışına çıkarıldı ve Freneli madenlerinde ve dere yataklarının içinde öldürüldü.

(Gelen Amerikan gemilerine binip gitmesi için Ayvalık halkına tanınan süre yirmidört saatti. Ayrılamazlar.) "Ben de kalmaya mecburum" der başpapaz Grigorios. Şehirde hâlâ cemaat vardı... Sonunda Türkler başpapazı ve öteki papazları yakaladılar. Dört gün hapis ve işkencelerden sonra, silahlı erler ve çeteler onları şehir dışına çıkardılar. Soydular, dövdüler, yalın ayak yürüttüler... Sürgüne gönderildiler... kimileri yolda öldü, kimileri linç edildi. Bir asker "Başpapazı canlı canlı gömdük" der. (s. 73-82)

...

(Balkan mücadeleleri yıllarında - ve sonraları - rahiplerin ulusal mücadeledeki katkılarını konu edinen uzun bir yazıdan:) Başpapaz Karavangelis, kavası Emin ile birlikte, omuzlarında silahları - papaz bir "malinger", kavas bir "gra" tüfeği taşıyordu - kapının zincirini söktüler ve kiliseye girdiler. Başpapaz ayini okudu ve hiç kimse ona engel olmaya yeltenemedi. (1901 yıllarında papaz elde tabanca Bulgarlar'ın ele geçirdiği kiliselere girer, İncil'i okur) Germanos Karavangelis Makedonya'da yeni bir Papaflesas'a dönüşür. (Papaflesas 1821 Yunan bağımsızlık savaşının martir savaşçı papazlarındandır, H.M.) İnsanları coşturur, Ordodoksluk'u yeniden kurar, öteki mezhebin ele geçirdikleri kiliseleri yeniden açar, tabancayı kutsal masanın üzerine yerleştirip ayinlerde bulunur. Çeteler örgütleyip onlara para sağlar. Bulgar komitacılarının düşmanlarını kendi saflarına alır...

1900 ile 1904 yıllarında, akıtılmış olan Pavlos Melas'ın (bir ulusal kahraman, H.M.) kanı ulusun ruhsal olarak coşmasına neden oldu. Yunanistan'dan devamlı olarak Makedonya'ya çeteler geliyordu. Konsolosluklara bu mücadeleyi yöneten Yunan subayları yerleştirilmişti. Kastorya metropoliti kendi kilisesini Batı Makedonya yöresinin kalesine dönüştürdü. Çete komutanlarının haberlerini alıyor, haberci-

leri çetelere direktifler, para, Türk ordusunun ve Bulgar çetelerinin hareketleriyle ilgili haberler gönderirdi. Kendisi onlara silah da götürürdü...

1907'de Makedonya'nın bu Papaflesas'ı eylemlerine son vermeye zorlandı. İstanbul'daki Rus ve İngiliz Konsoloslar'ı Bab-ı Ali'ye bu Kastorya'lı rahibe karşı bir şey yapması için baskı yapıyordu. Türkler işine engeller çıkarmaya başladılar; Kilise'nin ayrıcalıklarına saygı göstermez oldular, Kastorya'nın dışına çıkmasını yasak ettiler...

Birinci Dünya Savaşı başladığında bu Kastorya başpapazı Karavangelis, Amasya'da görevliydi. 1914 yılının Temmuz ayında Türkler 21-45 yaşları arasındaki Hristiyan Yunanlı erkekleri askere aldılar. Sıvas yakınlarındaki Suşehir'e amele taburlarına gönderdiler ve Erzurum-Sıvas yolunda çalıştırmaya başladılar. Bu taburlarda yaşam korkunçtu; Yunanlılar dayanamıyor, binlercesi ölüyordu. Tifo hastalığı da baş gösterince ölümler daha da arttı.

O zaman, kurtulmak isteyenler, amele taburlarından kaçmaya ve dağ yollarında tehlikeler içinde yol alarak Pontus'daki köylerine dönmeye başladılar. Çoğu Türkler tarafından yakalandı ve asıldı. Kimileri, ve bunlar çoğunluktu, yasâ dışı bir yaşamı seçmeye zorlanıyor, memleketlerinin dağlarına çıkıp küçük çeteler oluşturmaya başlıyorlardı. Silahları olmadığından, Türkler'in hayvanlarını çalıyorlardı, karılarının yardımı ile bunları satıyor, Laz ileri gelenlerden silah satın alıyorlardı.

Böylece Pontus'un ilk Yunan çete birlikleri oluştu. Başrahip Germanos o zaman Makedonya günlerini anımsadı. Türk askeri ile savaşan bu çetelerin yönetimini pratikte eline geçirdi. Kilisesi, askere alınmış olanların öksüzleri ve aileleri için sözde bir yardımlaşma fonu oluşturdu. Zenginler bu sandığa paralar verdiler. Bu paralarla Lazlar'dan silah ve cephane satın alındı; bunları kadınlar dağlara taşıdı.

1915'de Türkiye Mihver Güçleri safında savaşa girdi. O zaman Hristiyanlar'ın sistematik kıyımı başladı. Önce Ermeniler'den başlandı. 1915 yazında Anadolu'da ve Pontus'ta yaşayan bütün Ermeni ulusu yasa dışı sayıldı ve yok edilmesine geçildi. Acımasız bir katliamdı: erkek, kadın ve çocuklar, hepsi. Türkler kızları haremlerine alıyorlardı, önce onlarla eğlenip sonra öldürüyorlardı. Çocukları ikişer, üçer çuvallara koyup yüksek kayalardan denize atıyorlardı...

Sonra sıra Pontus Yunanlıları'na geldi. Kıyım 1916 başlarında Ruslar Trabzon'a geldiklerinde başladı. Türkler Pontus Yunanlıları'nı Anadolu'nun içlerine sürmeye başladılar. Kış ortasında bir iki saat süre tanınıyor sonra hemen yola çıkarılıyorlardı. Varacakları yere ulaşmak için karın üstünde haftalarca yürümeleri gerekiyordu. Başıbozuk kalabalıklar boş kalan kentleri, köyleri soyup yakıyordu. Sürüler halinde yürüyenlere saldırıp kızları kaçırıyor, ırzlarına geçiyor, ölüm saçıyorlardı. Yaşlılar ve hastalar karlı yollarda ölüyorlardı.

Pontus Yunanlılar'ın bu trajik anında Amasya metropoliti Germanos Karavangelis Makedonya'nın eski savaşçısını anımsadı; cemaatinin savunmasını örgütledi, her yana başvurup yardım elde etmeye çalıştı.

Eski bir dostu olan Vehit Paşa ile görüştü. Bu Vehit Paşa Balkan Savaşları'nda Bizan'da müfreze komutanıydı; kardeşi Esat Paşa Yanya'da askeri yönetimin başındaydı. Bu Vehit Paşa şimdi Türk-Rus sınırı yöresinde Türk ordusunda Üçüncü Ordu Komutanıydı. Merkezi Erzurum'du.

Ağustos 1916'da Vehit Paşa Amasya'ya geldi. Gidip metropolit Germanos'u gördü. İhtiyarlar meclisini davet etmesini istedi. Şöyle konuştu Vehit Paşa yaşlılara:

- Buraya gelmemin temel nedeni fitne yuvası olan kentinizi ortadan yok etmektir. Bütün Amasya sürgüne gidecek. Çünkü, aldığımız bilgilere göre, Amasya'da Rus donanması-

na sinyaller verilmekte, bizim gemilerin hareketleri bidirilmektedir. Aldığım emir bütün Amasyalı Yunanlılar'ı sürgüne göndermektir. Ama ben Yunanlılar'ın dostuyum. Anne tarafından Yunanlıyım. Annemin adı Vasiliki'dir.

Ve Karavangelis ile olan dostluğuna ve kan bağına dayanarak şu ödünü verdi:

- Amasya halkına dokunmayacağım. Ama buna karşılık dağlardaki çeteler de akıllarını başlarına toplamalıdırlar. Sizi evlerinizden sürmemize neden olacak davranışlarda bulunmasınlar.

Böyle konuştu Vehit Paşa ve çıkıp gitti. Ama gereken emirleri de verdi giderken. Türkler Amasya'ya dokunmadılar. Ama etraf köyleri ve Bafra yöresini mahvettiler, ateşe verdiler...

(Ama daha sonra Amasya'da da aynı kıyım olur) O zaman durumu pratikte metropolit Germanos'un emrinde olan Yunan çeteleri kurtarır. Çeteler gidip bir Türk köyünü, Bafra yakınındaki Çaskur'u yaktılar, canlı olarak bir tek kedi bile kalmadı. Rafet Paşa'ya haber gönderdiler: "Eğer Yunanlılar'ı kentlerden sürer ve yalnız Türkler'i bırakırsan biz de kentleri yakacağız".

Korkutma semere verdi. Ama ... Germanos İstanbul'a süründü (Montrö anlaşmasından sonra gene Amasya'ya döner. Mustafa Kemal hareketiyle gene İstanbul'a gider.) İstiklal mahkemesi asılarak idamına karar verdi. Kastorya'dan Pontus'a kadar hep yanında bulunmuş olan yaşlı rahip Platonas'ı da aynı yazgıyı paylaştı. Yaşlı rahip asılmak için götürülürken cenaze duasını kendisi okuyordu...

lias Venezis Yunanistan'ın en tanınmış yazarlarındandır. Ayvalık doğumlu yazarın en ünlü yapıtları Anadolu yaşamı ve tarihiyle doğrudan ilişkilidir. Türkiye'de bugüne dek kaleme alınmamış, pek bilinmeyen ve yüzyıl başındaki Türk-Yunan çatışmalarıyla ilgili acı olayları dile getiren yazarın en önemli yapıtları elinizdeki kitapta sunulmaktadır. Ama bu kitap aynı zamanda bir 'imaj' çalışmasıdır. Venezis'in Türkleri ve Türkiye'yi nasıl algıladığını araştıran bu çalışma, Türkiye'de sağlıklı bir biçimde hemen hiç ele alınmamış bir konuya da ışık tutmaktadır: Yunan ulusal bilinci ve kimliği 'Türk' konusunda hangi konumdadır? Her iki ülkeyi de ilgilendiren bu kimlik ve 'öteki' imajı konusu, özgün metinlerin bir incelenmesi sonucunda bu kitapta çözümlenmektedir. Bu çalışma hem edebiyat hem bir siyaset bilimi alanını içermektedir. Ama bu çalışma siyaset alanında kronik bir soruna dönüşen Türk-Yunan ilişkilerine de bir açıklık getirmektedir. Ulusların tarihten ve ulusal kimliklerinden kaynaklı 'bellek' ve algılamalarının, ne tür söylem ve beklentil rattığı yine burada ele alınmaktadır.

İLETİŞİM 481
ARAŞTIRMA İNCELEME 71

ISBN 975-470-
9 789754 706819